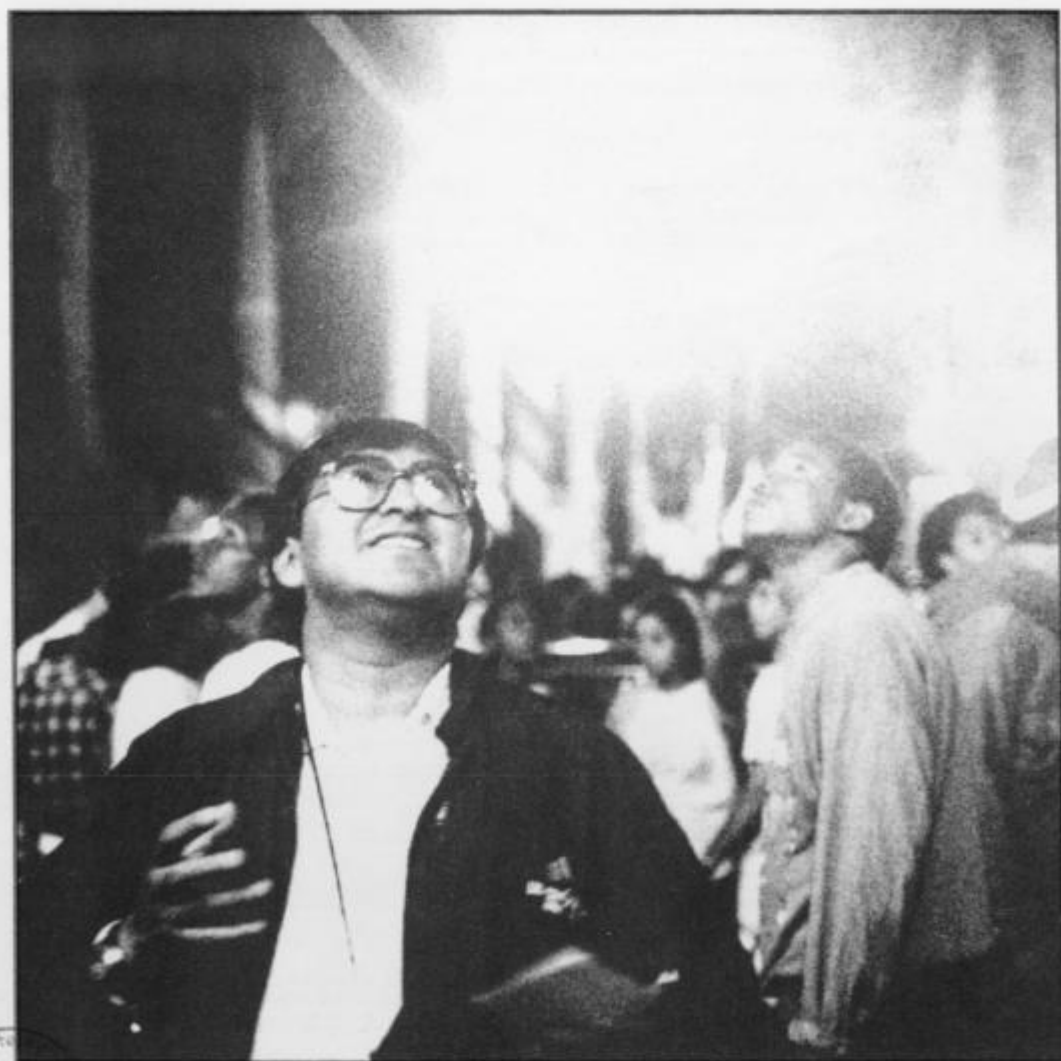

socialno delo

letnik 37 - februar 1998 - št. 1

visoka šola za socialno delo
ljubljana

88802288

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Uredniški odbor

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavlar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si

Uredniški odbor (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1997).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*.

Časopis finančno podpirata Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Paco, Ljubljana

Srečo Dragoš

PRAVIČNOST V TRANZICIJI

Iz urednikove beležke

Pričujoča številka je posvečena pravičnosti. Gre seveda za zelo paradoksen koncept, saj hkrati, ko lahko zelo hitro pokažemo na njegovo ideološko naravo (če mu sledimo skozi pojme pravica, pravo, prav), brez njega sploh ne moremo misliti družbe, v kateri bi bilo vredno živeti. Srečo Dragoš obdeluje koncept pravičnosti, ki so ga med obema vojnama pri nas razvijali katoliški akterji, vendar na tako »političen« način, da je postal neuporaben. Walter Lorenz se v svojem članku, ki ga je napisal za mednarodno številko našega časopisa, sicer ne loteva teme pravičnosti neposredno, vendar je eno izmed vprašanj Evropske Unije tudi to, kako ne le poenotiti sila različno pojmovanje pravičnosti od države do države, temveč tudi, kako ga napraviti operativnega za socialno delo. S filozofskega stališča se — skozi kritiko njegove idealizacije — obravnavanega koncepta loteva Gregor Adlešič.

Problematiko, ki jo načenjata prva avtorja, nadaljuje Tanja Lamovec v svoji refleksiji mesta, ki ga ima v splošnem dispozitivu znanosti socialno delo, in se pri tem opira na nekatere članke, objavljene v tem časopisu, in kot eno njegovih poglavitnih značilnosti omenja angažiranost, ki sicer v znanosti ne velja za nujen (včasih prej za moteč) element.

Zadnji članek v številki je v dobršni meri inovacija: objavljamo študentsko raziskavo (avtoric Tanje Velkov, Alje Klobučar, Lorene Pahovič), kar sicer ni prvič, koristen pa bo kritičen dodatek, ki ga je spisal Blaž Mesec in v katerem opozarja na nekatere tipične metodološke napake tourstnih raziskav.

Srečo Dragoš

PRAVIČNOST V TRANZICIJI

Besedi »pravičnost« in »tranzicija« sta v zadnjih letih na Slovenskem tako pogosto v obtoku, da sprožata že kar inflatorne učinke: bolj ko ju uporabljamo, manj jasen je njun pomen. Kaj npr. pomeni izraz »tranzicija«? Če pogledamo v *Slovar slovenskega knjižnega jezika* iz leta 1994, bomo »tranzicijo« zaman iskali. Te besede se nikjer ne omenja, čeprav gre za zadnjo verzijo slovarja, ki na 1.762 straneh velikega formata vsebuje impresivno količino 93.152 gesel in 13.888 podgesel. Zabeležena pa so sorodna gesla, npr. tranzit, tranziten, tranzitirati, tranzitiven, tranzitivnost, tranzitoren, medtem ko je »tranzicija« očitno izraz, ki sploh ne obstaja (ne najdemo ga niti v slovarju tujk). Zakaj se kljub vsemu prav ta beseda tako pogosto uporablja? Verjetno zato, ker je politični in ekonomistični žargon želel poudariti zlasti *stanje* prehoda (tranzicije), se pravi obdobje oziroma položaj, v katerem smo se znašli v zadnjih sedmih letih. Od tod sintagme »Slovenija v tranziciji«, »ekonomija v tranziciji«, »politični sistem v tranziciji«, za kar so bili izrazi kot tranzit(nost), tranzitirati, tranzitornost očitno manj primerni, saj se osredotočajo v prvi vrsti na proces, na dogajanje, na njihovo smer – ne pa na stanje.

Na to ne opozarjam zaradi kakšnega purizma, ampak zaradi odločilnega poudarka, ki je v izrazu »tranzicija« zanemarjen, saj z njim opredeljujemo zlasti stanje oz. časovno obdobje. Drugačen pomen dobimo, če »tranzicijo« razumemo dobessedno, tj. kot *prehod(nost)*. Šele potem se pokaže odločilno: *smer* prehoda. Bistvo vsakršnega prehajanja je usmerjanje, in te smeri seveda ne moremo misliti brez *pri*-hoda (kamor se

usmerjamo) in *od*-hoda (od koder smo se napotili). Prehodnost torej implicira proces, kjer je ključnega pomena občutljivost za prihodnost *in* preteklost; ne le za cilje, ki jih hočemo doseči, ampak tudi za tisto, kar hočemo preseči. Namesto tega se je dnevnopolitičnemu žargonu zdel izraz »tranzicija« bolj priročen ravno zato, ker je v njem odmišljen občutek za zgodovino. Ignoranca do zgodovine se dogaja s preusmeritvijo pozornosti na kratkoročne ukrepe, odvisne od vsakokratne konstelacije političnih sil, medtem ko se refleksija preteklosti dogaja v črno-belih poenostavitvah (naši/vaši, rdeči/črni, Evropa/Balkan itn.). Od tod tudi današnja polarizacija političnega prostora, kjer se del strankarskih akterjev vse bolj oklepa politične kombinatorike in pragmatizma, medtem ko nasprotni pol ceni zlasti konfrontacijo idejnih načel, ki jo sprevrča v načelni boj za vsako ceno na vseh področjih. Na ta način se znotraj obeh političnih opcij zgodovina (kot tisto, kar se je zgodilo) odriva na obrobje. In tu ne gre zgolj za to, da politika ne bi imela posluha za zgodovino. Še bolj pomembno je, da nereflektirana preteklost sama vse bolj deluje kot inercija in s tem kreira politiko. Kako?

V prvi, pragmatični varianti politike, je zgodovina izrinjena iz političnega vrednotenja, ker naj bi dejansko obstajala le sedanjost, trenutnost. Znotraj takega poudarka ima le »tu in zdaj« ontološko relevanco, saj je prihodnost nekaj, kar se še ni zgodilo, medtem ko je preteklost zgolj historiografija (le opis minulega, ki ga v družbeni delitvi dela kreirajo historiografi kot pisci zgodovine). Pri nasprotni politični opciji,

ki se sklicuje na splošna načela in osnovne vrednote (pravičnost, resničnost, poštenost), pa je zgodovina diskvalificirana z odmišljanjem »nepomembnih« posamičnosti, ki v empirični dejanskosti vselej odstopajo od hipostazirane ideje in jih je treba zato odmisлити, da ne pokvarijo pogleda na temeljno Idejo. In nekaj podobnega se dogaja tudi z načelom pravičnosti znotraj obeh pristopov.

Prvi pristop pogosto reducira pravičnost zgolj na to, kar je prav, kar torej regulira (pozitivno) pravo. Čeprav pravna teorija razlikuje več vrst pravičnosti (gl. Šinkovec 1996: 90-96), sta z vidika družbene strukture najpomembnejši menjalna in socialna. Prva, menjalna, izhaja iz načela ekvivalence. Najpomembnejša funkcija tega načela je, da se v kontekstu tržnih razmerij, ki jih uvajamo, znova legitimirajo ekonomske in socialne neenakosti, da se zagotavlja svoboda lastnine in da se preseže prejšnji ideal kolektivne enakosti, ki se je pokazal za utopičnega. Druga vrsta pravičnosti, socialna, pa se osredotoča zlasti na distribucijo pravic in obveznosti vseh akterjev v družbi, ki so kakorkoli udeleženi pri proizvodnji in potrošnji dobrin oz. storitev. V tem smislu ima socialna pravičnost pomemben vpliv na regulacijo in kreacijo celotnih družbenih razmerij – tako na institucionalno urejenost kot na socialno stratifikacijo (zato ni zgolj v domeni prava, ampak tudi politike: socialne, ekonomske, stanovanjske itn.). Problem pa nastane, če se reproduciranje družbenih neenakosti ne zaustavi niti pred tisto mejo, znotraj katere je še možen konsenz o temeljnih merilih za pravično in nepravično. Ta meja je tam, kjer od večanja ekonomskih in socialnih neenakosti skupine z dna družbene lestvice nimajo prav nikakršnih koristi – bodisi zato, ker od družbe ničesar ne dobijo, čeprav prispevajo k njenim dobrinam, ali pa zato, ker ne morejo ničesar prispevati in zato ničesar ne dobijo. Ko se to zgodi, se načelo pravičnosti zruši na način, ko »nezaupanje in ogorčenje razje vezi sožitja, sumničenje in sovražnost pa ljudi zapelje v ravnanje, ki bi se mu sicer izogibali« (Rawls 1992: 6).

To, kar je Rawls sočno formuliral, ne pomeni nič drugega kot svarilo pred situacijo,

v kateri moralna kategorija pravičnosti zgubi legitimnost, brez katere ni več mogoča pravna, ekonomska in socialna regulacija te vrednote. Že Durkheim je opozarjal, da so hitre družbene spremembe problematične takrat, ko nova razmerja (dejavnosti, cilji, pristojnosti) nastajajo hitreje od mehanizmov za njihovo regulacijo. Zato je odsotnost regulativnih funkcij štel za simptom družbene dezintegracije (anomija). Politika, ki nujne ekonomske in socialne neenakosti utemeljuje s pragmatizmom trenutnih interesov, postaja slepa za mejo, do katere je ta nujnost še funkcionalna. Ne vidi praga, na katerem se je treba ustaviti in demarginalizacijo izključenih skupin za(u)staviti neodvisno od postulatov menjalne in distribucijske pravičnosti. Taka politika se sklicuje samo še na enakost startnih možnosti (na formalno, mogoče še restitutivno in politično pravičnost), medtem ko se socialna pravičnost izmakne ravno zato, ker presega področje pozitivne zakonodaje.

Drugačen pa je problem v zvezi z nasprotno politično opcijo. Ta pragmatizmu nasprotuje v imenu samega principa pravičnosti, ki da je jasen vsakemu »poštenemu« državljanu. Osnovna predpostavka je, da naj bi bilo uresničenje socialne pravičnosti nekaj tako samoumevnega, da sploh ne potrebuje regulacije. Važna je samo poštenost, ki naj sledi vrhovni ideji pravičnosti, in zadeve bodo stekle same od sebe. Če se to ne zgodi, gre za krivdo nekakšnih totalitarnih sil, ki nekje iz ozadja negirajo idejo pravičnosti in namesto nje afirmirajo sebičnost (izjava enega od strankarskih prvakov po TV, da bo spoštoval samo tiste zakone, ki so »pravični«, je dobra ilustracija te mentalitete). Vendar ta pristop, značilen za del današnje politike, ni izum te politike. Opletanje z »lučjo« pravičnosti, ki naj zmaga nad temo totalitarnih sil, je dediščina slovenske zgodovine.

Gre za idejo iz prejšnjega stoletja, ko se je na naših tleh začela realizirati *oficijalna socialna doktrina katoliške cerkve*. Takrat je bila prednost cerkvene doktrine v tem, da je prvič v našem prostoru zbudila interes za to, kar je (bilo in je še) jedro te doktrine: razmerje med *menjalno* in *socialno* pravičnostjo. Do takrat se o čem podobnem pri

nas sploh ni govorilo. Pa tudi po nastopu te doktrine se razlika med obema vrstama pravičnosti takratnim socialdemokratom (in pozneje komunistom) nikoli ni zdelo bistvena, saj so vse reducirali na razredno vprašanje, medtem ko se liberalci s tovrstnimi vprašanji sploh niso ukvarjali. Od tod prevlada katoliškega bloka vse do druge vojne. Žal pa tematizacija in realizacija pravičnosti ni isto kot njena operacionalizacija. Ker je katolicizem to dvoje enačil, je doživel poraz; najprej lasten razkol na socialnem področju, potem pa zlom na političnem.

Osmislitev pravičnosti ni isto kot njena izvedba. Prva lahko izvira bodisi iz teologije, iz morale (utemeljene s tako ali drugačno etiko) ali pa iz pravne teorije – vse variante so mogoče, koristne in so lahko legitimne. Pri sami izvedbi pa gre za korak naprej: za način in postopek, kjer načela pravičnosti uporabimo tako, da sploh lahko učinkujejo v družbenih interakcijah. Medtem ko se osmislitev ukvarja z vprašanji tipa *kaj* in *zakaj*, se pri izvedbi sprašujemo s *kako* in s *čim*. Zato je operacionalizacija pravičnosti mogoča zlasti s pomočjo sociologije, ekonomije in politike (na posameznih področjih) – kljub temu, da zgolj s sociološkimi in ekonomskimi teorijami ne moremo utemeljiti meril o tem, kaj je pravično ali nepravilno (še manj seveda z razmerjem sil med političnimi akterji). In zakaj je pravičnost, kakor je bila razumljena pred več kot pol stoletja, še vedno aktualna? Razlogov je pet.

Prvi razlog, da opozarjam na to zgodbo, ki so jo takrat začeli katoliški akterji, je v tem, kar sem zapisal že na začetku: v razcepljenosti današnje politike, ki v imenu pragmatizma reducira problematiko pravičnosti zgolj na delovanje pravnega sistema, in pa nasprotni poudarek, kjer se pravičnost povzdiguje v smislu naravnega načela, večnega, nespremenljivega in vselej razumljivega, ki da ga je treba zgolj dosledno izpeljati.

Drugi razlog je v tem, ker je cerkvena doktrina glede pravičnosti še danes natančno tam, kjer je bila pred sto leti: poudarja socialni in menjalni vidik pravičnosti, čeprav ni zmožna precizirati niti njunega pomena niti razmerja. Kljub temu doktrina samo sebe še vedno predstavlja za nekak-

šno svetovno alternativo, za »tretjo pot« med individualizmom in kolektivizmom.

Tretji razlog je zgodovina omenjenega spora na naših tleh: čeprav je trajal dobri dve desetletji, je bil z začetkom druge svetovne vojne pretrgan in je ostal nerazrešen; po vojni so ga komunistične sile ignorirale, danes pa ga cerkveni akterji idealizirajo na način kontinuitete, kjer naj bi prav vsi, od Mahničarja, Krekarja pa do Ušeničnika in Gosarja predstavljali *enoten* katoliški blok. S tem se katoliška cerkev pri nas vede do lastne zgodovine natančno tako, kot se je prej komunistična politika do katoliške zgodovine: jo enostransko reducira in izrazito pristransko interpretira (čeprav sedaj seveda z drugačnim predznakom).

Četrty razlog za afirmacijo pravičnosti so globalni trendi svetovnega gospodarstva. Če pogledamo poročilo Raziskovalnega inštituta za socialni razvoj pri Združenih narodih (UNRISD), se njihova glavna ugotovitev glasi:

Socialne in ekonomske posledice tržnih reform so dramatične. Splošni trend gre v smer, ko se osnovni dohodki revnih nižajo, število ljudi, živečih v revščini, pa se viša.

Od tod sklep, da »svetovna ekonomija ne potrebuje intenzivnejšega tržno orientiranega tekmovanja, da bi povečala svojo učinkovitost«, ampak se namesto tega izrecno poudarja nujnost »novega globalnega konsenza, ki bi temeljil na konceptu globalnega državljanstva in solidarnosti« (UNRISD 1995: 10, 16-17).

Da ta ugotovitev ni ideološka publicka kakšnih kriptokomunistov, dokazuje avditorij z mednarodno sestavo, ki je citirano poročilo sprejel: gre za 200 predstavnikov državnih vlad, nevladnih organizacij in mednarodnih raziskovalnih inštitutov. Variacija zgornjih problemov so npr. tudi težave, ki spremljajo evropsko združevanje. Vemo, da je protislovnost projekta morebitne Združene Evrope že od vsega začetka v tem, da je ideja spočeta zlasti iz ekonomskih interesov, čeprav bo najtrši oreh poenotenje na ravni socialno-političnih vprašanj. Bolj ko napreduje proces združevanja, bolj se ostri problem usklajevanja

ekonomskega in socialnega razvoja. Zato nekateri že opozarjajo na paradoks, ki je posledica pragmatične nedoslednosti, ko se zaradi političnih volilnih obljub zanemarljivo temeljni cilji evropskega združevanja. Paradoks je v tem:

čeprav (evropska) Skupnost razvija programe za spoprijem s socialno marginalizacijo in ranljivostjo, kljub temu porabi občutno več časa in veliko več materialnih sredstev za programe z nasprotnim učinkom. (Cannan 1992: 149.)

To pomeni, da bodo največji problemi v zvezi z globalizacijskimi trendi zlasti socialne narave: razvoj svetovne ekonomije je nujno vzporeden z rastjo socialnih neenakosti – a le do neke meje, onstran katere postane neenakost kontraproduktivna za prosperiteto celotnega gospodarstva. Zato je vse več tistih, ki opozarjajo, da ekonomska logika sama po sebi ne zmore rešiti tega protislovja. Sklicevanje na globalno »državljanstvo« in solidarnost (karkoli že to pomeni) je opozarjanje na pojem pravičnosti in apeliranje na politike, da uskladijo merila o tem pojmu.

Iz prejšnjega izhaja *peti* razlog, zakaj sploh pišem o tej temi. Za delo z uporabniki socialnih storitev ni vseeno, kako je pravičnost vgrajena v politiko, od katere so odvisni resursi in zakonska pravila na socialnem področju, in kako taka politika nastaja, kaj jo določa. Tega ni mogoče pojasniti le z usmeritvijo vladajoče koalicije, z (ne)dorečenostjo strankarskih programov, z upravno sposobnostjo ministrstev ali s trenutnimi proračunskimi prioriteta. To je zgolj dnevno-politična raven spreminjanja, ki jo npr. Fernand Braudel označuje kot zgodovino »vsakdanjega ritma« oz. zgodovino »kratkega časa in dogodka« (cf. Vodopivec 1991: 365). Pod njo je še globlja, pomembnejša plast, ki določa strukturo cikličnih sprememb na daljši rok in ni vidna na prvi pogled. Dogajanje na teh spodnjih ravneh zajame Braudel z izrazom »čas zgodovine«, ki ga ne moremo razumeti zgolj iz kronološkega sosledja dogodkov in tudi ne samo s pomočjo ene vede. Gre za počasnejše, a dolgoročneje premike v strukturi celotne

družbe, kjer je dogajanje na zgornji ravni razumljeno zlasti kot spremenljivka spodnjih plasti. Zato je namesto zgodovine v običajnem smislu (dogajanja med akterji »vsakdanjega ritma«) poudarek na *zgodovini mentalitet*, ki nekako odzvanja v vsakodnevni, najbolj vidni in izmerljivi dogodkih. Če je te še mogoče vzročno pojasniti in včasih celo predvideti, lahko premike v globljih plasteh le bolj ali manj uspešno opišemo in jih poskušamo razumeti.

To je lahko v procesu evropskega povezovanja dragoceno opozorilo tudi posameznim socialnim profesijam v nacionalnih okvirih. Zato Walter Lorenz zlasti socialnemu delu pripisuje pomembno vlogo »pri stabiliziranju meja socialne solidarnosti«. Tega pa, poudarja, ni mogoče doseči brez upoštevanja različnosti znotraj lastne intelektualne in ideološke tradicije, kar seveda pomeni, da »se mora socialno delo kritično soočiti z lastno zgodovino« (Lorenz 1995: 91).

Dvoje je značilno za te poudarke (navedene od ena do pet): ni jasno, kako se bodo naštetih problemi reševali v prihodnje, hkrati pa je precej verjetno, da bodo vplivali na percepcijo pravičnosti, tako v nacionalnih kot globalnih okvirih, tako na dnevno-politični (površinski) ravni kot tudi v globljih, strukturnih spremembah (mentalitet). V nadaljevanju se osredotočam na ta poudarek. Kakšen je torej slovenski pogled na pravičnost?

Čeprav je katoliška cerkev prva pri nas zbudila interes za socialno in menjalno pravičnost, se ji nikoli ni posrečilo pojasniti, kako naj bi se izvajali in kaj to sploh pomeni. Zaradi tega je katoliški blok (že vsaj od prve svetovne vojne naprej) začel navznoter razpadati na dva tabora: na solidariste in krščanske socialce oz. socialiste. Jedro spora med njimi je bil ravno odnos do udejanjanja obeh vrst pravičnosti. Prvi tabor so v tem sporu predstavljali cerkveni funkcionarji, skupaj z oblastniškimi strukturami in vsemi, ki so se jim podrejali; nasprotni tabor pa se je krepil okrog samostojnih katoliških intelektualcev, ki jim je sledil vse večji sloj (katoliškega) delavstva. Najpomembnejši predstavnik prve, solidaristične struje je bil teolog in cerkveni funkcionar Aleš Ušenič-

nik. Najpomembnejši predstavnik druge, nasprotne struje pa je bil Andrej Gosar (sociolog, pravnik in ekonomist). Jedro kritike, ki jo je Gosar že leta 1920 naslovil na solidariste, tj., na predstavnike oficialne cerkve, je bil v tem, da je njihov pogled na družbena vprašanja preveč abstrakten in zato praktično neuporaben, hkrati pa jim je očital, da se zatekajo zgolj v moraliziranje, namesto da bi konkretno podprli delavske zahteve po socialnih reformah:

☐ Solidaristična načela [...] tudi najbolj objektivnemu opazovalcu ne morejo zadoščati, da si ustvari jasen in določen *praktičen* program. Za tak program je treba konkretnjših in jasnejših določb, kot so medsebojna pravičnost in ljubezen. (Gosar 1920: 202.)

☐ S to kritiko se oficialni cerkveni predstavniki niso nikoli sprijaznili, še danes ne. Ko so se družbene razmere zaostrovale z rastočo gospodarsko krizo, z odločnejšim nastopom delavstva, z uveljavljanjem komunistov, z osamosvajanjem katoliško usmerjenih delavcev izpod cerkvenega vpliva, s poudarjanjem reform itn., so se predstavniki oficialnega solidarizma vse bolj sklicevali na papeške enciklike. Ko pa se je začel v Evropi uveljavljati avtoritarni korporativizem, na katerega se je (dvoumno) navezal tudi papež, se je solidaristom zdelo, da so našli tisto, česar sami prej niso mogli formulirati, čeprav so vseskozi slutili, da je treba (to zasledimo že pri Mahničju). V pomanjkanju konkretne, programske razdelave megleh solidariističnih načel so v korporativističnih sistemih videli nekaj, kar se je takrat vsej Evropi ponujalo kot sodobna in izjemno popularna ideja. Zato so se gesla »Evropa zdaj« cerkveni predstavniki oprijeli že v tridesetih letih – s korporativizmom so dobili že apliciran model (Italija, Španija, Portugalska, Avstrija, Nemčija), ki naj bi na vseh področjih funkcional v skladu z njihovimi načeli. Solidaristična ideja, ki naj bi vse družbene skupine in slehernega posameznika združila v enoten »organizem« (od skupnostne do državne ravni), naj bi preprečila razredno razklanost, ki pelje v razredne prevrate, kot tudi gospodarska nasprotja, ki sprožajo industrijske konflikte.

Posledica takega pristopa je bila, da so dejansko neenakost makro-družbenih skupin razglasili za ideološko izmišljotino komunistov, delavsko združevanje v sindikate pa so skušali nadomestiti s korporativnimi predstavništvi, avtoritarno določenimi od zgoraj navzdol. Od tod brisanje razmejitev med politiko in ekonomijo, med državnim in civilnim, med izvršilno in zakonodajno oblastjo, med stroko in ideologijo, med tržnim in solidarnostnim principom, med cerkvijo in družbo itn. Kako znotraj tega legitimizirati pravičnost in doseči uspešno gospodarstvo?

☐ Ker je ideja o *menjalni* in *socialni* pravičnosti prišla iz papeških enciklik, so različni katoliški akterji poskušali idejo pravičnosti legitimizirati z doktrinarnimi »argumenti«. Od tod vsa nadaljna razhajanja med njimi. Pojem *socialne* pravičnosti je v cerkveni doktrini relativno novejšega datuma in je bil prvič (nejasno in neprecizno) omenjen v okrožnici Pija X. o sv. Anzelmju iz leta 1904 (cf. Gosar 1938/39: 183).

☐ Pojem *menjalne* pravičnosti (oz. *vzajemne*, kot jo tudi prevajajo) pa je izrecno omenjen šele v *Quadragesimo anno* (paragraf 47, 72) in v *Divini redemptoris* (paragraf 51, 54). Pred tem, tako se zdi, nadomešča menjalno pravičnost drug izraz, *delilna* pravičnost, na katero je l. 1891 opozoril Leon XIII. (v 27. paragrafu *Rerum novarum*). Edina jasna zahteva, ki jo je mogoče razumeti iz enciklik, je zahteva po tem, da sta pomembni tako menjalna kot socialna pravičnost; kakšna je opredelitev ene in druge (ter razlika med njima), ostaja nejasno.

☐ Oficialna struja je z enciklikami dokazovala, da je zdaj tudi papež potrdil tisto, kar so sami poudarjali že prej – krščanski socialisti (vključno z Gosarjem) pa so se bili s sklicevanjem na iste enciklike prisiljeni braniti in razlagati, da njihovo razumevanje pravičnosti kljub vsemu ni v nasprotju s papeževim. Od tod paradoks, da so se pri nas prav enciklike, v katerih je pravičnost opredeljena na najmanj jasen način, najbolj uporabljale za pojasnjevanje, kdo ima prav. To pomeni, da je bil pri koncipiranju menjalne in socialne pravičnosti odločilnega pomena način, na katerega so te enciklike

razumeli, tj., kako so jih »prevajali« na konkretne družbene razmere. Pri tem sta obstajali dve možnosti:

a) Prva je ta, da se enciklike berejo »dobesedno«, kot dokončne resnice, ki jih ni treba več premišljati in preverjati, ampak le še udejaniti v konkretnem življenju. V tem primeru naj bi bila vsebina obeh pojmov, s katerimi se skuša bistveno poseči v ekonomijo, podana natančno v tistem, kar piše v enciklikah — treba se je samo držati papeževe opredelitve in stvar bo jasna. To je avtoritativni pristop k interpretaciji enciklik, ki ne dopušča dvomov, računa pa z nerazumevanjem pri tistih, ki tovrstne tekste »napačno« berejo; te je treba prepričati in to preprič(ev)anje podpreti s cerkveno avtoriteto. Tak pristop je zagovarjal zlasti Ušeničnik. V zvezi z lastninskimi vprašanji npr. opozarja, da je sicer razprava o tem dovoljena, da pa naj tisti, ki o tem polemizirajo, v vsakem primeru

ohranijo neokrnjen nauk, ki ga je vedno učila Cerkev, kar pomeni seveda tudi to, da so vedno pripravljene ukloniti se, če Cerkev kaj odloči. (Ušeničnik 1941: 200.)

Lahko si predstavljamo, kaj je to pomenilo za polemiko Ušeničnika z Gosarjem, kjer je prvi veljal za glavnega slovenskega interpreta cerkvenih tekstov, drugi pa mu je oponiral. Isto logiko je Ušeničnik zastopal pri vseh drugih vprašanjih, zlasti glede korporacij. Tudi ob tem občutljivem vprašanju se je Ušeničnik naivno čudil vsem kritikam oficialnega korporativističnega koncepta, ki so se takrat pojavljale (zlasti!) znotraj katoliških vrst:

Ali od kod tista mržnja zoper vse praktične poskuse, organizirati korporacije po navodilih Pijeve okrožnice, kakor sta jih izvršila Avstrija (1933) in Portugalska (1934)? (*Ibid.*: 197.)

Ta očitek je letel zlasti na Gosarja, ki je odločno nasprotoval vsem poskusom, da je mogoče iz papeževih enciklik enostavno »preplonkati« model konkretne družbene ureditve, medtem ko je hotel Ušeničnik ravno to: udejaniti tisto, kar je papež domislil

in zahteval v encikliki.

b) Od prejšnjega načina branja enciklik se razlikuje pristop, ki ga je zagovarjal Gosar: enciklike je razumel zgolj kot splošne usmeritve in spodbude na načelni ravni — ki pa ne morejo vsebovati konkretnih rešitev za konkretne probleme v konkretnih razmerah. V nasprotju z enciklikami, ki so najprej verski teksti, so rešitve družbenih problemov na posameznih področjih v pristojnosti tistih, ki se z njimi strokovno ukvarjajo.

Zato je treba tudi pri koncipiranju menjalne in socialne pravičnosti upoštevati, za kakšno razumevanje enciklik je šlo pri posameznih akterjih. Gosarjev poudarek (b) je omogočal diferenciranje religiozne apologije (cerkvene doktrine) od strokovnega pristopa, medtem ko se je Ušeničnikovo prizadevanje (a) stekalo v nasprotno smer — doktrinarni ravni je podrejal vse druge. Ta dva pristopa k enciklikam sta pomembna zato, ker sta funkcionirala kot referenčni okvir pri koncipiranju pravičnosti. V kakšnem smislu?

Ušeničnik se je zavzemal za t. i. pravično (družinsko) plačo, ki bi naj predstavljala »realno« mezdo, ta pa bi izvirala neposredno iz *menjalne* logike. Od tega stališča ni Ušeničnik nikoli odstopil:

pravičnost, ki mora biti med poedinci, da daje drug drugemu, kar mu gre [...], ker se kaže zlasti v menjavanju, da vsak da enako za enako, toliko, kolikor prejme, se imenuje tudi *menjalna pravičnost*. (Podč. Ušeničnik.)

Zadostno [družinsko] plačo zahteva torej menjalna pravičnost. (Ušeničnik 1937: 70, 71.)

Realizacija *menjalne* pravičnosti po Ušeničniku sploh ne potrebuje dodatnih *socialnih* posegov, ker dosledna (»stroga«) izvedba menjalnega kriterija že sama po sebi vzpostavlja pravičnost. Zato mu tista vrsta pravičnosti, ki jo Ušeničnik imenuje *socialno*, predstavlja zgolj korektiv krivičnih razmerij v menjavi, saj ta razmerja korigira po *istih* »naravnih« načelih, ki veljajo tudi za menjalno pravičnost. Ta načela seveda niso niti ekonomska niti pravna, ampak »naravna« v katoliškem smislu; so derivativ

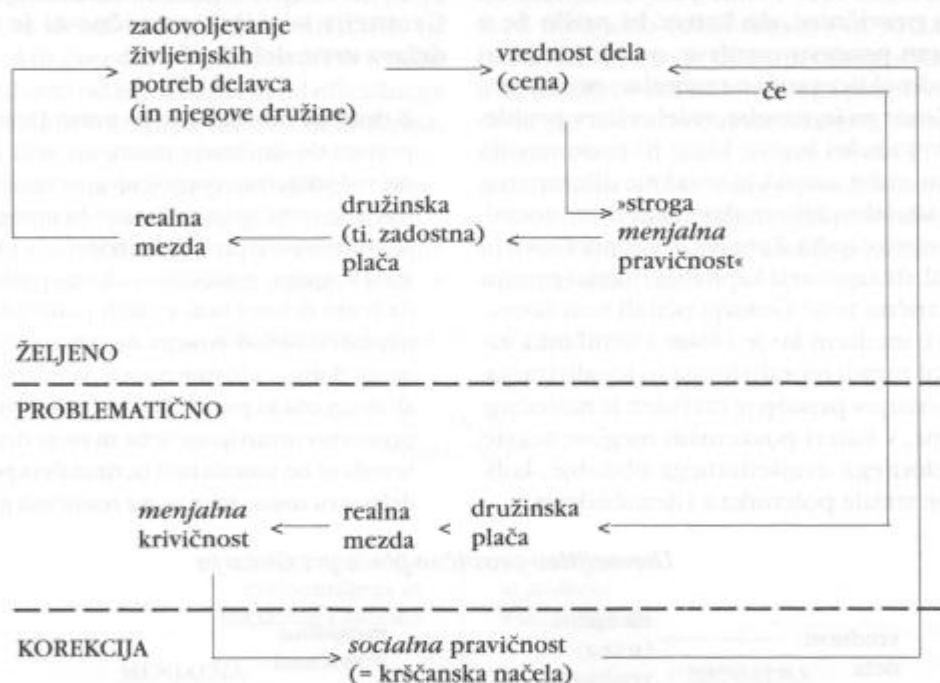
večnih (božjih) načel, ki se v naravi kažejo kot fizična determinacija, v človekovi duši pa kot večna moralna (npravna) načela. Zato Ušeničnikova menjalna pravičnost ni ne gospodarska ne socialna kategorija, pač pa *moralni* imperativ, utemeljen v katoliških etiki. S tem Ušeničnik – zaradi prepričanja v določen vrednotni sistem – ekonomijo podredi (katoliški) morali v pogojih, ko socialna logika sploh ni razmejena od ekonomske. Ta njegov pristop povzemam v shemi.

človeka. (Ušeničnik 1940a: 115.)

[...] vrednost delovne sile je vrednost življenjskih potrebščin, potrebnih za vzdrževanje njenega posestnika. (Marx 1961: 194.)

Iz tako razumljene vrednosti naj bi sledila zahteva po »strogi menjalni pravičnosti«, katere posledica je zadostna družinska plača, po kateri se določajo mezde, te pa zadostujejo za realno pokritje življenjskih potreb delavca in njegove družine (ali gre

Utemeljitev pravične plače pri Ušeničniku

Kot vidimo, je Ušeničnik vrednost dela razumel enako kot Marx. Enostavno jo je izenačil s tem, kar delavec potrebuje, da preživi:

To mnenje sem branil in ga še vedno branim. Delo mora delavca živiti. Tu je naravno merilo za plače. Delavec je pa navadno mož z družino, ki ima do nje naravno pravico. Torej mora delo živiti delavca družinskega očeta. Torej morajo biti po naravnem pravu in po načelu *stroge pravičnosti* plače *družinske* [...] Plače bi morale biti splošno *družinske*, ker se normalna vrednost dela mora meriti po normalnih življenjskih potrebah delavca-

tu za samskega delavca, za povprečno ali pa željeno število družinskih članov, s tem se Ušeničnik ni nikoli ukvarjal). Zaradi take logike Ušeničnik tudi vseskozi vztraja, da družinsko plačo (kakršna bi morala biti) zahteva *menjalna* pravičnost že sama po sebi.

Vse ostalo je za Ušeničnika deviacija: do nje pride, ko družinske plače *ne* izhajajo iz vrednosti dela (ne glede na razloge – zanj ni bistveno, ali delodajalec noče izplačati plač zato, da si s tem poveča profit, ali pa jih ne more izplačati, ker npr. ni konkurenčen na trgu). V tem primeru je realna mezda manjša (<) od družinske plače, kar

Ušeničnik okvalificira kot *menjalno* krivičnost, ki pomeni krivično menjavo med delavcem in delodajalcem, ker se zgodi na račun prvega. Tako krivico pa je mogoče popraviti le, če se držimo krščanskih načel, zlasti tega, da se mora vsakdo, ki dela, tudi preživeti z lastnim delom. Upoštevanje krščanskih načel v ekonomiji pa pomeni, da je menjalna pravičnost »strogo« v skladu z vrednostjo dela.

Bistvo te Ušeničnikove zahteve je torej realizacija pravičnosti *znotraj* menjalnega razmerja. Ker se je s tem znašel pred problemom, kako to narediti, tj., kako vzpostaviti tako pravičnost, do katere bi prišlo že v samem procesu menjave, mu je bil edini izhod v sklicevanju na moralno prenovu.

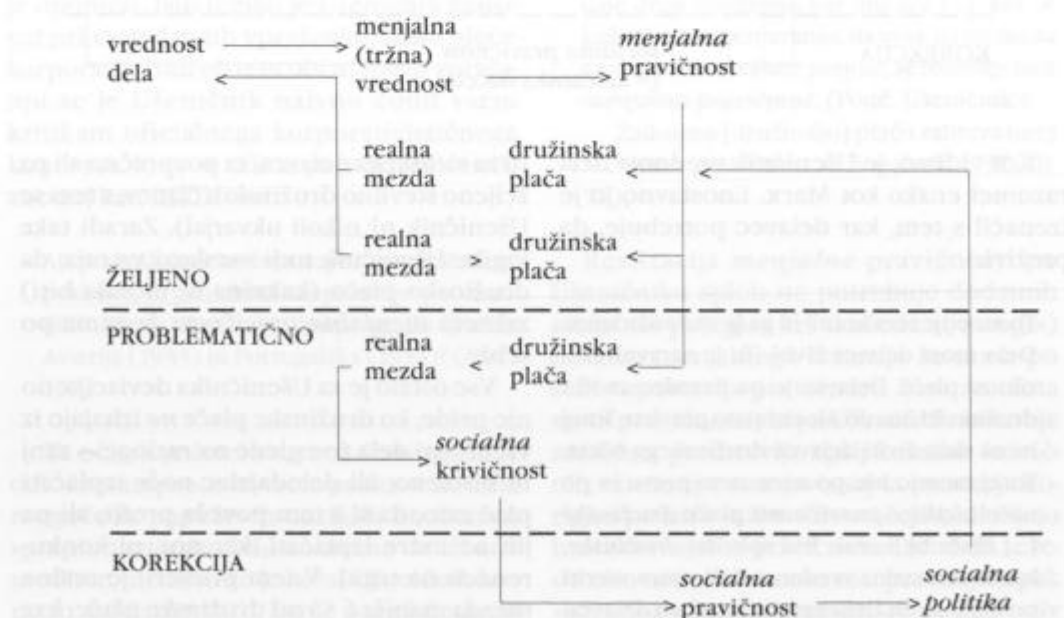
Gosar pa je, narobe, videl rešitev problema v socialni logiki, ki ne bi nadomestila ekonomske, ampak bi se od nje diferencirala (s socialno zakonodajo, sistemom socialne politike ipd.). Zato je Ušeničnik Gosarju očital, da zagovarja kapitalsko logiko profita (natančno to so Gosarju očitali tudi komunisti), medtem ko je Gosar Ušeničnika zavračal zaradi moraliziranja in idealiziranja.

Gosarjev pristop je razviden iz naslednje sheme, v kateri povzemam njegove tekste iz celotnega dvajsetletnega obdobje, kolikor je trajala polemika z Ušeničnikom.

Iz sheme vidimo, da Gosarju pomeni menjalna pravičnost vse tisto, kar je v skladu z menjalno vrednostjo dobrin, ta pa je povezana s tržnimi zakonitostmi (ponudba, povpraševanje itn.). Če velja za menjalno pravično vse, kar je v skladu z menjalno vrednostjo, potem iz tega sledi, da so lahko tudi tiste mezde, ki ne zadostujejo za preživetje, skladne z *menjalno* pravičnostjo, čeprav so *socialno* nepravične. Od tod pomen socialne politike. Socialno-politični sistem je razločen od ekonomskega v tem smislu, da deluje po kriterijih *socialne* pravičnosti (in ne po kriterijih menjalne). Garancija socialne pravičnosti je torej država in ne delodajalec.

Z drugimi besedami se to pravi: Delavčeva pravica do družinske mezde ne velja danes nič več izključno nasproti njegovemu delodajavcu, marveč velja prav tako in mnogokrat še bolj nasproti družbi. Ta mora [...] s primernimi socialno političnimi ukrepi poskrbeti, da bodo delavci tudi v takih podjetjih, kjer neposredno (od svojega delodajavca) ne bi mogli dobiti zadostne mezde, vendarle v eni ali drugi obliki prejeli, kolikor potrebujejo za primerno preživljanje sebe in svoje družine. Seveda se bo morala tudi ta, družabna pomoč delavstvu nujno ravnati po resničnih gospo-

Utemeljitev pravične plače pri Gosarju

darskih razmerah. Takih mezd, kakršnih vsakokratno gospodarsko stanje vobče ne bi dovoljevalo, bi delavstvu tudi družba ne mogla zajamčiti.

Jasno je torej, da krščansko socialni pokret na ta način [s familiarno mezdo, kot jo je zagovarjal Ušeničnik] vprav tega najvažnejšega vprašanja ni mogel zadovoljivo rešiti. Zato tudi ni mogel v tej točki tekmovati z marksizmom. (Gosar 1933: 334-335; podč. Gosar.)

Zato je Gosar iskal rešitve v *razmejitvi* ekonomskih od socialnih dejstev, ta pa je razlikoval od moralnih, političnih in nazorskih (verskih) prepričanj. Po tem se je razlikoval od marksizma in od oficialnega katolicizma; hkrati pa tudi od liberalizma, saj namen njegovih razmejitev ni bilo poudarjanje ene logike proti drugim (npr. maksimiranje profita ne glede na stopnjo socialne neenakosti), ampak razločevanje področij zaradi njihovega usklajevanja. Z

ni sprejel) v naslednjem:

- pojem *menjalne* (ne)pravičnosti je dosledno vezal na *ekonomsko* logiko (tržnih zakonitosti),

- pojem *socialne* (ne)pravičnosti pa na vprašanje pravic in ukrepov, ki jih lahko zagotovi le poseben, od drugih področij razmejen sistem *socialne politike*.

Zaradi take razmejitve se mu seveda tudi ni moglo zgoditi (v kar se je zapletal Ušeničnik), da bi za nasprotje menjalne krivičnosti imel socialno pravičnost, ali da bi socialno krivičnost reševal s sklicevanjem na menjalno pravičnost. Prav razločitev med menjalno (ekonomsko) in socialno (politično) sfero je Gosarju omogočila, da je razmišljal o načinih njenega prepletanja in se pri tem zavedal nevarnosti, če se te razločitve zameglijo. Ta poudarek, ki je s sistemskega vidika zelo pomemben (a ga oficialni katoliki in predvojni komunisti niso nikoli sprejeli niti razumeli) ponazarjam v naslednji shemi.

Razlikovanje dveh ravni (ne)pravičnosti

SOCIALNA PRAVIČNOST			
	<i>interpenetracija</i> ekonomskega in socialnega sistema	socialni sistem si <i>podreja</i> ekonomskega	
MENJALNA PRAVIČNOST			MENJALNA KRIVIČNOST
	ekonomski sistem si <i>podreja</i> socialnega	<i>kriza</i> ekonomskega in socialnega sistema	
		SOCIALNA KRIVIČNOST	

razločevanjem in razmejevanjem bi bili vzpostavljeni pogoji za prepletanje med sistemi z vidika njihovih internih zakonitosti. V tem je temeljna razlika med Gosarjem in Ušeničnikom. Iz njune polemike o pravični plači vidimo, da sta ključna Gosarjeva poudarka (ki jih Ušeničnik nikoli

Ta razločitev je Gosarju omogočila, da se glede »stroge menjalne pravičnosti« ni zapletel v marksistično delovno teorijo vrednosti kot Ušeničnik, pač pa je z menjalno pravičnostjo opredelil vsa menjalna razmerja, ki so skladna z vrednostjo blaga na trgu (stvari in delovne sile). Ker pa je

lahko po Gosarju, kot smo videli prej, menjalna pravičnost hkrati socialno disfunkcionalna, je treba socialno pravičnost zagotoviti *posredno s socialno politiko*, ki jo je prav on tudi prvi na Slovenskem ustrezno definiral (gl. Gosar 1933: 550-551). S tem se je zapletel v konfrontacijo z oficialnim katolicizmom, ki je poskušal korigirati

zavzemal za konkretno določitev zgornje meje obrestovanja, ki bi bila še socialno sprejemljiva – ni pa problematiziral obrestovanja kot takega, saj ga je imel za tržno nujnost (cena kapitala), brez katere ni zdravega gospodarstva (gl. Gosar 1933: 339). Razliko med razumevanjem obresti in rešitev v zvezi s tem si oglejmo v naslednji shemi.

Problematika obrestovanja pri Ušeničniku in Gosarju

ekonomijo od znotraj, tj., z neposredno moralno prenovo tržnih akterjev, s katero bi ti postali bolj »socialni«, ker jim profit ne bi bil več glavni motiv za njihovo dejavnost. To naj bi se po Ušeničniku zgodilo z neposredno vrednotno prenovo (nravi), ki je seveda katoliška, edina zveličavna in dokazljiva, zato pa primerna na vseh področjih, pri vseh vprašanjih in za vse ljudi.

Za enak problem je šlo tudi pri vprašanju obrestovanja. Tudi glede tega je bila oficialna katoliška doktrina precej nedorečena. Zato je Ušeničnik kot cerkveni apologet »splošno obrestovanje« anatemiziral kot »veliko gospodarsko zlo naše dobe« (Ušeničnik 1910: 782-783) – hkrati pa je opravičeval t. i. »zmerne« obresti, ki še ne veljajo za oderuške (kje je meja med »zmernim« oz. sprejemljivim in nesprejemljivim obrestovanjem, tega Ušeničnik ni nikjer opredelil na način, ki bi bil dejansko uporaben).

V nasprotju z Ušeničnikom se je Gosar

Tudi glede obrestovanja in funkcionalne višine obresti je Gosar izhajal iz ekonomije, medtem ko je Ušeničnik moraliziral na ravni katoliške doktrine. Cerkevno doktrinarno stališče je bilo v tem vprašanju povsem neuporabno (tako kot Ušeničnikovi predlogi). Zakaj?

Cerkev je od devetega stoletja naprej prepoved jemanja obresti raztegnila tudi na laike. Z uveljavitvijo kapitalskih odnosov, ko je prevladalo poslovanje z denarjem, pa se je prepoved obrestovanja spremenila v prepoved *oderuštv*a, kar je bilo precej nejasno formulirano. Isto je veljalo tudi za prenovljeno varianto cerkvenega prava (*Codex iuris canonici*), ki je bila razglašena 1917. Tudi zanjo si niti približno ni mogoče predstavljati, na kakšen način bi lahko bila uporabna v ekonomskih razmerjih, bodisi teoretsko ali pa praktično. Odnos do obrestovanja je bil v kan. 1543 opredeljen takole:

Če se nadomestna stvar komu tako da, da je njegova, in da se pozneje vrne ravno ista količina iste vrste, se zaradi same pogodbe ne smejo vzeti nobene obresti; vendar pa je pri dajanju nadomestne stvari samo po sebi dovoljeno pogoditi se glede zakonitih obresti, razen če je jasno, da so previsoke, in tudi glede višjih, če je za to upravičen in sorazmeren naslov. (Zakonik 1943: 567.)

Logika, ki jo vpelje prvi del citiranega kanona (do podpičja), je še nekako funkcionirala v času, ko je prevladovala naturalna ekonomija in so si ljudje izposojali stvari ali denar za neposredno porabo (takrat je še lahko veljalo za samoumevno, da je špekulant tisti, ki je zahteval nazaj »več«, kot je posodil). Zato je lahko bila zgornja prepoved smiselna, čeprav ni bila precizirana. Čeprav je prepoved obrestovanja z razvojem denarnih odnosov (kapital) postala neuporabna, jo je cerkev ohranila tudi v *najnovejšem pravu* (za tako velja vse cerkveno pravo, ki je nastalo *po* tridentinskem koncilu, tj., od l. 1564 dalje). S tem pa je ta prepoved postala nelogična v naslednjem smislu:

1. cerkveni zakonik je zbirka »svetih« kanonov, ki pa se prav glede obrestovanja podrejajo civilnemu pravu, saj se sklicujejo na »zakonite obresti« – torej na tisto definicijo, ki jo uzakoni država;

2. v drugi polovici prej citiranega kanona (od podpičja naprej) je vpeljanih kar troje nezdružljivih zahtev:

a) da so dovoljene samo tiste obresti, ki so zakonite (kar je čista tautologija),

b) da se zakonitih obresti ne sme jemati v primeru, ko »je jasno, da so previsoke«,

c) da pa se lahko jemljejo celo take obresti, ki so »višje« od zakonitih.

Prvi, ki je pri nas opozoril na to zmedo glede obrestovanja, je bil šele Gosar. To je naredil že v dvajsetih letih v svojem učbeniku ekonomije, s katerim je sprožil dolgotrajno konfrontacijo z Ušeničnikom (cf. Gosar 1924: 250 ss.; prim. Ušeničnikovo prvo reakcijo na to knjigo – Ušeničnik 1925/26).

Če zdaj Gosarjevo in Ušeničnikovo razumevanje pravičnosti primerjamo z rešitvami iz poznejše dobe, vidimo, da je Gosar bližje temu, kar uveljavljamo šele danes s kombinacijo socialne države in

tržne ekonomije, ko socialni korektivi *ne* izvirajo neposredno iz tržno-produkcijskih razmerij, ampak se vzpostavljajo z drugimi sredstvi. Ušeničnik pa je bližje tistemu, kar je skušal narediti socializem po *drugi* svetovni vojni, vse dokler se temu ni odpovedal (ker se je izkazalo za nemogoče): pravičnost je socializem poskušal doseči na račun tržne logike *znotraj* proizvodnih razmerij, kar je čez nekaj časa celo sam Kardelj označil za utopijo. Čeprav je Kardelj vseskozi problematiziral tržno-cenovno logiko, se je nazadnje vendarle odrekel poskusu, da bi cena dejansko odražala vrednost vloženega dela. Ta preobrat je Kardelj pojasnil na naslednji način:

[Kapitalistični trg] v blagu ne priznava (stroškov plus) vloženega (potrebnega) dela, ampak to delo že deli in priznava (stroške plus) mezdo plus profit (plus rento), kar se ne more skladati (in se ne sklada s tem v povprečju) z vloženim delom. A *priznanje* [tj., poslovno potrditev prek mehanizma tržne menjave] je dobival predvsem kapitalist za svojo podjetnost. Iz tega spoznanja se je rodila teza o vrnitvi v socializmu k tako imenovani vrednostni ceni (stroški plus delo), ki je praksa ni potrdila. Ni mogoče iti nazaj. Razmerja za *vrednostno ceno* pri nas ni [...]. Zato bodo pota oblikovanja cen in primerne delitve veliko bolj zapletena stvar. (Cf. Bilandžić 1980: 442-443.)

Z vidika delavčeve participacije v tržnem produktu tako Kardelj kot Ušeničnik problematizirata kapitalizem zlasti zato, ker tržna cena posameznega blaga zakriva delavčevo vloženo delo. Ta nejasnost je v prid kapitalistu, ki je nagrajen za podjetnost na račun delavca. Ušeničnikova ideja, da se morajo plače ravnati po »menjalni pravičnosti«, tj., po pravičnosti, uresničeni skozi menjavo, ni nič drugega kot Kardeljeva ideja o »delitvi po delu«. Zato Ušeničnik tudi polemizira z Gosarjem, ker po Gosarjevi (ekonomistični) logiki tega ni mogoče izvesti. Na več mestih namreč Ušeničnik očita Gosarju naslednje:

G.[osar] zameta tudi zahtevo, naj bi se cene blagu ravnale po delu [...]. Ako je moje

pojmovanje cen pravo, je ta zahteva elementarna zahteva pravičnosti. Če so cene izraz vrednosti, a vrednost odvisna tudi od dela, se mora v cenah izraziti tudi delo [...]. Ne velja ugovor, da se cene ravna po svojih zakonih. Ti zakoni so zakoni individualne ekonomije, a socialna ekonomija hoče vprav zakone egoistične individualne ekonomije podrediti višjim etičnim zakonom socialne blaginje. (Ušeničnik 1925/26: 85.)

Kot »individualno« ekonomijo Ušeničnik opredeli ekonomijo individualnega producenta, ki se ravna v skladu s tržnimi razmerami. S »socialno« ekonomijo pa misli na situacijo, v kateri je tržna logika podrejena krščanskim etičnim zakonom na način, ko bodo vsi tržni subjekti moralno ponotranjili obvezo, da svoje cene na trgu določajo »po delu«. Z drugo besedo: v Ušeničnikovi varianti si morala podredi ekonomijo v imenu krščanske etike, enako kot si marksizem podreja ekonomijo v imenu razredne etike. Seveda s tisto razliko, ki jo Kardelj vpelje v prejšnjem citatu, namreč, da uravnavanja ekonomije po »vrednostnih cenah« (stroški plus delo) ni mogoče izvesti.

Razen Gosarja se do tega spoznanja katolicizem na Slovenskem nikoli ni dokopal – podobno kot tudi Kardelj nikoli ni opustil ideje, da je mogoče *neposredno v ekonomiji* kreirati pravičnost. Kardelj je v resnici opustil zgolj idejo o »vrednostni ceni«, da bi decentraliziral produkcijo in rehabilitiral trg; obdržal pa je prepričanje, da je mogoče celotno produkcijo uravnavati z »delitvijo po (vloženem) delu«. Zato smo zaradi prvega poudarka relativno zgodaj opustili centralno plansko planiranje, zaradi drugega pa se relativno pozno odpovedali samoupravni ekonomiji.

Pri tem ne gre zanemariti dejstva, da se je samoupravno planiranje izkazalo za utopijo zlasti zaradi *kombinacije* istih treh zahtev, ki so osrednje tako pri Ušeničniku kot pri Kardelju. Te zahteve so:

1. uresničitev *delitve po delu*, ki jo je treba izvesti *znotraj* tržne menjave: po Ušeničniku naj bi se s tem dosegla »stroga menjalna pravičnost«, pri Kardelju pa »samoupravno dogovarjanje« med vsemi subjekti;

2. prenos *upravljanja na nižje ravni*: po Ušeničniku se naj to uresniči na način organizacijske »subsidiarnosti«, ki da jo je uničil že liberalizem; pri Kardelju pa s samoupravno »deetatizacijo«, ki je neposredna reakcija na stalinizem;

3. *idejni nadzor* nad vsemi področji, zlasti nad ekonomijo: po Ušeničniku je mogoče to dosči s krščansko moralno, pri Kardelju pa z razredno.

Kombiniranje teh poudarkov je pripeljalo Ušeničnika in Kardelja v izdelavo utopičnih modelov družbene regulacije, ki sta analogna tako po načinu kot po razlogih, s katerimi so zahtevali njuno vpeljavo.

V nasprotju s Kardeljem Ušeničnik seveda ni mogel »eksperimentalno« preskusiti zgornjih treh poudarkov (omenjenih pod 1, 2 in 3). Zato je šele Kardelj spoznal, da delitve po delu ni mogoče do kraja objektivizirati v nekakšni vrednostni ceni. Od tod meritokratska ideja, da se je treba o merilih delitve po delu sporazumeti z dogovarjanjem na družbeni ravni. Kardelj pravi:

Zato bodo merila dela v družbeni delitvi po delu zmerom – kakor je to dejal že Marx – stvar družbenih konvencij. Toda take konvencije morajo obstajati in izvajati svoj vpliv tako, da se doseže največja možna enakopravnost delovnih ljudi iz skupnega dohodka družbenega dela po načelih delitve po delu. (Kardelj 1976: 87.)

Kako pa naj bi dosegli tovrstne konvencije, brez katerih ni enakopravnosti (ker ni meril za delitev po delu)? Konvencije dosežemo s tem, da se vsi akterji na mikro in makro ravni vnaprej sporazumejo o tem, kaj, koliko in kako bodo producirali. Zato sporazumevanje vseh o vsem pripelje do negacije centralno planske direktive, namesto tega pa se poskuša vzpostaviti naslednji regulativni mehanizem:

Vsi subjekti družbenega planiranja, od temeljne organizacije združenega dela do federacije, so dolžni v skladu z načelom sočasnosti in kontinuitete planiranja nenehno, najmanj pa enkrat na leto, analizirati, kako se uresničuje srednjeročni plan. (*Ibid.*: 114.)

Vendar prenos upravljanja na nižje ravni ne zadošča, saj če se vsi »subjekti« dogovarjajo brez direktiv od zgoraj, so še vedno mogoči antagonizmi med njimi (namesto birokratskih se zdaj uveljavijo tehnokratske strukture, pravi Kardelj). Zato je potreben idejni nadzor znotraj vsake celice v družbi, ki bo njene ude usmerjal k vrhovnemu (razrednemu) smotru. Na ta način Kardelj povzame vse tri poudarke, ki so prisotni že pri Ušeničniku, prav *s tem* pa naredi popolnoma nefunkcionalen sistem.

Seveda to še ne pomeni, da je Kardelj Ušeničnikov »učenec«. Opozarjam pa na usodne paralele med predvojnimi (oficialnim) katoliškim in povojnim konceptom, zaradi česar ne moremo uveljavitve komunizma na Slovenskem kratko malo opredeliti kot boljševistično *diskontinuiteto*, uvoženo od zunaj. Prav narobe: z vidika družbenih konceptov sta komunizem in katolicizem na Slovenskem *kompatibilna*. Na področju gospodarstva sta kompatibilna najbolj zato, ker sta opredeljevala ekonomske zakonitosti trga kot izrazito disfunkcionalne; ob tem sta tudi oba pristopa izrecno avantgardna, prav zato pa sta postala kompetitivna na vseh drugih ravneh (ideološki, nazorski, filozofski).

Nesmiselno je špekulirati, kaj bi se zgodilo, če bi namesto povojnega komunizma in njegove mehkejše (kardeljanske) variante prevladal katolicizem. Mogoče bi bil manj nasilen, ker je izhajal iz drugačnih vrednot – ali pa tudi ne (avtoritarni korporativistični pristopi, ki so izginili iz zgodovinskega prizorišča s porazom fašizma, so se vsi sklicevali na cerkveno socialno doktrino). Zato ugibanje v stilu »kaj bi bilo, če bi bilo« sodi na področje retroaktivne futurologije. Drugače pa je, ko se vprašamo o funkcionalnosti obeh modelov za družbeno regulacijo. Videli smo, da se oba sklicujeta na delitev po delu (utilitarni vidik), na potrebo po idejnem usmerjanju, ki bi zagotavljalo pravo smer, na vodilne ideje, ki vzpostavljajo skupen interes (normativni vidik), in oba se zavzmeta za »razbremenitev« države, ker ni mogoče vseh možnih informacij s posameznih ravni obvladovati zgolj iz enega centra. Vprašanje informacijske kompleksnosti je seveda zlasti

vprašanje različnih strok, ki se ukvarjajo z njimi, saj je znanje vir njihove moči. Strokovna vprašanja pa so bila pri katolicističnem kot pri komunističnem modelu podrejena idejnim; še zlasti npr. v sociologiji, v kateri mora po Ušeničniku »biti prva in zadnja beseda religioznost«, saj je sociologija »apologija krščanstva« (Ušeničnik: 1910: 571, 807); podobno kot pri Kardelju, kjer gre za apologijo marksizma.

V zvezi z družbeno regulacijo gre torej pri obeh modelih za prevlado normativne in utilitarne oblike moči na račun strokovne. Ker je bistvo strokovne moči v informacijah, je bil Kardeljev sistem utopičen zato, ker je kreiral informacijske bariere. Sistema ni pokopalo npr. nezaupanje delavcev vanj (saj so tudi oni imeli od njega korist, kar je dokazal Županov), kot tudi ni bila odločilna vse večja odsotnost vere v samoupravni socializem, saj je ta sistem v zadnjem času vse manj gradil na ortodoksnosti (cenzura je skorajda izginila, liberalizacija je bila občutna na vseh področjih, nekateri pa so celo dokazovali, da je Slovenija že v času samoupravnega sistema prekoračila »zgornji socioekonomski prag politične modernizacije« – cf. Jambreč 1989: 42).

Zlom samoupravnega sistema je bil dejansko sprožen z informacijsko (avto)blokada. Ta je bila že od vsega začetka vgrajena vanj, saj je vztrajal na prav tistih treh predpostavkah, na katerih je gradil tudi katoliški korporativizem, ki so ga pred vojno forsirali solidaristi. Kardeljeva zahteva, da morajo vsi (od TOZD-ov do federacije) sočasno in enkrat letno izdelovati plane, je bila enostavno neizvedljiva, ker je bilo nemogoče že izdelovanje planov (sploh pa njihovo upoštevanje), saj se po številu približujejo neskončnosti. Že pred leti je npr. Mencinger izračunal, da bi po najpreprostejši varianti planiranja, ki bi še zagotavljala uporabne informacije, morali vsako leto izdelati *tri milijarde planov*. Do te številke je Mencinger prišel tako, da se je vprašal, koliko letnih planov bi potrebovali za ekonomsko planiranje v razdobju petih let. Pri tem je vzel minimalno število predpostavk, ki bi še omogočale, da so plani kljub poenostavitvam še kolikor toliko uporabni; zato je upošteval samo tri predpostavke:

- predpostavko, da na trgu obstaja popolna konkurenca

- predpostavko o zgolj štirih eksternih faktorjih tržne negotovosti (vpliv vremenskih sprememb, spreminjanje cen na svetovnem tržišču ipd.)

- vsakega od eksternih faktorjev se oce- ni samo s tremi vrednostmi, npr. z »dobro«, »srednje« in »slabo« (cf. Mencinger 1986: 113).

Če zgornjo številko primerjamo s števi- lom delovno sposobnih prebivalcev (l. 1981 jih je bilo v SFRJ 13,774.000), potem bi moral ob predpostavki polne zaposlenosti vsak posamezni delavec izdelati 217 planov letno; oziroma, če vzamemo Kardeljeve »subjekte planiranja« (ki jih je bilo 65.140), pride na vsakega od njih več kot 46.000 planov v enem letu! In to je natančno ista past, v katero bi zašel katoliški solidarizem, če bi imel čas, da družbo uredi po korporativnem modelu. Kako regulirati ekonomijo po netržnem principu, ne da bi odpravili

trg (da ne bi zašli v boljševistični centralno- planski sistem), in kako legitimirati social- no pravičnost, ki naj bi nastajala znotraj produkcijskega procesa (da ne bi zašli v liberalizem), je uganka, katere odgovor je bil možen le na ideološki način. In ta način, ki sta ga v imenu pravičnosti forsirala pred- vojni katolicizem in povojni socializem, še danes ni zanemarljiv.

Je del zgodovine, odmaknjen od nas le na prvi, kronološki ravni (preteklih dogod- kov, akterjev). Na drugi, temeljni ravni, kjer se dogaja zgodovina mentalitet, pa je ta del zgodovine aktualen. Danes se mišljenje o tem, kaj je pravično in kaj krivično, spet giblje znotraj pragmatizma in znotraj idea- lizma. Na eni strani se pravičnost ignorira s pogajalsko brkljarijo z imperativi »tranzi- cij«, druga stran jo idealizira z večnimi načeli in resnicami. Zato se prvim zdi, da je zgodovina nezanimiva, ker da ni pomem- bna, drugi pa jo skušajo pisati znova. Temu ne smemo nasesti.

Literatura

- D. BILANDŽIĆ (1980), *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- C. CANNAN, L. BERRY, K. LYONS (1992), *Social Work and Europe*. London: Macmillan Press Ltd.
- A. GOSAR (1920a), Socializem. *Čas*, XIV, 1-3: 29-40.
- (1920b), Socializem in solidarizem. *Čas*, XIV, 1-3: 197-204.
- (1924), *Socialna ekonomija*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna.
- (1933), *Za nov družabni red 1*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- (1938/39), Socialna pravičnost. *Čas*, XXXIII, 6/7: 183-189.
- P. JAMBREK (1989), *Oblast in opozicija v sloveniji*. Maribor: Založba Obzorja.
- E. KARDELJ (1976), *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- W. LORENZ (1995), Social Work and the Politics of European Integration. *Perspectives in Social Work*, 1: 91-104. (Prevod v tej številki SD.)
- K. MARX (1961), *Kapital I*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- J. MENCINGER (1986), Granice razvoja »dogovorne« ekonomije ili determinante uspešnosti u sledećim godinama. V: M. KOS, J. JEROVŠEK, S. MARIČIĆ *et al.*, *Kriza, blokade i perspektive*. Ljubljana: ČGP Delo (125-143).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1994). Ljubljana: DZS.
- J. ŠINKOVEC (1996), *Pravna, demokratična in socialna država*. Ljubljana: ČZP Enotnost.
- A. UŠENIČNIK (1910), *Sociologija*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- (1925/26), Sociologija in socialna ekonomija. *Čas*, XX, 1/2: 82-85.
- (1937), *Okrožnica Pija XI. Divini redemptoris* (prevod, pripombe in pojasnila A. Ušeničnik). Domžale-Groblje: Naša pot XIII.
- (1940), O komentarju k okrožnici Quadragesimo anno. *Mi mladi borci*, IV, 29: 114-115.
- (1941), *Rerum novarum. Revija katoliške akcije*, XIX, 3/4: 188-207.
- J. RAWLS (1992), *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- UNRISD (1995), Economic Restructuring and Social Policy. *Eurosocijal*, 65/66: 9-17.
- P. VODOPIVEC (1991), Fernand Braudel: Možnosti in meje »totalne« zgodovine. V: F. BRAUDEL, *Čas sveta II*. Ljubljana: Studia humanitatis (351-372).

Walter Lorenz

SOCIALNO DELO IN POLITIKA EVROPSKE INTEGRACIJE

Vse od svojih začetkov je bilo socialno delo usmerjeno hkrati k nacionalnim in internacionalnim zadevam. Njegova nacionalna orientacija izhaja iz mnogih povezav, ki jih ima socialno delo s projektom ustvarjanja in konsolidacije evropskih nacionalnih držav. Opravljanje socialnega dela, tako kot predprofesionalnih prostovoljnih aktivnosti kakor tudi kot plačane zaposlitve v službi lokalnih oblasti ali v večjih socialnih organizacij je bilo vedno prežeto s patriotizmom, v smislu, da bo izboljšalo status svoje družbe. Hkrati je socialno delo nastalo iz gibanj, zlasti krščanstva, humanizma, feminizma in v omejenem obsegu socializma, ki so bila v svojem bistvu internacionalna. V njih si je zagotovilo etične reference za delovanje, ki so prerasle in relativizirale nacionalno »stvar«.

V nadaljevanju bodo ti kratki zgodovinski utrinki stregli kot izhodišče za razmislek o nalogah, s katerimi se socialno delo v Evropi sooča danes. Temeljno vprašanje, s katerim se morajo na novo soočiti vsi socialni delavci, ne glede na njihovo nacionalnost, je na eni strani, na katere ideje, koncepte in vrednote lahko zanesljivo oprejo svoje intervencije, in na drugi strani, na katere družbene enote se njihova dejanja in odločitve pravzaprav nanašajo; ali je to posameznik, družina, skupnost, »skupine uporabnikov« služb, etnična skupina, razred, narod... Če je bila slepa vdanost nacionalni državi, kot bomo pokazali, vedno zelo nevarna, enako kot tudi zanašanje na znanstvene metode, ali je potem mogoče začeti z dinamiko zelo nasprotujočih si družbenih in političnih sil, ki trenutno delujejo v evropskem kontekstu, in socialno

delo kritično povezati s temi procesi?

Trdil bom, da je Evropa danes resnično tehtna referenčna točka, čeprav le začasno in tako, da jo je treba kritično predelati, kakor socialno delo nikoli ni kritično predelalo (ocenilo) svojega odnosa do nacionalne države. Socialno delo se je ali popolnoma podredilo nacionalni državi ali pa je popolnoma ignoriralo njen pomen; oboje kaže na njegovo politično naivnost. Evropa v tem kritičnem smislu in kot neizogibnost bi lahko postala metafora za potrebo, da socialno delo na eni strani prizna mnogoterost, raznolikost in iz tega izhajajočo relativnost kulturnih tradicij, ki obstajajo v evropskih družbah in skupnostih, na drugi strani pa pospeši razvoj neodvisnih osebnih in kolektivnih identitet, ki bodo sposobne integrirati to raznolikost, ne pa da »poenostavljajo« identiteto in jo reducirajo v navidezne konstrukte stalnosti in »čistosti«. Pri obravnavanju tega problema mora evropsko socialno delo postati antirasistično socialno delo, če naj se sooči s svojo družbeno in politično odgovornostjo.

Vpletenost socialnega dela v projekt nacionalnih držav sega v drugo polovico 19. stoletja. V tem času so se v veliki meri na novo postavile zunanje meje evropskih nacionalnih držav in večina »modernih« evropskih držav je postala vsaj razpoznavna entiteta na zemljevidu (mnogo pa jih še vedno ni pridobilo svoje neodvisnosti do obdobja po koncu 1. svetovne vojne, zlasti države avstroogrškega imperija in Irska, ki je bila odvisna od britanskega imperija). Vendar pa je bilo treba poskrbeti tudi za notranje meje teh držav; imele so podobne težave pri odločanju, kdo naj bo vključen

in na katerih principih je mogoče legitimizirati nacionalno enotnost. Industrializacija in zgodnji kapitalizem sta od delovne sile zahtevala, da je postala mobilna, povzročila sta obsežna preseljevanja, ustvarila in zaostila revščino, ki je resno ogrozila stabilnost in kohezijo vsake družbe. Revne in marginalizirane skupine niso imele dobesedno nikakršnega deleža v nacionalni državi; njihovo nezadovoljstvo so dojemali kot grožnjo, pa naj bo to v obliki spontaniziranih množic in anarhije, ki bi jo povzročilo, ali skozi organizirano agitacijo v delavskem gibanju, ki se je definiralo bolj skozi razredno kot nacionalno pripadnost in je bilo zato vedno internacionalno usmerjeno. Vsa zgodnja prizadevanja za izboljšanje socialnih problemov s pomočjo dobrodelnih aktivnosti kot tudi poznejši ukrepi državnih socialnih politik so težili k temu, da bi nekako »izvlekli« »prilagodljive« pripadnike tega obubožanega družbenega sloja. Obenem pa so bili izključeni vsi, ki niso bili pripravljeni igrati take vloge v družbi, kakršna se je od njih pričakovala, to je deviantnih, lenih, »nezaslužnih« ljudi.

To razporejanje in razlikovanje nista bili glavna naloga socialnih delavcev; obstajale so strukture in predpisi, ki so postavljali in uveljavljali meje med tistim, kar je v družbi veljalo za sprejemljivo oz. nesprejemljivo obnašanje in življenjski stil, kot npr. poboževalnice, sodišča in šole. Socialni delavci pa so postali strokovnjaki za »individualno ocenjevanje« mejnih primerov; zagotoviti so morali, da so bili v narod sprejeti »pravi ljudje«, taki, ki so se bili pripravljeni prilagoditi in asimilirati. Če je bilo v ubožnicah, zaporih in podobnih pozabljenih getih obubožanih preveč ljudi, ki bi si zaslužili »boljše življenje«, ki bi jim bilo resnično treba dati »še eno priložnost«, bi bila poštenost teh razmejitev in legitimnost tistih, ki so imeli v svojih rokah moč in odgovornost za postavljanje meja, resno spodkopana. Po drugi strani pa bi bila pravila družbene solidarnosti podobno porušena, če bi preveliko število ljudi rešili iz kazenskih institucij in jih z dodeljevanjem pomoči odrešili revščine in na ta način nagrajevali njihovo lenobo. Vzdrževanje tega občutljivega ravnotežja med sprejemljivim in

nesprejemljivim obnašanjem, med skrbjo in kontrolo, prejemanjem podpore in prepuščenostjo samemu sebi je postalo družbeno pooblastilo socialnih delavcev na strokovnem področju, v katerem so šteje njihove izkušnje in njihovo strokovno znanje (Wendt 1985). V drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja so postale socialne zadeve v povezavi z izobraževalnim sistemom in postopno naraščajočimi političnimi svoboščinami vedno pomembnejši instrument pri ustvarjanju nacionalne solidarnosti. Zakonitost socialnega sistema je bila v veliki meri odvisna od poštenosti njegove uporabe.

Ti dejavniki so bili okvir za širše politično pooblastilo socialnemu delu, niso pa predpisovali načina za izvedbo teh odločitev. Oblike izvajanja, ki so se razvile, so temeljile na vrednotah in principih, ki so v veliki meri presegali nacionalno obzorje. V Evropi je v drugi polovici 19. stoletja krščanstvo doživelo močan preporod in je svojo novo privlačnost opiralo na novo sprejeto odgovornost za socialne zadeve, kar je pripeljalo do ustanavljanja številnih misijonov v mestih, dobrodelnih ustanov in verskih redov, ki so se posvečali poučevanju, zdravstveni skrbi in pomoči drugim. Veliko teh organizacijskih struktur se je razširilo prek nacionalnih meja, npr. francoski in belgijski verski redi, ki so se razširili še na druge rimskokatoliške dežele, kot so Irska in Španija (sestre *Bon Secours*, *Seurs du Bon Pasteur*; Wendt 1986), tako kot tudi ideje in modeli skrbi, ki so jih proučevali in posnemali v več državah (npr. diakonsko gibanje nemške protestantske tradicije, ki se je raširilo še na Skandinavijo in Britanijo). Veliko šol za socialno delo v Evropi ima korenine v cerkvenih ustanovah; še danes je zanje značilen poudarjen krščanski etos; obstajajo v državah, kot so Belgija, Danska, Francija, Nemčija, Italija, Nizozemska, Norveška, Španija, Švedska in Švica (Brauns, Kramer 1986) in na ta način skrbno čuvajo svojo avtonomijo v odnosu do države in njenih socialnih programov.

Zanimivo je, da humanizem in njegove pojavne oblike v posvetni filantropiji niso pripeljale k podobni širitvi izobraževalnih centrov za socialno delo, čeprav je bil zaradi

uveljavitve gibanja za izobraževanje odraslih njegov vpliv na razvoj postopkov socialnega dela precejšen. Ta pa so imela tesne mednarodne povezave; prizadevala so se za človeško »izboljšanje izobrazbe«, ki je segalo daleč čez porajajoči se državni interes za šolanje kot sredstvo za ustvaritev specifične in enotne nacionalne kulture.

Daleč najpomembnejši vpliv na zgodnje socialno delo in izobraževanje za socialno delo je imelo feministično gibanje ali vsaj tisti del feminističnega gibanja, ki je z upoštevanjem splošnih družbenih pooblastil socialnega dela artikularil interese žensk srednjega razreda. Ženske so že predstavljale precejšen del krščanskih obnovitvenih in filantropskih gibanj, socialno delo pa jim je poleg negovanja bolnikov in poučevanja ponudilo priložnost za vstop v javno življenje v obliki plačanih služb. V več evropskih deželah so v zadnjih desetletjih 19. stoletja vzniknile razne ženske zveze, ki so se zavzemale za izobraževanje žensk; ženske so bile tudi tesno povezane med sabo (Bauer, Ritt 1979). Nekaj teh zvez je dejansko eksplicitno podpiralo »nacionalno stvar«; svoje delo za »dobro družbe« so predstavljale kot ekvivalent vojaški obveznosti za moške. Alice Salomon v Nemčiji, Beatrice Webb v Veliki Britaniji, Mary Richmond in Jane Addams v ZDA so v začetku tega stoletja tesno sodelovale med seboj in branile svojo internacionalno naravnost pred močno nacionalistično opozicijo v dvajsetih letih tega stoletja, ki so ji vodili moški (Wieler 1989).

Internationalizem vseh teh gibanj, ki je vplival na oblikovanje socialnega dela, kljub temu ni bil v prvi vrsti sredstvo za nasprotovanje nacionalnim zadevam in programom; veliko bolj je šlo za pragmatičen namen proučevati modele prakse, ki so jih oblikovali v različnih delih sveta. Pod različnimi pogoji so primerjali relevantnost posameznega modela; oblikovali so modele dela, ki so izpeljevali svojo veljavo in status iz dejavnikov, ki so bili povsem neodvisni od nacionalnih kriterijev. Ženske so morale posebej trdo delati, da so si pridobile to avtoriteto, da so lahko vstopile na področje javnih zaposlitev ne le kot pomočnice moških uradnikov, pač pa kot samostojne

in z neodvisno pridobljenim znanjem. V prvih nemških ženskih šolah za socialno delo so moškimi celo onemogočale vpis, iz strahu, da bi izgubile to avtonomijo na račun moških, ki bi se hitreje vzpenjali po lestvici napredovanja in prilagajali birokratskim zahtevam, ne da bi se čutili zavezane »višjim ciljem«, h katerim so težile socialne delavke, npr. v socialnem delu uveljavljati posebne kvalitete žensk kot skrbnic in mater (Salomon 1919). Internacionalizacija je bila sredstvo za pridobitev večje avtonomije. Prizadevanje za avtonomijo je inspiriralo k iskanju znanstvenih temeljev za prakso socialnega dela. Osredotočilo se je okrog dveh pomembnih diskurzov: psihoanalize in pedagogike.

Kar je psihoanalizo naredilo tako privlačno za porajajoč se poklic socialnega dela, še zlasti v angleško govorečem svetu, je bila njena obljuba, da bo omogočila dostop do razumevanja situacij in obnašanja, ki so bili dotlej »onstran racionalnega razumevanja« in jih je bilo mogoče konceptualizirati le z moralnimi termini. Vsi poprejšnji poskusi, da bi se odmaknili od pokroviteljske (in v veliki meri neučinkovite) države viktorijanskih filantropov, so bili osredotočeni na izpopolnjevanje diagnostičnega repertoarja socialnih delavcev in zelo natančnega ugotavljanja klientovih razmer. »Socialna diagnoza« Mary Richmond (1917), klasična referenca za to metodično usmeritev, podrobno pojasnjuje razumevanje in aktivnosti, ki izhajajo iz temeljite ocene posameznika in njegovega ali njenega socialnega okolja. Njen cilj je bil, da s spremembami na obeh frontah in s pametnimi, racionalnimi ukrepi ponovno uravnesi posameznika in okolje. Vendar je imela malo ponuditi za primere, ko so posamezniki vedeli, kaj je treba storiti, imeli na voljo potrebna sredstva, pa kljub temu niso ukrepali. Namesto da bi take primere razglasila za »nerešljive«, moralno izprijene, jih psihoanaliza umesti v okvire »rešljivega«; skozi svojo teorijo obrambnih mehanizmov poudarja logiko nelogičnega obnašanja in pomakne tradicionalno, temeljno »vrednost« socialnega dela s primerom (*case-work*), to je, »oblikovanje osebnih odnosov«, iz sentimentalne na znanstveno raven.

Odnos ni uvod v delo s primerom, postane sredstvo zanj. Hkrati pa se skrb za »uravnoteženje« pomakne z ravni osebnega okolja na dinamiko ono-nadraj, kljub poznejšemu vztrajanju v socialnem delu, da »psihosocialni pristop« ne zanemarija socialnega in materialnega okolja. Res ga ne zanemarija, vendar pristopa k njemu z notranjih predstav o zunanjih dejavnikih, da bi okrepilo oblast jaza nad seboj, ne glede na to, ali gre za notranje ali zunanje konflikte.

Paradoksnost je, da je s pridobitvijo statusa in poklicnega ugleda, pridobljenega z rabo tovrstnih znanstvenih metod, socialno delo okrepilo svojo pozicijo v odnosu do nacionalne države. Za državo je bilo bistveno, da »poskrbi za vsakogar« in si tako pridobi lojalnost in solidarnost v hitro minljivih in raznolikih strukturah moderne družbe. Ko so države postopoma priznale logiko javne blaginje in socialne politike kot sredstva za stabiliziranje notranjih napestosti v državi, enako kot so mednarodne pogodbe stabilizirale odnose med različnimi državami, je naraščala potreba po preciziranju teh ukrepov. Moderna država si ne more dovoliti, da bi dopuščala veliko število brezdomcev, razkrojenih družin, uporniških mladostnikov, katerih obnašanje ni tako škandalozno v posamičnem primeru, a je nesprejemljivo za standarde civiliziranega obnašanja, ki jih poskuša vzdrževati država. Nedavno pridobljena znanstvena spoznanja socialnih delavcev obljublajo, da bodo vsaj pojasnila »smisel« takega obnašanja in skozi njegovo razumevanje dobila kontrolo nad njimi ter ga pripeljala nazaj v okvir »normalnega«. Cena takega ravnanja je, kot je o seksualnosti, norosti in deviantnosti nazorno pokazal Foucault, Donzelot pa v zvezi s socialnim delom z družinami, povečanje moči, ne le profesionalca, ki aplicira svoje znanje in spretnosti, pač pa celotnega »sistema«, ki promovira strokovnost te vrste (Donzelot 1979; Rojek 1986). Šele v šestdesetih letih tega stoletja je prišlo do sistematičnih analiz političnih povezav med navidezno nevtralnostjo dela s primerom in interesi moči, ki so jim stregli. »Radikalno socialno delo« je problematiziralo socialno delo s primerom, prav ta povezava pa je uveljavila socialno delo v družbi.

Alternativna pot do avtonomije in ugleda socialnega dela, ki je imelo večji pomen in ugled v evropskih državah kot v Britaniji in ZDA, se je mnogo bolj zavedala političnih programov, s katerimi bi se lahko povezovalo ali se jim občasno kritično uprlo. Tu se je artikuliral alternativni diskurz v obliki pedagogike, tega tako cenjenega produkta razsvetljenstva, ki je bil hkrati osebni in politični projekt. Pedagogika teži k razvijanju sposobnosti posameznika, da bi postal avtonomno in družbeno kompetentno človeško bitje. Kmalu pa je postalo jasno, da je lahko oblikovanje posameznika z izobraževanjem smiselno samo, če ga spremlja oblikovanje izobražene in izobraževalne družbe, torej z družbenim in političnim programom »splošnega izobraževanja«. Izobraževanje za skupnost in izobraževanje skupnosti je moralo iti z roko v roki, saj je industrializacija postavila pod vprašaj tradicionalne družbene vezi. Ta povezava je pripeljala do postopnega oblikovanja socialne pedagogike kot koncepta, ki posebej promovira skupnost (Gemeinschaft v Tönnieseve smislu, čigar sociologija je imela direkten vpliv na konceptulani razvoj). Za Nartopa, enega vodilnih predstavnikov socialne pedagogike v Nemčiji pred prvo svetovno vojno, je mogoče uresničevati pedagogiko le v družbenih kontekstih, ki ustrezajo družbenim potrebam učenca; šola je le eden od takih kontekstov med številnimi drugimi, ki jih je treba ustvariti in spodbujati (Konrad 1993).

V dvajsetih letih tega stoletja je v Nemčiji, po drugi svetovni vojni pa tudi v Franciji, na Nizozemskem in v skandinavskih državah ta pristop odprl možnost ali celo potrebo po zagotavljanju korelacije med pedagogiko kot metodo in kot vrsto ukrepov socialne politike. Nemčija si je v obdobju weimarske republike še posebej prizadevala za eksplicitno mladinsko politiko, ki je razširjala državno »ukvarjanje z izobraževanjem daleč preko meja šolskega sistema in težila k zagotavljanju sredstev za razvijanje vseh njenih potencialov v vseh vidikih družbenega življenja« (Lorenz 1991). Socialna pedagogika je nato prevzela tudi »popravno« funkcijo, tako da se je posvetila specifičnim vzgojnim potrebam

mladih ljudi, ki zaradi različnih vzrokov niso mogli izkoristiti priložnosti, ki so bile na voljo, ali pa je vzgojnim inštitucijam, pa tudi njihovim družinam spodletelo oz. so jih zanemarile (Bäumer 1929). Na tej točki se očitno srečajo cilji dela s primerom in socialne pedagogike, čeprav postaja tudi jasno, da je socialna pedagogika s svojim izrecnim posvečanjem stanju družbe, ki potrebuje »vzgojo«, in s svojo odvisnostjo od ukrepov (državne socialne) politike pri uresničevanju teh ciljev še bolj vpletena v program nacionalne države kot socialno delo. Celo kadar je delo potekalo pod vodstvom prostovoljnih organizacij — to še zlasti velja za delo z mladimi (klubi, domovi za mlade) —, je bilo treba takoj zastaviti vprašanje, kako se njihov program vključuje v splošne cilje družbe in jih podpira, ker je bilo treba mlade ljudi s kakršnim koli formalnim ali neformalnim izobraževanjem pripraviti do popolne, aktivne in konstruktivne vključitve v družbo. Hipotetično bi bilo mogoče to nalogo socialne pedagogike interpretirati v kritičnem smislu, kot razvijanje alternativne verzije družbe skozi vzpostavitev alternativnih »celic« skupnega življenja v domovih in mladinskih organizacijah. Vendar pa so bili ti poskusi, čeprav močno propagirani v dvajsetih in tridesetih letih tega stoletja (npr. »otroške republike« Siegfried Bernfeld, 1969, in Janusza Korczaka, 1978) preveč osamljeni, da bi lahko postali politično učinkoviti.

V Nemčiji je s prihodom nacionalsocialistov na oblast v letu 1933 novi režim v celoti prevzel projekt socialne pedagogike, kakor tudi druge socialne strukture weimarske republike, in ga izkoristil za ideološke, rasistične in totalitarne cilje režima. Še danes je predmet akademske razprave, kako je lahko prišlo do takega prevzema in koliko so se mu socialni delavci upirali. Gotovo je ta odpor, ki je bil sčasoma zlomljen, oslabilo dejstvo, da je bilo veliko socialnih delavcev judovskega porekla skoraj takoj izrinjenih iz svojih služb, vendar pa je treba tudi domnevati, da narava socialnega dela tako glede dela s primerom kot v tradicijah socialne pedagogike z njeno v osnovi pozitivistično orientacijo, nista ponudila načinov za odpor. V prizadevanjih, da bi se

povzpeli nad moralistično naravnost, ki je vodila zgodnje »obiskovalce« in socialne delavce pri njihovih odločitvah, in da bi privzeli objektivne, znanstvene metode, so bili socialni delavci v veliki meri slepi za nevarnost, ki so ji postali s tem izpostavljeni, to je, da bi se osredotočili le na »tehnične rešitve«. Tehnične rešitve pa so bile tisto, kar je bil pripravljen ponuditi in spodbujati nacistični režim, zlasti na »neozdravljivem« delu spektra družbenih problemov. Evgenika gotovo ni bilo gibanje, ki bi bilo omejeno le na Nemčijo; njene ideje so našle privrženca med znanstveniki in politiki, ki so hoteli ugotavljati in eliminirati dedne bolezni z okrutnimi sredstvi, kot so prepoved poroke in sterilizacija. Vendar pa je nacistični režim bolj kot katerakoli druga država podprl te ukrepe z ustrezno zakonodajo in sprejetjem ukrepov za sistematično uresničevanje. Hitrost, s katero so bili vpeljani ti ukrepi, kaže na njihov osrednji ideološki pomen za nacizem, ker celoten pojem blaginje podrejajo diktatu biološko, znanstveno in objektivno izpeljanih kriterijev. Notranje meje med »vrednimi« in »nevrednimi«, med skupinami, ki si zaslužijo solidarnost naroda, in »nevrednim preostankom«, niso bile več določene po preudarku in »sentimentalnosti«, pač pa z racionalnostjo, ki ima svojo težo in avtoriteto (Knüppel-Dähne, Mitrovic 1989). Ali ni bolje, da imajo prihodnje generacije manj primerov shizofrenije, epilepsije in drugih bolezni, ki jih je moč povezovati z dednimi dejavniki? In socialni delavci so avtomatično odigrali svojo vlogo s sistematičnim ocenjevanjem primerov; informacije so posredovali sistemu (katerega diskriminatornih namenov morda sprva niso razumeli), svetovali žrtvam (in njihovim družinam) prisilno sterilizacijo in zapiranje v institucijo. Seveda so bili dejanski znanstveni dokazi za dedno osnovo zlasti depresivnih bolezni, alkoholizma, homoseksualnosti in potepuštva šibki ali sploh neobstoječi, toda kdo bi podvomil v avtoriteto objektivne znanosti, za katere kredo so si prizadevali socialni delavci? Skupen cilj teh iniciativ za »javno higieno« in cilj socialne blaginje je bil ustvarjanje »zdravega nacionalnega telesa«; razidem je poskrbel za nujno potrebno

povezavo med socialnimi in nacističnimi pojmovanji države kot »etnično čiste skupnosti«: socialna država je predstavljala zlasti sredstvo za zaščito in podporo »močnih«, in samo tiste skupine šibkih z resničnimi izgledi, da postanejo »močni«, so si zaslužile polno podporo; sredstva, porabljena za druge, so bila dokončno izgubljena (Lorenz 1994).

Tu ni moj namen pripisovati krivdo socialnim delavcem ali preveč poudarjati vlogo, ki so jo igrali s podporo sistemu, ki se je hitro pomikal od sterilizacije k segregaciji v zaprtih institucijah in koncentracijskih taboriščih in proti »končni rešitvi«: iztrebljanju tisočev ljudi, katerih življenja so po ogabno izkrivljenih kriterijih rasnega biologizma obveljala za »nevredna« (*unlebenswertes Leben*). Treba je zaznati ranljivost socialnega dela in njegovo dovzetnost, da pristaja na racionalistično blaginjo, na sodelovanje pri postavljanju meja na temelju dvomljivih kriterijev objektivnosti, ki imajo vedno rasistične konotacije.

Vprašanja vrednosti so imeli v mislih zlasti tisti, ki so bili odgovorni za (ponovno) vzpostavitev socialnih služb po drugi svetovni vojni, ne le v nekdanjih fašističnih državah, pač pa povsod po svetu. Ni šlo le za osebno ambicijo mnogih socialnih delavcev in učiteljev socialnega dela, žrtev nacističnega preganjanja in izгона, da bi poklicu povrnili ugled; Magda Kelber, Gisela Konopka, Herta Kraus, Walter Friedländer in Erich Hirsch so imeli vodilno vlogo pri programih za družbeno prenavo in prevzgojo v Nemčiji po drugi svetovni vojni; pri tem so jih podpirale ZDA in Združeni narodi. Na splošnejši ravni in v kontekstu zunanje politike ZDA je dobilo usposabljanje izobraževalnega in zdravstvenega osebja ter socialnih delavcev prioriteto v svetovnem merilu. Tako je npr. Smith-Mundtov zakon podprl usposabljanje učiteljev, zdravnikov, sindikalistov, socialnih delavcev in voditeljev lokalnih skupnosti v ZDA, kjer naj bi doživeli »demokracijo v živo« (Müller 1988). Osrednji vrednoti, ki so ju posredovali vsi ti programi, sta bili svoboda in demokracija. Če naj bi že v koreninah zatrli nevarnosti fašizma in totalitarizma, morajo biti državljani sposobni

artikulirati svojo potrebo po individualni svobodi in urejati svoje zadeve z demokratičnimi procesi. Ni bilo dovolj, da bi nekdanjim fašističnim državam, pa tudi nekdanjim kolonijam tretjega sveta, ki so pripadale tedaj razpadajočim imperijem, dali le demokratične institucije; ta demokratična orodja bi morali operacionalizirati državljani, ki so sposobni samoodločanja v vsakodnevnih situacijah. Gunar Myrdal pravi takole:

Glavna vrednostna predpostavka, ki sem jo predstavil in ki je razmeroma redko jasno izražena, je, da je sine qua non za razmišljanje o spremembi kot izboljšanju za družbo povečanje in ne zmanjševanje človeškega dostojanstva, ali natančneje, priložnost za aktivno soudeležbo samega prebivalstva, z eno besedo, demokracija. (Myrdal 1955: 24.)

V tem širšem političnu kontekstu je »samoodločanje« dobilo osrednji pomen pri delu s primerom, ne toliko kot ameriški izvoz v Evropo, kot se pogosto prikazuje, pač pa kot poskus ponovnega povezovanja s principi, ki so bili vsaj latentno navzoči v evropski pedagoški tradiciji. Svoboda in demokracija v ozračju hladne vojne pa sta spet prinesla s sabo neposredno politično sporočilo, postala sta principa, ki vladata tržni ekonomiji. V povezavi z delom s primerom sta pospeševala poudarjen individualizem, ki je postal znak »modernega socialnega dela«, kakršno se je uveljavilo, pogosto s pomočjo ameriških izobraževalnih programov, ki so potekali v petdesetih in šestdesetih letih tega stoletja v večini evropskih dežel. Ni šlo toliko za to, da so nacionalne države potrebovale socialno delo, pač pa da je »zahodni svet« potreboval socialni sistem, ki bi bil s pomočjo strokovno usposobljenega osebja uglašen do take mere, da bi bilo mogoče obvladovati napetosti in nasprotja, ki so izhajala iz njegovega ekstremnega individualizma, in da bi se lahko ohranila legitimnost protikolektivistične, protikomunistične države Zahoda. Ker naj bi socialna država v različnih evropskih verzijah na strukturni ravni skrbela za vse vse eventualnosti, ki so povzročale socialne probleme, so se lahko socialni delavci s »čisto vestjo« omejili na »primere«, ki zaradi

nevednosti ali duševne patologije niso bili sposobni izkoristiti ugodnosti in ekonomskih možnosti, ki jih je ponujala socialna država. Dozdevno ni bilo potrebe za raziskovanje skupinskih značilnosti in identitete ljudi, ki so postali klienti; prav narobe, socialno delo je svojo vrednost videlo v diferenciaciji individualnosti vsakega klienta v nasprotju s široko kategorizacijo, ki jo je moral uporabljati sistem blaginje kot administrativni sistem (»brezdomci«, »revni«, »neporočene matere«).

»Ponovno odkritje revščine« v številnih evropskih državah v šestdesetih letih in neprijetno spoznanje, da obljub socialne države nikoli ni mogoče popolnoma uresničiti, sta znamenje odločilne krize koncepta dela s primerom. Pozivi k individualni odgovornosti so šli še enkrat na roko sistemu, ki je opravičeval svojo nezadostno skrb za blaginjo s prelaganjem odgovornosti na žrtve, češ da so neinicijativne. Ta kriza je pripeljala do konca konsenza o metodah v socialnem delu, vendar ne do opustitve principa samoodločitve. V ospredje so prišle »radikalne«, alternativne metode, ki so poudarjale skupinsko akcijo za družbeno spremembo prek uveljavljenih ali novih organizacijskih struktur, skupnosti klientov, združenj upravičencev, sindikatov, zvez stanovalcev, uporabniških kolektivov in drugih. V več deželah se je skupnostno delo iz metode, vzporedne delu s primerom in skupinskemu delu, razvilo v alternativo socialnemu delu, vsaj v svoji radikalni obliki »družbene akcije«, osredotočene na potencialne za samopomoč ne toliko posameznikov kot manjših akcijskih kolektivov ljudi, ki so podvrženi enakim družbenim pritiskom in oblikam zatiranja (Corrigan, Leonard 1978).

Ta razvoj je pripeljal socialno delo v tisk z gibanjem za državljanske pravice in posledično z zahtevami za polne državljanske pravice, brez katerih je blaginja vedno podvržena sumničanju, da je le nadomestilo za pravice, poskus ublažitve, ki ohranja osnovno stanje neenakosti nespremenjeno in nedotaknjeno. Toda kljub vnemi nekaterih od teh iniciativ v poznih šestdesetih in sedemdesetih letih tega stoletja se je malo uporabnikov lotilo političnega boja iz

perspektive uporabnikov socialnih služb. Namesto tega sta dobila večji pomen dva dogodka, z njunimi posledicami pa se poskuša socialno delo sprijazniti šele sedaj.

Eden od njiju je »kriza socialne države«, kot jo predstavlja politična desnica zaradi finančne nesposobnosti modernih držav, da zadostijo naraščajočim pričakovanjem po vseobsegajoči javni socialni varnosti in skrbi; a kot kažejo analize levice, gre za dosti globljo krizo zakonitosti državne oblasti (Offe 1984). Kriza, pa naj bo »avtomatična« ali »programirana«, je vplivala na vse vrste socialnih režimov v Evropi in temeljito spremenila odnos posameznikov do države. Ko se vlade po vsej Evropi v vrtincu privatizacije javnih podjetij in javnih služb ukvarjajo s prenašanjem svojih odgovornosti, sociala odkriva vso svojo inherentno negotovost. Osrednja udeležba države v socialnih ukrepih je bila vedno sporna, ne le zaradi finančnega bremena, ki ga prenaša na davkoplačevalce, pač pa tudi zaradi vsiljevanja družbene kontrole kot cene za dajanje pomoči. Toda ko ta povezava oslabi, ni več jasno, na katere družbene entitete je mogoče preložiti bremena in kakšne učinke bi imela taka sprememba na mehanizme za zavarovanje nacionalne solidarnosti. Kandidat je gotovo »trg«, vendar pa je malo verjetno, da bi bil zainteresiran za prevzem bremena neprofitnih programov skrbi, razen če bo država zagotavljala ustrezne kompenzacije. Velike hvale zaradi svoje nesebičnosti so deležne družine kot tradicionalna zatočišča za izvajanje skrbi, vendar so same nahajajo v tako prehodnem stadiju, da jih ni mogoče sistematično vključevati. Razkorak med odgovornostjo posameznikov in odgovornostjo države se večja, iz tega izhajajoča negotovost pa je prispevala h krizi zaupanja v smislu nestabilnosti, ki jo hoče skupaj s pomnoženimi ukrepi indirektno družbene in direktne policijske kontrole izrabiti nova desnica, ki je prevzela politično iniciativo v evropskih državah, kot so Velika Britanija, Francija, Nemčija, Italija, Nizozemska in Švedska. Tak scenarij prispeva k nasprotujočim si zahtevam od socialnih delavcev, ki se vidijo vse bolj razpete med uravnavanjem meja sprejemljivega in nesprijemljivega obnašanja (zlasti

glede zlorabe otrok) na eni strani in reševanjem žrtev ter popraviljanju storilcev na drugi. Institucionalno bi lahko ta razkol pripeljal do tega, da bi postale javne socialne službe bolj nadzirajoče, tudi z vpeljavo fiksnega proračuna, ki bi določal obseg skrbi, s katero bi »upravljali« javni sektor in socialni delavci, zaposleni v njem; prostovoljnemu sektorju pa bi bilo prepuščeno »pobiranje ostankov«.

Vzporedno s temi spremembami »od zgoraj« pa je do enako pomembnih dogodkov prišlo »spodaj«; ti niso le spremenili evropske politike, ampak so vplivali tudi na svetovno. »Izčrpanost tradicionalne podobe skupinskega delovanja« (Melucci 1988: 245), nezadovoljstvo velikega dela prebivalstva z uradno (strankarsko) politiko ter njihovo samoljubje in ukvarjanje z oblastjo je povzročilo nastanek vrste novih družbenih gibanj. Take iniciative so pogosto zrastle iz konkretnih, posamičnih zadev (ekoloških, kršitve državljskih pravic, diskriminacija določenih skupin), vendar so vpostavile ohlapno mednarodne mreže in kot aktivisti tudi ustvarili strukturalne povezave med projekti. Mirovno gibanje, feminizem, kampanije proti ekološkim nevarnostim, če omenimo le najpomembnejše, so utrli pot ne le novim strategijam politične akcije, pač pa tudi novim oblikam solidarnosti, ki so pripeljale do tega, da je »civilna družba« dobila nov smisel. To se je pokazalo tudi pri izjemnem porastu števila prostovoljnih organizacij in še posebno organizacij za samopomoč povsod po Evropi v zadnjih desetletjih 20. stoletja, ravno ko so skoraj postale odpisane kot relikti 19. stoletja (Lorenz 1994).

Svetovna pomembnost družbenih gibanj je bila dobro vidna pri njihovi vlogi pri odpravljanju komunističnih režimov leta 1989 v Srednji in Vzhodni Evropi, ki se je pričelo z valom državljskega nemira, nezadovoljstva in nasprotovanja. Ti dogodki in njihove posledice pa so tudi razkrili ranljivost družbenih gibanj: če ne prispevajo k izgradnji močne, samozavestne in avtonomne civilne družbe, če se ne dvignejo nad posamezne zadeve, če ne pripeljejo do pogajanj za novo družbeno pogodbo ali postanejo partner pri tem, jih bodo izkori-

stili interesi moči, postala bodo marginalizirana in diskreditirana. Sistematično odstranjanje vsakršne avtonomne, posredovalne institucije, ki bi pripadala civilni družbi, značilno za komunistične države, je povečalo ranljivost teh družb v postkomunističnem obdobju in v nemajhni meri prispevalo k temu, da sta se ponovno pojavila kriterija nacionalnosti in etničnosti kot nevaren substitut za dogovorno solidarnost.

V svoji temeljni strukturi in obrisu so dileme, s katerimi se soočajo zahodnoevropske družbe, zelo podobne tistim iz nekdanjih komunističnih evropskih držav. Tradicionalna politična in ideološka stališča strank in političnih grupacij ne veljajo več za relevantna glede na vsakdanje skrbi volivcev, ki doživljajo osupljivo kompleksnost različnih, pogosto nasprotujočih si zahtev. »Naraščajoča fragmentacija družbenih akterjev« (Laclau 1990: 82) poudarja izrabljenost »politike od zgoraj« in hkrati velike težave pri ponovnem demokratičnem vzpostavljanju »družbenega« od spodaj. Videti je, da se ta fragmentacija, pretrganje s konvencijami in normami ter rahljanje družbenih vezi, kar se kaže skozi naraščajočo pluralnost individualnih slogov življenja in neprestano potrebo po izbiri svoje identitete (Beck 1992), kompenzira z enako močnim trendom h globalizaciji. Produktivski procesi, ki jih vodijo močni ekonomski interesi, postajajo svetovno prepleteni, navade potrošnikov se usmerjajo h globalnim trendom, lastništvo medijev in proizvodnje novic in zabave povezujejo cele kontinente. Potislovja med obema trendoma ustvarjajo negotovost ljudi, ki niso prepričani, katero družbeno in politično entiteto naj si izberejo za referenčno točko.

V Evropi se začenja ta negotovost kazati v povezavi s celotnim procesom evropske integracije. Povečanje Evropske Unije, nekoč napovedovano kot organski proces, temelječ na miru in spravi med nekdanjimi sovražniki in zavračanju nacionalizma, se razkriva kot povsem gospodarska potreba in neizogibnost. Zunanje strukture in predpisi, ki jih vsiljujejo uradniki Evropske Unije, a zanje niso neposredno demokratično odgovorni, so spustili z vrvice močne opozicijske sile; regije in deli evropskih

nacionalnih držav so začeli izražati želje po avtonomiji in samoupravi, po ohranitvi jezika in kulturne dediščine, po odpravljanju centralizacije in koncentracije politične in ekonomske moči. Podpora tesnejši evropski centralizaciji na splošno peša in za najnovejši referendum o novih članicah in o Enotni evropski listini so se bili ostri boji, katerih izidi niso bili vedno gotovi. Evropska unija se trenutno sooča s krizo zaupanja, ki deloma izhaja iz njenega vgrajenega demokratskega deficita, deloma pa iz splošne krize v odnosu do političnih procesov in zastopanja. Najbolj zaskrbljujoč vidik takega razvoja je dejstvo, da so mnoge strategije in koncepti, ki se jih uporablja za spodbujanje evropske integracije, zelo podobni tistim, ki so jih uporabljali pri ustanavljanju evropskih nacionalnih držav. Sklicujejo se na definicijo in obrambo zunanjih in notranjih meja, se pravi, na ustvarjanje skupne identitete z zunanjimi in – kjer je treba – vsiljenimi kriteriji skupnosti. Politika in strategije »evropske trdnjave« streže dvojnemu namenu: obrambi vsega »evropskega« tako navzven kot navznoter. Obstajajo za zaščito gospodarskih interesov, toda ti gospodarski interesi se skrivajo tudi v splošnejših izrazih, kot so varnost, družbena stabilnost in demografska stabilnost, kar pomeni, da se, podobno kot pri projektu nacionalnih držav, ideologija nacionalne veličine, skupnih kulturnih vrednot in višje ravni civilizacije prispeva k zagotavljanju gospodarskih prednosti za privilegirano elito.

To pa je točka, na kateri razvoj spet postane boleč za socialno delo. Socialno delo je v svojih številnih pojavnih oblikah, od svetovanja, delovanja v krizah in terapevtskega dela z mladimi, animacije in skupnostne akcije, že postalo del evropskega programa, saj socialna stabilnost, ki naj bi jo zagotovilo, nima več le nacionalnega pomena, pač pa vedno bolj tudi referenčne točke v Evropi. Veliko socialnih projektov v središčih mest, na prikrajšanih področjih podeželja, ženske projekte, projekte za ljudi s prizadetostmi in nezaposelne direktno financira Evropska unija po kriterijih, ki so bili izdelani na nadnacionalni ravni. Socialne delavce sedaj zaposljujejo in plačujejo v

okviru projektov, kot so *NOW*, *HORIZON*, *LEDA*, *LEADER*, *Combat Poverty*; svoje delo morajo opravljati v skladu s cilji teh programov. Evropski socialni sklad, ki financira večino teh programov, je postal korektiv za nezadostne ukrepe na nacionalnih ravneh in so si ga željno prisvojile skupine in iniciative, ki bi bile sicer izključene iz financiranja. Ti projekti ustvarjajo novo obliko odvisnosti, saj njihove metode dodeljevanja sredstev niso direktno podvržene demokratičnim postopkom. Evropska socialna politika, kolikor sploh obstaja, se velja za dopolnilo h gospodarski politiki in je prvenstveno usmerjena k ustvarjanju mobilne, izkušene in motivirane delovne sile, ne pa k splošni redistribuciji bogastva in priložnosti (Leibfried, Pierson 1992). Revščina v Evropi se povečuje, pa naj bo to neposreden rezultat evropske integracije ali produkt demografskih in svetovnih gospodarskih sprememb; nezaposlenost se je dramatično povečala in revščina se je zlasti koncentrirala v nekaterih regijah in področjih (Townsend 1993). Večina evropskih socialnih programov poudarja potrebo po »soudležbi« uporabnikov teh služb, to pa je nejasen koncept, ki ne pove, do katere mere lahko »udeleženci« vplivajo na proces odločanja na politični ravni. Brez te dimenzije je udeležba vedno enostranska in podvržena sumu, da priteguje marginalizirane in izključene skupine le pod pogoji, ki so zanje že vnaprej določeni. V taki situaciji bi se morali socialni delavci spomniti svoje zgodovine, kako so sami na podoben način prispevali k nacionalni integraciji.

Resničen preskus dejanskega pomena participacije in vloge zunanjih in notranjih družbenih in političnih razmejitev je ravnanje z migranti in begunci, pa tudi s »prvotnimi« manjšinskimi prebivalci v kontekstu evropske integracijske politike. Priseljevanje velikega števila ljudi tujih nacionalnosti v zahodnoevropske države ni nov pojav. Konec druge svetovne vojne je prinesel s sabo preseljevanje milijonov ljudi, ki so jim sledila še gibanja beguncev proti Zahodu zaradi političnih kriz na Madžarskem in v Češkoslovaški, pa tudi v drugih delih sveta. Samo Avstrija, država s 7,6 milijoni lastnega prebivalstva, je v času

od 1951 do 1991 dobila nad dva milijona tujcev (Weh 1987). Poleg beguncev so zahodne države v poznih šestdesetih in v začetku sedemdesetih let tega stoletja privabile še milijone tujcev. Toda s pričetkom temeljitega industrijskega prestrukturiranja, ki ga je zaznamovala recesija v letu 1974, so v večini držav omejili priseljevanje. Kot je bilo dogovorjeno s shengenskimi sporazumi, so sedaj ostre kontrole imigrantov in beguncev priznana in enotno izvaja politika Evropske unije (Paul 1991). Toda celo sedaj si Evropa ne more privoščiti popolne zapore za priseljence in begunce, kljub retoričnim in zavajajočim populističnim metaforam desničarskih političnih skupin, da je »čoln poln«. Tega si ne more privoščiti iz gospodarskih razlogov, ker se še vedno pojavlja pomanjkanje delovne sile zaradi demografskih sprememb in ker industrija potrebuje drugače usposobljene delavce; izračuni kažejo, da bo samo Nemčija »potrebovala najmanj 300.000 priseljencev letno, da bo zapolnila vrzel na trgu delovne sile« (Guardian, 4. februar 1992). Privoščiti pa si tega ne more tudi zaradi etičnih razlogov, ker bi bila v očeh preostalega sveta kredibilnost Evrope spodkopana, če ne bi več ponujala svojega že tako minimalnega prispevka k azilu za begunce. »Danes manj kot 2% vseh iskalcev azila išče azil v Evropi« (Loescher 1989).

To pomeni, da se uporabljajo kriteriji in vsiljujejo pogoji za selekcijo »sprejemljivih« državljanov, ki ne pripadajo EU. Ti kriteriji pa niso posledica »poplave priseljencev«, pač pa prav narobe, pojav priseljencev služi kot sredstvo za prikaz in ilustracijo principov in vrednot, ki so nasploh lastni evropski integraciji. Politični problem imigracije se izkorišča za dosti širše cilje družbene kontrole. Streže za oblikovanje in ponazarjanje pogojev državljanstva v združeni Evropi, ki jih vodijo tržna merila; ta merila so pripravljena za sprejetje paketa »zahodnih vrednot«, med katerimi ima iniciativa posameznika glede dela osrednjo vlogo, vendar ni edina. Oblikovanje Združene Evrope ni le racionalen gospodarski proces; zlasti kapitalistom je dobro znano, da povsem neomejena uporaba tržnih načel ne pripelje k družbeni koheziji, pač pa celo uničuje

socialne vezi in zavezništva. Pri selekciji domnevno »sprejemljivega« se aktivirajo zlagana stališča o pripadnosti ali vsaj vklapljanju v »evropsko kulturo«; gre za podaljške nacionalnih »kulturnih identitet« na evropski ravni. Evropa postane še ena »imaginarna skupnost« (Anderson 1984) in to na način, ki nikakor ne ovira ponovnega pojavljanja nacionalizma na državni in regionalni ravni; verjetno ga celo vzdržuje. Cilji doseganja kohezije v bistvu niso kulturni, pač pa politični; tako so lahko simboli (vrednote in kulturne vsebine), ki so bili izbrani za uveljavljanje te kohezije, poljubni in zamenljivi, medtem ko so politični cilji določeni.

Kot je prikazano zgoraj, se kriza identitete, ki se je izrazila v nezadovoljstvu volilcev, ni pojavila samo na evropski ravni; nacionalna država in z njo druge skupinske entitete se soočajo z dvomom v svojo legitimnost. Kulturna raznolikost, ki je vedno obstajala, ki pa je bila vedno tudi kontrolirana z vsiljevanjem dominantnih kulturnih norm (npr. uradni jezik, ki je postavljen nad dialekte), je prepoznana kot destabilizirajoč dejavnik. V taki situaciji postane za vse nosilce moči izziv, da obnovijo enotnost in skupne vezi s pomočjo »trdnih in hitrih« kriterijev, npr. variante etničnosti, ki se sklicuje na biologijo in dedne lastnosti v tradicionalni rasistični obliki ali na nespremenljivo, nekontaminirano kulturno dedščino v svoji obnovljeni, neonacistični obliki. Kaže, da ti dve konstrukciji ne zahtevata razpravljanja in se namesto tega sklicujeta na »zdravorazumske« pojme, kaj da so »naravni« znaki nacionalne kohezije. Toda ker je enačenje nacionalne identitete in etnične identitete ideološki konstrukt, ki se lahko le dela, da je utemeljen s takimi »objektivnimi« kriteriji, da prikrije svoje izključno oblastvene interese, ga je na istih fiktivnih temeljih zlahka mogoče razširiti na Evropo (Hall 1992). Združujoča »različnost« kolektivne evropske »etničnosti« je še bolj očitna v primerjavi z »Neevropelci« (beri: nezahodnjaki), kajti »mi«, Evropejci, smo »v glavnem« belci in »oni« (vsaj tisti, o katerih govorimo, ki predstavljajo »nevarnost«), so črnici. Povedano z drugimi besedami, ustvarjanje evropskosti bo bolj

verjetno operiralo z argumenti, ki temeljijo na rasizmu, kakor na (re)konstrukciji mej nacionalnega na etnični osnovi. Pri vseh poskusih usklajevanja raznolikosti z unifikacijo postaja v večini evropskih družb, preobremenjenih s svojo nacionalno identiteto, močno ranljiva točka zapostavljanje tradicij, ki utemeljujejo solidarnost in kolektivno identiteto na nerasističnih kriterijih, tradicij, ki poudarjajo politične in državljske pravice kot združevalni kriterij, ki ohranja kulturno raznolikost.

Sistem ocenjevanja, kdo lahko upravičeno zahteva vključitev v to »jedrno Evropo«, bo deloval in tudi že deluje; to je sistem, v katerem ne delajo le uslužbenci za priseljevanje in policija, pač pa tudi socialni delavci, ki delujejo v okviru projektov za priseljence in begunce, pomagajo ljudem, ki prosijo za politični azil, novodošlim, da se prilagodijo, ljudem, ujetim v sodni sistem, da se spremenijo, in tistim, ki so dobili pravni položaj, da »iz tega naredijo uspeh«. Socialni delavci že sedaj opravljajo prav to delo v nacionalnih okvirih: pomagajo ljudem pri prilagajanju, določajo meje sprejemljivega obnašanja in s tem implicitno določajo »skupne kulturne vezi«. S te perspektive je videti, da se naloge socialnih delavcev vključujejo v novo definicijo »meja«, kar neprijetno spominja na tradicionalno razlikovanje med zaslužnimi in nezaslužnimi. Še bolj zaskrbljujoče pa je dejstvo, da je socialno delo očitno precej slabo pripravljeno na odpor proti temu, da se ga potisne v tak tok dogodkov. Niti skrajni individualizem z njegovo klasično vrednoto, »samoodločanjem klienta«, niti kritika dela s primerom v obliki radikalnega socialnega dela in njegovo sklicevanje na »razredno zavest« se ne moreta ukvarjati z vprašanjem, kako se osebna in skupinska identitete oblikujeta v pogojih kompleksne moderne družbe. V obeh primerih znanje socialnega dela in teorije nekako že vesta odgovor, poznata standarda za tisto, kar naj bi bil rezultat intervencije, »kaj je dobro za ljudi«. Socialno delo pod poglavjem »opolnomočenje« [*empowerment*] šele pričinja konceptualizirati pogajanje o določenih skupinskih interesih uporabnikov socialnih služb (Ward, Mullender 1991).

V tem kontekstu je za socialno delo pomembno, da iz razvoja, ki se pojavlja na širši evropski ravni, ugotovi, kakšen je njegov položaj, in da o tem razmišlja v okviru novih pristopov k metodologiji. Družbena gibanja so izziv oblasti profesionalcev, njihovemu položaju v državnih sistemih, pa tudi moči, ki izhaja iz njihovega odnosa do teorije. V razmerju s feminizmom kot družbenim gibanjem je začelo socialno delo vspostavljati pomembne povezave, kritično gledati na svoje principe in tradicije ter iskati nove oblike »akcije v solidarnosti«; toda pomembno bi bilo, da bi se v to vključila še cela vrsta drugih družbenih gibanj. Ne gre za odvratanje od dela s primerom in privzemanje alternativ, med katerimi je zadnja moda »animacija«. Kot nam kaže zgodovina pedagogike, se vsakemu novemu pristopi zlahka zgodi, da ga absorbira uradni program ter da izgubi svojo naklonjenost do sprememb in do koristi uporabnikov služb. V okviru tradicije pedagogike je še vedno najbolj jasno izražena naloga oblikovanja identitete in jo je zato mogoče uporabiti za zблиževanje specifičnih lokalnih in širših mednarodnih vprašanj, s katerimi se mora ukvarjati socialno delo, če naj bo pravično do realnosti multikulturnih družb, s katerimi s srečuje v vseh delovnih kontekstih.

Toda zaradi tega mora imeti pedagoška usmerjenost močno in nedvoumno antirasistično težišče, če naj ne dovoli skritim, zunanjim referenčnim točkam identifikacije, da prevladajo v njenem delu. Socialno delo se mora osredotočiti na podpiranje oblik družbene solidarnosti, ki dovoljujejo različnim kulturnim tradicijam oblikovati svoje različne identitete, a jim hkrati ne dopuščajo, da bi postale fiksne in ekskluzivne. To se lahko zgodi le z zagovarjanjem enakosti pravic in priložnosti za vse in s predanostjo uresničevanju človekovih pravic. Če lahko socialno delo ponudi mednarodno veljavno strokovno znanje, bo to prav v zvezi z razvijanjem te moderne pluralnosti družbenih razmerij, na način, ki ne bo peljal niti k izolaciji posameznih udeležencev, ki so svobodni in povsem neodvisni od družbenih obveznosti, niti k prisilnemu oblikovanju kolektivov, ki od

svojih članov zahtevajo, da za skupno kulturno identiteto žrtvujejo vso individualnost. Zgolj vztrajanje pri državljanskih pravicah, hkrati pa oblikovanje temeljne platforme za vzpostavitev demokratičnih struktur, ne zadostujeta za ustvarjanje trdnega občutka pripadnosti; to je ugotovilo že veliko gibanj za državljanske pravice.

Socialno delo kot interkulturalna pedagogika ima veliko ponuditi glede večšin, ki so potrebne za pogajanja o spreminjajočih se identitetah in pri omejevanju neizogibnih konfliktov, ki iz tega izvirajo. Hkrati pa se

mora še veliko naučiti iz izkušenj novih družbenih gibanj, iz bojev zatiranih manjšin pri artikuliranju svojih identitet. Razpad kulturnih in konvencionalnih gotovosti, kritika nereflektiranega evropskega združevanja in izzivi uveljavljenim političnim procesom so znaki globoke krize v evropskih družbah, ta pa kliče socialno delo, naj prispeva svoje, tokrat, upajmo, zavedajoč se političnih implikacij svojih posredovanj. Pogoja za tak nov razvoj sta kljubovanje rasizmu tako v izročilu socialnega dela kot tudi v kontekstih, v katerih socialno delo deluje.

Literatura

- B. ANDERSON (1984), *Imaginary Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- C. BAUER, L. RITT (ur.) (1979), *Free and Enabled: Source Readings in the Development of Victorian Feminism*. Oxford: Pergamon.
- G. BÄUMER (1929), Die historischen und sozialen Voraussetzungen der Sozialpädagogik und die Entwicklung ihrer Theorie. V: H. NOHL, L. PALLAT (ur.), *Handbuch der Pädagogik, Vol. 5: Sozialpädagogik*. Berlin, Leipzig: Beltz.
- U. BECK (1992), *Risk Society*. London: Sage.
- S. BERNFELD (1969), Kinderheim Baumgarten: Bericht über einen ernsthaften Versuch mit neuer Erziehung. V: S. BERNFELD (ur.), *Antiautoritäre Erziehung und Psychoanalyse*. Darmstadt: März.
- H.-J. BRAUNS, D. KRAMER (1988), *Social Work Education in Europe: A Comprehensive Description of Social Work Education in 21 European Countries*. Frankfurt: Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge.
- P. CORRIGAN, P. LEONARD (1978), *Social Work Practice under Capitalism: A Marxist Approach*. London: Macmillan.
- J. DONZELOT (1979), *The Policing of Families*. London: Hutchinson.
- E. GELLNER (1983), *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- S. HALL (1992), The West and the Rest. V: S. HALL, B. GIEBEN (ur.), *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity (275-331).
- H. KNÜPPEL-DÄNE, E. MITROVIC (1989), Helfen und Dienen – die Arbeit von Fürsorgerinnen im Hamburger öffentlichen Dienst während des Nationalsozialismus. V: H. U. OTTO, H. SÜNKER (ur.), *Soziale Arbeit und Faschismus*. Frankfurt: Suhrkamp.
- F.-M. KONRAD (1993), Sozialpädagogik – Begriffsgeschichtliche Annäherungen von Adolph Diesterweg bis Getrud Bäumer. *Neue Praxis* 23, 4: 292-314.

- J. KORCZAK (1978), *Verteidigt die Kinder*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn.
- E. LACLAU (1990), *New Reflections on the Revolution of our Time*. London: Verso.
- S. LEIBFRIED, P. PIERSON (1992), Prospects for Social Europe. *Politics and Society* 20, 3: 333-366.
- G. LOESCHER (1989), The European Community and Refugees. *International Affairs* 65, 4: 617-636.
- W. LORENZ (1991), The new German Children and Young People Act. *British Journal of Social Work*, 21: 329-339.
- (1994), *Social Work in a Changing Europe*. London: Routledge.
- A. MELUCCI (1988), Social Movements and the Democratization of Everyday Life. V: J. KEANE (ur.), *Civil Society and the State*. London: Verso.
- C. W. MÜLLER (1988), *Wie Helfen zum Berufe wurde – eine Methodengeschichte der Sozialarbeit 1945-1985*. Weinheim: Beltz.
- C. OFFE (1984), *Contradictions of the Welfare State*. London: Hutchinson.
- R. PAUL (1991), Black and Third World People's Citizenship and 1992. *Critical Social Policy* 11, 2: 52-64.
- M. RICHMOND (1917), *Social Diagnosis*. New York: Russell Sage Foundation.
- C. ROJEK (1986), The »Subject« in Social Work. *British Journal of Social Work*, 16: 65-77.
- A. SALOMON (1919), *Die deutsche Frau und ihre Aufgaben im neuen Volksstaat*. Leipzig, Berlin: Teubner.
- P. TOWNSEND (1993), *The International Analysis of Poverty*. London: Harvester Wheatsheaf.
- D. WARD, A. MULLENDER (1991), Empowerment and Oppression: An Indissoluble Pairing for Contemporary Social Work. *Critical Social Policy* 11, 2: 21-30.
- L. WEH (1987), *Recent Tendencies in the Evolution of National Law and Practice in the Field of Asylum and Refugees*. Strasbourg: Council of Europe.
- W. R. WENDT (1985), *Geschichte der sozialen Arbeit (2. tzd.)*. Stuttgart: Ferdinand Enke.
- J. WIELER (1989), The Impact of Alice Salomon on Social Work Education. V: *Festschrift der Fachhochschule für Sozialarbeit und Sozialpädagogik: Berlin 60 Jahre International Association of Schools of Social Work*. Berlin: FHSS.

Gregor Adlešič

PO VRLINI ALI NAZAJ K NJEJ?

I

Delo Alasdaira MacIntyreja z naslovom »Po vrlini« (Duckworth, London 1985, 286 str.) je zagotovo eno izmed temeljnih del tiste teoretske usmeritve v sodobni moralni filozofiji, ki jo je strokovna javnost poimenovala »komunitarizem« (*communitarianism*). V grobem bi lahko za komunitaristične socialne teoretike označili vse tiste moderne moralne filozofe, ki dvomijo v ustreznost, legitimnost in utemeljenost modernega razsvetljenskega racionalizma in njegove individualistične morale. Zavračanje modernega liberalizma razumejo zlasti kot dvom o institucijah in kulturi obstoječih demokratičnih držav. Historiciistično usmerjeni komunitaristični teoretiki namreč odklanjajo abstraktni univerzalizem moderne moralne teorije, saj menijo, da obstajajo zgolj konkretne historične kulture (skupnosti) s svojimi specifičnimi moralnimi tradicijami. Zato si s pomočjo skupnostno usmerjene aristotelske etike dobrega prizadevajo »preseči« bolezni moderne in njene razsvetljenske individualistične morale, to preseganje pa pojmujejo kot (ponovno) vzpostavitev pravega etičnega življenja v pravi skupnosti, ki ne bi bila tako kot moderne družbe zgolj skupek neodvisnih individuov, ampak prava, organsko povezana celota.

II

Moderna (pluralistična) družba, ki je združena le s pomočjo formalnih (proceduralnih) liberalnih načel in norm in v kateri

torej soobstajajo različne moralne tradicije in moralne vrednote, po menju komunitarističnih teoretikov sploh ni prava družba (organsko povezana celota). Ravno izničenje nekdanje moralne enotnosti oziroma tradicije vrlin nas je namreč, po MacIntyreovem mnenju, pripeljalo do tega, da nam danes vlada politika, ki ni kaj dosti več kot neka »državljska vojna z drugimi sredstvi«. Barbari se po MacIntyreovem mnenju ne nahajajo pred našimi mejami, ampak nam že kar nekaj časa vladajo. Prav za to pa MacIntyre meni, da je za vse nas najbolj pomembno ohranjanje lokalnih skupnosti. Le v njih so se lahko namreč po njegovem mnenju ohranili civilnost, državljanstvo in s tem intelektualno in moralno življenje (MacIntyre 1985: 263).

V popolnem nasprotju z liberalnimi misleci, za katere je družba zgolj okvir pravic, svoboščin in dolžnosti, znotraj katerega lahko posamezniki zasledujejo svoje posebne cilje, pa so komunitaristi prepričani, da mora biti družba vodena s pomočjo skupnega dobrega. Tako ima pri komunitaristih v nasprotju z liberalnimi misleci dobro nesporno prednost pred pravičnim, in če liberalni misleci vseskozi govorijo o proceduralni pravičnosti, govorijo komunitaristi v nasprotju s tem o vsebinsko določenem skupnem dobrem skupnosti.

Če lahko glavno teoretsko vprašanje liberalcev strnemo v vprašanje, kateri (formalni oziroma proceduralni) principi nam zagotavljajo pravično družbo, pa se moramo po mnenju komunitaristično usmerjenih mislecev vprašati zlasti, kdo in kaj smo, oziroma, kakšne so naše skupne vrednote in tradicije. Vprašati se moramo

torej, kakšno je naše skupno dobro, ki je tu pojmovano kot skupen družbeni projekt oziroma cilj (prim. Kukathas, Pettit 1995: 92-93).

Po mnenju komunitarističnih teoretikov se naši moralni principi ne morejo konstituirati brez obstoječih praks, obstoječih lojalnosti in obveznosti, ampak samo na njihovi podlagi. Da pa bi take principe odkrili, se moramo vprašati, kdo smo, kako smo situirani v skupnosti, in zato tudi, kaj je naše (skupno) dobro. To pa zahteva od nas, da se vprašamo, kaj je dobro za skupnost, saj smo delno definirani s pomočjo skupnosti, v kateri prebivamo, in smo torej implicirani, vpleteni v namene in cilje, ki so značilni zanjo (prim. *ibid.*).

Po mnenju komunitarističnih mislecev torej Jaz posameznika nikakor ni abstrakten individualni Jaz, ampak je pojmovan kot družbeno določeni jaz, ki je vedno določen z obstoječo lokalno skupnostjo. Zato tudi ne moremo govoriti o univerzalnih principih morale ali pravičnosti, ki bi jih lahko odkril razum. Morale namreč po mnenju komunitarističnih teoretikov ne moremo utemeljevati s pomočjo zunanjih abstraktnih principov. Te lahko odkrijemo le na ta način, da se obrnemo v svojo notranjost in poskušamo odkriti moralne principe v lastnih tradicijah in praksah.

Za komunitariste je torej morala nekaj, kar je utemeljeno v praksi, ali natančneje, praksah obstoječih skupnosti. Tako je zanje liberalna ideja o odkrivanju neodkritih abstraktnih principov morale, po katerih bi vrednotili ali preuredili obstoječe družbe, zgolj napačno zastavljeno vprašanje.

Cilj ukvarjanja z moralnimi zadevami tu ni iskanje abstraktnih principov pravičnosti, ampak je dobro življenje v skupnosti. Komunitaristični teoretik se ukvarja zlasti s problemi konkretnih historičnih skupnosti, z družbenimi zadevami nasploh. To pa je prizadevanje, ki nas pelje k dobremu upravljanju družbenih zadev (polisa) s pomočjo skupnega družbenega dobra. Komunitaristična utemeljitev morale torej ni filozofska, ampak v skrajni konsekvenci politična.

Komunitaristični teoretiki zato tudi nimajo posluha za abstraktne argumente

liberalnih teoretikov, ampak poskušajo izvajati družbeno ureditev iz idealne premise, tj., iz najvišjega dobrega. Prav zato tudi odklanjajo liberalno idejo, da je lahko (proceduralna) pravičnost ustrezen temelj za socialne institucije in da je pravičnost prva vrлина socialnih institucij (gl. *ibid.*).

III

V svojem delu *After Virtue* nam A. MacIntyre podaja svoje pojmovanje filozofske zgodovine zahodne moralne teorije, v kateri je vzpon razsvetljskega liberalizma najpomembnejše poglavje dekonstrukcije racionalne moralne tradicije. Z njegovo zmago je bila po njegovem mnenju celotna morala popolnoma spremenjena ter fragmentirana. Še več, deloma je bila celo opuščena in postavljena na napačno mesto. Prav iz teh filozofskih pa tudi socialnih sprememb se zastavlja ključno vprašanje nove utemeljitve moralnih prepričanj v razsvetljski filozofiji, oziroma, natančneje, one so sprožile projekt odkrivanja neodvisne racionalne utemeljitve morale.

Tri stoletja vladavine liberalnega diskurza, meni MacIntyre, so nas pripeljala do uničenja tradicije evropske moralne teorije, ki je bila nekoč temelj naših političnih skupnosti. Izničenje tradicije vrline nas je s pomočjo liberalne razsvetljske filozofije pripeljalo do racionalnega reševanja sporov. Vendar pa nam kljub vsem naporom razsvetljskih filozofov, da bi izpolnili svojo obljubo in nam priskrbeli nove temelje za moralno in politično argumentacijo, njihovo delo prej zakriva kot pa odkriva dejstvo, da ne obstaja splošen konsenz o tem, kaj je etični temelj naše prakse (prim. Kukathas, Pettit 1995: 96).

MacIntyreovo delo se začneja s »škandalozno ugotovitvijo«, da se razsvetljski filozofiji kljub tristoletnemu prizadevanju vse do danes ni posrečilo utemeljiti nove individualistične morale, ter da je zato celotni moderni moralni slovar in naše pojmovanje pravic in skupnega dobrega v »težkem neredu«. Še več, meni, da smo prav zato skoraj v celoti izgubili tako teoretsko kot praktično razumevanje morale (prim.

Gutmann 1992: 120). Glavnega krivca za to MacIntyre vidi v razsvetljenstvu, ki je v silovitem naletu izničilo vse starejše moralne tradicije, s tem pa seveda tudi klasično aristotelsko etično tradicijo. Razsvetljenstvo, nam razkriva MacIntyre v svojih zares izvrstnih zgodovinskih analizah, je glavni krivec tako za skoraj popolno izničenje Aristotelove etike vrlin kot za brezupni moralni relativizem modernih družb (prim. A. MacIntyre 1985: 36-79).

IV

Pravi vzrok za to moramo po MacIntyreovem mnenju iskati zlasti v dejstvu, da je z nastopom moderne razsvetljenstvo v silovitem naletu v celoti izničilo skoraj vse starejše moralne tradicije. Kot nam zagotavlja MacIntyre, so ta nalet preživeli zgolj posamezni delčki starejših moralnih tradicij, ki pa so izgubile svojo poprejšnjo celovitost, moralni pojmi pa svoj kontekst, ki jim je podeljeval tako smisel kot racionalno utemeljitev. In tako se je po MacIntyreovem mnenju celoten moralni slovar znašel v popolnem neredu, zaradi njihove fragmentarnosti, tj., iztrganosti iz konteksta, pa tudi njegovih temeljnih pojmov ni bilo več mogoče racionalno utemeljiti (prim. *ibid.*; Horton, Mendus 1994: 1-16).

Fragmentarni ostanki starejših moralnih tradicij so po MacIntyreu zato dodobra spremenili svoj pomen. Izhajajo iz povsem različnih moralnih tradicij in torej tudi iz popolnoma različnih predpostavk. Zato so med seboj – in tu vpelje MacIntyre nov teoretski termin, ki je hrbtenica njegove kritike tako razsvetljenske kot tudi moderne morale – nesoizmerljivi, med seboj neprimerljivi. Po njegovem mnenju je vsakršen dialog med različnimi modernimi moralnimi stališči oziroma tradicijami tako rekoč nemogoč. Iz tega pa nato potegne usodni sklep, da pravzaprav ni upanja, da bo v modernih družbah kdaj koli mogoče doseči kakršnokoli (vrednostno, moralno, politično ali socialno) enotnost.

Vendar pa MacIntyre kot deklarirani aristotelik, ki se zavzema za zgolj eno skupno dobro, moderni morali začuda ne očita

vrednostnega pluralizma, ampak zgolj vrednostni relativizem. Prav to pa nas opozarja na nenavadno dejstvo, da MacIntyreovi ugovori, ki jih naslavlja tako na razsvetljensko kot tudi na celotno moderno moralno filozofijo od Nietzscheja do Rawlsa, kljub njegovemu nenehnemu sklicevanju na Aristotela niso ontološke, kot se zdi na prvi pogled, ampak historicistične narave. MacIntyre poskuša spodbijati moderni moralni relativizem s pomočjo svojega historičnega relativizma; zato njegovi teoretski ugovori niso kaj dosti več kot slabo utemeljen historicizem (prim. Kelly 1994: 136).

Zato pa imamo lahko tudi samo MacIntyreovo filozofijo, čeprav se neprestano sklicuje na klasično (metafizično) aristotelsko filozofsko tradicijo, za postmetafizično in moderno, saj kljub navidezni navezanosti na aristotelsko tradicijo ne pozna kategorije (večne) resnice oziroma absolutnega dobrega, ampak zgolj relativno, na kontekst vezano historično resnico (dobro).

V

MacIntyreov strogi in togi etični kontekstualizem, ki je hrbtenica njegove kritike domnevnega razsvetljenskega in modernega vrednostnega relativizma, izhaja iz neizrečene predpostavke, da univerzalna racionalnost, torej racionalnost, ki bi bila osvobodjena svojega konteksta, sploh ni mogoča (prim. Habermas 1995: 96).

Po tem pojmovanju so posamezne »racionalnosti« nujno vezane na določene historične kulture, tradicije in načine življenja. Tako je tudi vsaka od njih notranje navezana na določeno razumevanje sveta in je lahko racionalna zgolj znotraj svojega historičnega in kulturnega okvirja. Po MacIntyreovem mnenju je vsaka od nasprotujočih si tradicij, ali pa, če hočete, svetovnih in torej tudi etičnih nazorov, globoko in intimno navezana na določen jezik, lokalne oblike življenja in obstoječo politično pravičnost, zato je lahko racionalna samo in izključno znotraj svojega historičnega konteksta (prim. *ibid.*).

Če pa je res, da je tradicija racionalna zgolj znotraj svojega konteksta, je prav s tem

izključena tudi možnost njihove medsebojne prevedljivost, saj po MacIntyreovem mnenju ne obstaja niti minimalna transcendentna, tj., kontekst presegajoča racionalnost, ki bi lahko služila kot skupni imenovalec in omogočala komunikacijo med tako rekoč hermetično zaprtimi tradicijami.

Edini mogoči izhod iz situacije, kjer imamo množico ekskluzivnih, vzajemno se izključujočih in zato nesoizmerljivih totalitet, je transformacija učečih se subjektov (prim. *ibid.*: 100). V MacIntyreovem sistemu etičnega kontekstualizma se na mestu teorije resnice nahaja zgolj pedagoška teorija učnega procesa. Njegov globalni historicizem se v bistvu nanaša zgolj na učni proces, v katerem prehod z nižje na višjo stopnjo znanja pomeni obenem tudi globalno in kategorično razvrednotenje dotedanje tradicije kot veljavnega temelja vrednotenja in znanja, kot npr. ob prehodu iz mitične razlage sveta v monoteistično oziroma kozmološko, ali pa ob razgradnji religioznih in metafizičnih svetovnih nazorov v moderni postmetafizični misli (prim. *ibid.*).

VI

Očitki, ki jih MacIntyre naslavlja na celotno razsvetljensko in celotno sodobno moralo, so torej resnični le toliko, kolikor so »veljavne« temeljne predpostavke njegovega filozofskega sistema, nenavadne zmesi sodobnega etičnega oziroma kulturnega kontekstualizma in klasičnega aristotelskega, teleološko utemeljenega etičnega perfekcionizma.

Res je sicer, da je njegov historično-holistični argument, na podlagi katerega odreka možnost racionalne utemeljitve tako rekoč celotni sodobni morali in družbenim institucijam, do določene mere upravičen. Razsvetljenstvo je res radikalno, saj je skoraj v celoti izničilo starejše moralne in socialne tradicije; in sodobne liberalne družbe so v določenem smislu res ahistorične in uniformne kot liberalni individuum, saj so v njih tradicionalne družbene vezi izničene. Res je tudi, da so sodobne liberalne družbe prav zaradi tega

razparcelirane, razdrobljene in fragmentirane, torej pluralistične, kar velja tudi za njihovo moralo. Res pa je tudi, da prav zaradi tega v sodobnih pluralnih družbah morale in družbenih vezi ni več mogoče utemeljevati substancialno, z etiko skupnega javnega dobrega, kot bi želel MacIntyre. Vendar pa ni popolnoma res, da je sodobna morala popolnoma neutemeljena in da se je sploh ne da več racionalno utemeljiti, kot trdi MacIntyre. Stanje v sodobni moralni teoriji sploh ni tako črno in brezupno, kot prikazuje MacIntyre. O tem nam priča nesluteni razcvet in vzpon moralne teorije v zadnjih dvajsetih letih.¹ Res da sodobne morale ni več mogoče utemeljevati substancialno z etiko dobrega, vendar pa jo je mogoče, kot dokazujeta npr. teorija pravičnosti J. Rawlsa in diskurzivna etika J. Habermasa, če navedemo samo dva primera, utemeljevati proceduralno.

VII

Skratka, po MacIntyreovem mnenju je celotna moderna morala neutemeljena in zato tudi neracionalna. Moderne moralne vrednote so izbrane zgolj na podlagi osebnega izbora posameznikov. Zato po MacIntyreovem mnenju niso kaj dosti več kot zgolj osebna odločitev posameznika, spodbujena s pomočjo čustev. Zato je MacIntyre celotno sodobno moralo poimenoval »emotivizem«. Sodobna morala pa je tudi brez transcendentnih ciljev in utemeljitve, zato je popolnoma utilitaristična oziroma pragmatična. Njene vrednote so zgolj sredstva za doseg egoističnih ciljev posameznika. Zato so, kot nam je na ravni moralne filozofije po MacIntyreovem mnenju prvi razkril F. Nietzsche, zgolj orodje volje do moči (prim. MacIntyre 1985: 109-121).

Emotivizem po MacIntyreovem mnenju v modernih družbah ni zgolj resnica osebne morale, temveč, kot nam je v sociologiji razkril M. Weber, celotne družbe in njenih institucij. Zato ima moderne weberjanske družbe, kot jih imenuje, za emotivistične, saj je po njegovem mnenju v njih popolnoma prevladal instrumentalni utilitaristični um (prim. *ibid.*: 23-36).

Moderni razparcelirani emotivistični Jaz, ki ni kaj več kot zgolj maska za vsakršno priložnost, pa tudi ne more več ponuditi posamezniku potrebne opore za izgradnjo identitete. Po MacIntyreovih besedah je toliko kot nič. Prav popolni utilitarizem ter pragmatizem liberalnega individualizma nas zato sili, da se moramo hočeš nočeš odločiti za Nietzscheja ali Aristotela (prim. *ibid.*), torej bodisi za politiko volje do moči ali pa v nasprotju s tem, kot predlaga, za komunalno definirane aristotelske vrline (prim. Gutmann 1992: 122).

Skratka, po MacIntyreovem mnenju se moramo končno odločiti, ali ima individualno, oziroma, z njegovo besedo, egoistično dobro posameznika prednost pred družbenim dobrim, kot je že običajno v modernih družbah, ali pa imajo, kot meni, pravice družbe kot celote nesporno prednost pred pravicami oziroma dobrim posameznika. V sodobnih družbah je posameznik pojmovan »atomistično«, kot samozadosten, avtonomen in racionalen subjekt. S temi atributi pa pripada individuu tudi svoboda odločanja, zato naj bi si bil sposoben sam izbrati svoje cilje, vrednote in način življenja, s tem pa so individualne pravice v določenem smislu v resnici postavljene nad pravice družbe kot celote ali, natančneje rečeno, nad skupno družbeno dobro.

Moderni (liberalni) teoretiki menijo, da se je človek sposoben sam, torej individualno, odločiti, kakšno življenje bo živel in kakšne bodo njegove vrednote in cilji, prejšnja trditev pa pripisujejo posameznikom sposobnosti, ki jih v resnici nimajo – sposobnost izbiranja in utemeljevanja svoje morale. To mnenje spregleda, da posameznikov Jaz ni abstraktna ahistorična identiteta, ki bi bila popolnoma ločena od konkretne skupnosti. Posameznikov Jaz je bistveno določen prav s pomočjo (lokalne) skupnosti, v kateri živi, z njenimi navadami, običaji, tradicijami in praksami, ki jih podeduje iz preteklosti prek svoje družine, plemena ali naroda.

MacIntyre se ne strinja z eno izmed temeljnih predpostavk sodobnih (liberalnih) družb, da je skupnost zgolj združba neodvisnih posameznikov; po njegovem mnenju predpostavlja organsko zgodovinsko celo-

to, ali pa ni prava skupnost. Posameznik je, meni MacIntyre, definiran s svojim mestom in položajem znotraj svoje skupnosti. Še več, dobro življenje posameznika je odvisno od njegove »socialne identitete« saj ta po MacIntyreovem mnenju sovпада tako s »historično« kot tudi z »moralno« identiteto posameznika. Prav podedovane tradicije, prakse, vrednote in obveznosti, meni MacIntyre, konstituira tako danost posameznikovega življenja kot tudi njegovo moralno izhodišče (gl. MacIntyre 1985: 221).

VIII

V MacIntyreovem delu »Po vrlini« lahko zasledimo tri poglobitve ugovore, ki jih naslavlja na moderne razsvetljenske družbe in njihovo moralno in politično filozofijo. Prvega predstavlja odkrito izrečena sociološko-historična trditev, da lepilo, ki je potrebno, da bi se določena skupnost sploh lahko držala skupaj, in ki nam ga po izničenju tako imenovane klasične moralne tradicije ponuja razsvetljenstvo, enostavno rečeno ni niti zadosti močno niti pravo.

MacIntyre, tako kot že pred njim M. Horkheimer in T. W. Adorno, dvomi, da je mogoča moralna skupnost v postvarelem svetu, ki mu vlada instrumentalni um, kajti po njegovem mnenju toleranca pelje v pragmatizem, zato je ta neizogiben rezultat razsvetljenskega racionalizma. Pragmatizem sam pa ni dovolj močna filozofija, da bi lahko omogočil nastanek prave moralne skupnosti.

Drugi ugovor pa predstavlja moralna sodba, da je tip človeka, ki ga proizvajajo liberalne institucije, neustrezen in nezaželen. Druga trditev se tako nanaša na socialna utelešenja emotivističnega jaza in je naravnost izražena moralna sodba, da prednosti liberalne demokracije ne odtehtajo slabosti podlega, bednega značaja tako same liberalne kulture nasploh kot tudi posameznikov, ki jih proizvajajo. Zato MacIntyre trdi, da je celotna moderna kultura *reductio ad absurdum* razsvetljenskih filozofskih stališč, ki so jo omogočila.

Tretji ugovor pa je trditev, da moderne politične institucije »predpostavljajo«

nedokazljiv abstraktni in univerzalistični nauk o človeški naravi in naravnih pravicah ter da razsvetljenski racionalizem ni sposoben pojasniti prave historične narave sebstva oziroma Jaza, ki bi zaobsegla njegovo zgodovinskost (Rorty 1993: 132).

Zato MacIntyre na sodobne liberalne moralne teorije naslavlja zlasti dva bistvena ugovora. Prvi je metodološki, in sicer, da je predpostavka o popolnoma neodvisnem modernem individu u kot svobodnem, racionalnem individu u, ki bi se popolnoma samostojno, svobodno odločal, napačna.

Po MacIntyreovem pojmovanju je individu u socialno bitje. Razumeti obnašanje posameznika in njegove vrednote pomeni zlasti razumeti socialni, kulturni in zgodovinski kontekst, v katerega je vedno in povsod vpet. Če hočemo torej analizirati posameznika, njegovo vedenje in vrednote, moramo analizirati skupnost, v kateri živi, in odnose, ki v njej vladajo. Pravičnost zato ni neka univerzalna kategorija, kot trdijo liberalni teoretiki, ampak je vedno vezana na natančno določeno historično skupnost (prim. Avineri, de-Shalit 1992: 2).

S stališča komunitarističnih teoretikov, ki menijo, da je Jaz določen s pomočjo socialnih dejavnikov in da so zato individu i konstituirani šele prek in s pomočjo skupnosti, katere del so, je torej individualistična slika abstraktnega svobodnega Jaza ontološko napačna.

Drugi normativni komunitaristični ugovor je, da imajo ravno premise modernega individualizma v sodobni družbi, zlasti pa v njeni moralni, nezaželene posledice, kot sta nebrzdani egoizem in moralni relativizem, ki povzročata pomanjkanje družbene kooperativnosti in solidarnosti. Prav to onemogoča vzpostavljanje prave, trdne, resnične skupnosti (komune), ki ne bi bila zgolj skupek nepovezanih egoističnih individuov, ampak prava organska celota. Še več, menijo, da je prav to pravi vzrok za nenako in zato tudi nepravilno porazdelitev družbenega bogastva.

Po MacIntyreovem mnenju je glavna napaka modernega emotivizma in subjektivizma ta, da poskuša izvajati moralna pravila iz abstraktnih principov razuma in ne iz obstoječih družbenih praks in da prav

zato ne pozna pojma zasluge. Skratka, glavni očitek, ki ga naslavlja na moderno liberalno moralno filozofijo, je, da sodobne teorije pravičnosti (Rawls, Nozick itn.) sploh ne poznajo pojma zasluge in na njej utemeljene distributivne pravičnosti.

IX

Potem ko MacIntyre tako razkrinka celotno moderno moralo kot nevredno svojega imena, kot le njen »simulaker« oziroma čisti »emotivizem«, ji kot kritiko in resnico obenem postavi nasproti tisto, kar po njegovem mnenju predstavlja pravo moralo, Aristotelovo etiko vrlin.

MacIntyre postavlja nasproti modernemu ahistorično in univerzalistično pojmovanemu emotivističnemu Jazu svoje lastno socialno in zgodovinsko, tj., kontekstualno utemeljeno pojmovanje Jaza kot pripovedi (*narrative*). Razparcelirani emotivistični Jaz, ločen od svoje socialne vloge, po MacIntyreovem mnenju ne more biti nosilec aristotelskih vrlin. Tak Jaz je namreč ločen od svoje socialne vloge, s tem pa tudi od socialnih odnosov, katerih funkcija so vrline.

Z razparceliranjem Jaza postane tok človeških dogodkov zgolj kompleks sekvenc individualnih akcij. Če naj bodo inteligibilne, zahtevajo zgodovinski kontekst. Najbolj znan tip konteksta pa je po MacIntyreovem mnenju pogovor (konverzacija), dramsko delo, v katerem udeleženci niso le igralci, ampak tudi avtorji. Vsak od nas je glavna oseba svoje lastne drame, hkrati pa igra stranske, podrejene vloge v dramah drugih. Zanj sta torej konverzacija (v posebnem) in človeško delovanje (v splošnem) obliki pripovedi. S tem pa poskuša nadomestiti moderno pojmovanje Jaza s historično in kontekstualno utemeljenim in substancialno pojmovanim Jazom, z značajem, ki je edini lahko nosilec vrlin (prim. MacIntyre 1985: 204-226).

Nasproti moderni pluralistični proceduralni etiki pravičnosti, njenemu individualističnemu egoizmu in iz njega izvirajočemu vsesplošnemu utilitarizmu, v katerem moramo iskati pravi vzrok za vsesplošno

slabljene vsakršne družbene solidarnosti, MacIntyre postavlja svojo interpretacijo Aristotelove substancionalno utemeljene etike enega samega skupnega dobrega. Tako je MacIntyreovo zavzemanje za ponovno vzpostavitev etike vrlin zlasti neizprosna kritika modernega utilitarizma.

X

Moderno razsvetljsko etiko imamo lahko za revizionistično, ker je izničila vse starejše moralne sheme in s tem tudi celotno dotedanjo moralno tradicijo. V nasprotju s tem pa imamo lahko aristotelško etiko vrlin za teorijo tradicije, saj izhaja izključno iz obstoječih in uveljavljenih družbenih praks. Aristotelova perfekcionista etika v celoti izhaja iz danih zgodovinskih družbenih praks, zato pomeni prizadevati si doseči vrlino toliko kot prizadevati si za dosego odličnosti v praksi, kar pa pomeni toliko kot poskušati preseči standarde odličnosti, ki so jih vzpostavile dotedanje tradicije te prakse. Principi teleološke perfekcionista etične teorije od družbe zahtevajo, da uredi svoje institucije in definira dolžnosti in obveznosti svojih članov tako, da bodo maksimizirale dosežke človeške odličnosti v umetnosti in znanosti. Tako moramo imeti aristotelške vrline za cilje in sredstva hkrati. Posamezniku omogočajo doseganje (skupnega) dobrega življenja, ki je definirano že s samim pojmom človekove narave kot stremeče k odličnosti, razumljeni kot dobro življenje za človeka. Vrline so torej, v nasprotju z modernim pojmovanjem, pojmovane kot samozadostna, zgolj k odličnosti usmerjena dejavnost. Za moderno moralno teorijo so torej po MacIntyreovem mnenju zgolj sredstva za doseganje egoističnih ciljev posameznika.

Poleg tega pa Aristotelova etika izhaja iz pojma arhitektonike vrlin, to pa pomeni, da morajo biti vse konkretne vrline, utelešene v seriji praks, med seboj povezane na tak način, da dobro življenje hkrati pomeni tudi koherentno življenje. Še več, celo vse prakse, ki jih neka določena družba izvaja, morajo biti med seboj v harmoniji, in to od najnižjih pa vse do najvišjih oblik prakse,

tako da sestavljajo skupnost z nekim splošno sprejetim pojmom dobrega življenja, znotraj katerega ima prav vsaka vrлина svoje točno določeno in definirano mesto (gl. Miller 1994).

MacIntyre postavlja nasproti modernim moralnim teorijam pravičnosti klasično aristotelško etiko dobrega, na vrlinah utemeljeno pojmovanje (distributivne) pravičnosti, ki je v radikalnem nasprotju z modernim pojmovanjem pravičnosti. Temeljno institucijo pravičnosti v harmonični družbi si moramo predstavljati takole: v vsakem skupnem poskusu, da bi dosegli dobro, morajo vsi sodelujoči imeti korist tudi od prispevkov drugih. Ker pa nekateri prispevajo več, vzajemni dolg med državljanji ni popolnoma recipročen, kajti državljanji so npr. neproporcionalno več dolžni pogumnim bojevnikom, ki so prevzeli dodatno tveganje, da so obranili državo. Ker pa morajo prav vsi državljanji deliti skupno dobro, s čimer ima Aristotel v mislih »enakost«, ki pomeni toliko kot pravičnost, saj je omenjena delitev po njegovem mnenju prvi princip vsake asociacije, je jasno, da smo več dolžni tistim, ki so prispevali več. Zaslužijo si več kot ostali, in prav to je Aristotelov princip »proporcionalne« enakosti. Vedeti, kaj je vrлина, pomeni torej najprej vedeti, kaj so kriteriji za zasluge v neki praksi, po drugi strani pa ne moremo razumeti, kaj je vrлина, dokler ne dojamemo njene vloge v vzdrževanju take prakse (gl. Taylor 1994: 37).

Vsekakor kaže omeniti, da je MacIntyreov opis »prave organske skupnosti«, ki temelji na aristotelškem pojmu distributivne pravičnosti, preveč romantičen in svojevrstno ideliziranje pojma zasluge.

Zahteve perfekcionizma so namreč v popolnem nasprotju z moderno (liberalno) zahtevo po (enakih) svoboščinah in pravicah za vse državljanje. Strogo izpeljan perfekcionizem lahko v skrajni konsekvenci pripelje k zmanjševanju tako religioznih kot tudi drugih svoboščin, če že ne kar do popolne izgube svobode nasploh. To pa zlasti s tem, ko si prizadeva za doseg zgolj enega duhovnega standarda.

Teleološko vnaprej zastavljen cilj, ali, če hočete, ideal, je lahko tudi opravičilo za

vsakovrstne žrtve in kratenje svoboščin v imenu doseganja zastavljenega cilja odličnosti. S tem pa je etični perfekcionizem seveda v temeljnem nasprotju z modernim vrednostnim pluralizmom in liberalnim postulatoma o enakopravnosti vseh državljanov. Pravzaprav je perfekcionizem protitež idejam egalitarizma.

Delo in s tem zasluge članov družbe res niso enakovredne. Neko delo je vedno pomembnejše od drugega in s tem so tudi zasluge enega večje od zaslug drugega. S stališča perfekcionizma državljanji niso enakovredni, saj utemeljuje stanje, v katerem so, vsaj kar zadeva svoboščine in materialno blagostanje, dopustne tudi precejšnje razlike med državljanji (gl. Rawls 1973: 325).

XI

Z aristotelsko idejo zasluge in na njej utemeljeni distributivni pravičnosti MacIntyre nasprotuje zlasti modernemu liberalnemu utilitarizmu in njegovi moralni in politični filozofiji. Prakso definira v terminih zasluge, toda hkrati ima pravičnost za nekaj, kar je konstituirano kot notranje praksam. Zaslugo moramo torej imeti za povezano s specifičnimi oblikami zasluge, s katero posamezna praksa vsak trenutek korespondira s svojim pojmom odličnosti. To pomeni, da prakse ustvarjajo standarde tistega, kar je treba doseči, in pravica je udejanjena takrat, ko se vsak obnaša na tak način, da tisti, ki so največ dosegli, dobijo tudi najvišjo nagrado (gl. Miller 1994: 245-247).

Če hočemo razumeti pravi pomen vrlin za MacIntyreovo komunitaristično teorijo, moramo razlikovati med praksami, ki bi jih lahko imenovali samovsebnne, in namenski praksami. Samovsebnne prakse lahko izvedemo le iz notranjosti prakse same, torej iz zgodovine ali iz obstoječe tradicije praks, medtem ko tako imenovane namenske prakse vedno strežejo doseganju zunanjega cilja, zato je njihov pravi namen kar najučinkoviteje streči temu zunanjemu cilju.

To razlikovanje nam MacIntyre ilustrira na primeru šaha.

Dobro, ki se sestoji iz prizadevanja posameznika, da bi dosegel odličnost v igranju šaha, da bi torej presegel standarde, ki jih je vzpostavila dotedanja praksa igranja šaha, je po njegovem mnenju notranje dobro, denar, ki si ga kdo prisluži s tem, da postane šahovski šampion, pa je v nasprotju s prvim zgolj zunanje dobro.

MacIntyreova kritika moderne se torej opira zlasti na njegovo trditev, da moderne potrošniške družbe, ki so po njegovem mnenju usmerjene popolnoma utilitaristično, sploh niso več sposobne vzdrževati morale vrlin, ker ne poznajo več praks, ki bi lahko vrlinam podale njihovo vsebino in bi bile torej vrlinam notranje. MacIntyre zato meni, da sodobne posestniške kulture, ki so proizvod tržnih družb, odvrčajo ljudi od praksam notranjega dobrega ter jih usmerjajo k pehanju za denarjem, statusom, skratka, k zunanjemu dobremu, to pa so pragmatična dobra učinkovitosti in ne notranja dobra vrlin. Zato ima MacIntyre moderne družbe za »pokopališče vrlin« (ibid.: 258). Meni, da v tržnih ekonomijah, utemeljenih na zadovoljevanju egoističnih koristi posameznikov, ne more obstajati pravi dogovor o nagradi po zaslugi. V modernih pogojih pravičnost seveda ne pomeni delitve družbenih dobrin po zaslugi, temveč zgolj formalni skupek pravil, na podlagi katerih si vsak posameznik sam prizadeva za zadovoljitev svojih egoističnih potreb. S tem pa si prizadeva za zunanja pragmatična dobra. Niti moderne družbe niti moderne etične teorije ne poznajo pojma zasluge, ampak zgolj egoistično zadovoljevanje egoističnih potreb posameznikov. Nasprotno pa lahko po MacIntyreovem mnenju definiramo vrline le s pomočjo odličnosti in nikakor s pomočjo koristnosti.

Ta kritika modernih potrošniških družb črpa svojo kritično ostrino ravno iz dejstva, da MacIntyre ne dela nikakršne razlike med tako imenovanimi samo-vsebnimi in namenski praksami. Ne razlikuje med praksami, katerih *raison d'être* sestoji izključno iz notranjega dobrega, in praksami, ki strežejo doseganju določenih (socialnih, osebnih, ekonomskih) ciljev. Prav vse prakse ter na njih utemeljene vrline, ki jih definira kot cilje in sredstva obenem, ima

kratko malo za samovsebnost in meni, da strežejo izključno doseganju notranjega dobrega in standardov odličnosti. Vrline pa v skladu s tem pojmuje kot kvalitete, ki so so nujno potrebne za doseg notranjega dobrega, torej dobrega, ki je notranje eni ali več praks.

Modernim tržnim potrošniškimi družbam, ki jih ima za popolnoma utilitaristične, očita, da sploh ne poznajo več praks, ki bi bile samo-vsebnostne. Po njegovem mnenju prav zavoljo popolne prevlade instrumentalnega uma poznajo le še namenske prakse; zato jih ima za »pokopališče vrlin«.

O VEDILNIŠKIH NISAH DOVOLJ DOBREGA IMENA

Opomba

¹ To nam dokazuje že seznam res najosnovnejših del s področja sodobne moralne filozofije: R. M. HARE (1963), *Freedom and Reason*. Oxford University Press; R. DWORKIN (1978), *Taking Rights Seriously*. London: Duckworth; J. HABERMAS (1983), *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt/M: Suhrkamp; R. NOZICK (1974), *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books; C. TAYLOR (1989), *The Sources of the Self*. Cambridge University Press; M. SANDEL (1982), *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge University Press; M. WALZER (1983), *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality*. Oxford: Blackwell; itn.

Literatura

- S. AVINERI, A. DE-SHALIT (1992), Introduction. V: S. AVINERI, A. DE-SHALIT (ur.), *Communitarianism and Individualism*. Oxford University Press.
- P. BÜRGER (1983), *Zur Kritik der idealistischen Ästhetik*. Frankfurt/M.
- A. GUTMANN (1992), Communitarian critics of liberalism. V: S. AVINERI, A. DE-SHALIT (ur.), *Communitarianism and Individualism*. Oxford University Press.
- J. HABERMAS (1995), *Justification and Application*. Polity Press.
- J. HORTON, S. MENUS (1994), After Virtue and After. V: J. HORTON, S. MENUS (ur.), *After MacIntyre*. Polity Press.
- P. KELLY (1994), MacIntyre's Critique of Utilitarianism. V: J. HORTON, S. MENUS (ur.), *After MacIntyre*. Polity Press.
- C. KUKATHAS, P. PETTIT (1995), *Rawls, A Theory of Justice and its Critics*. Polity Press.
- A. MACINTYRE (1966), *A short History of Ethics*. New York: Collier Books.
- (1985), *After Virtue*. Duckworth.
- (1988), *Whose Justice? Which Rationality?* Duckworth.
- D. MILLER (1994), Virtues, Practices and Justice. V: J. HORTON, S. MENUS (ur.), *After MacIntyre*, Polity Press.
- J. RAWLS (1971), *A Theory of Justice*. Oxford University Press.
- R. RORTY (1993), Prednost demokracije pred filozofijo. *Časopis za kritiko znanosti* 162-163: 129-151.
- C. TAYLOR (1994), Justice After Virtue. V: J. HORTON, S. MENUS (ur.), *After MacIntyre*. Polity Press.
- A. WELLMER (1993), *Die unversöhnliche Moderne*. Frankfurt/M: Suhrkamp.

Tanja Lamovec

O VEDI, KI NIMA DOVOLJ DOBREGA IMENA

Socialno delo je aplikativna disciplina vede, ki še nima splošno sprejetega naziva. »Boetika« se menda »ni prijela«, kar je še dobro, saj močno spominja na drugo disciplino: bioetiko. Nimam predloga za ustrežnejši naziv vede, saj je bolje počakati, da se o tem izjasni anglosaški svet. Rada pa bi podala oris modela, ali bolje, temeljne predpostavke, iz katerih bi po mojem mnenju moral izhajati. Pogojno lahko temu modelu rečemo psihosocialni ali morda antropopsihosocialni model. Osebnostno se zavzemam za prvo varianto, ker je enostavnejša. Kot že rečeno, poudarek ni na nazivu, a stvari je pač treba nekako poimenovati.

Veda, na kateri temelji praksa socialnega dela, se je razvila na presečišču že uveljavljenih ved. To je v postmodernem svetu zelo razširjen pojav. Hribar (1991) npr. navaja, da je katalog nemških visokih šol leta 1980 vseboval že več kot 4.000 nazivov strok oz. disciplin. Nekaj desetletij prej jih je bilo 30 ali 40. Ena od disciplin, ki je tesno povezana s teorijo socialnega dela, je psihologija. Tu je treba stvari jasno razmejiti. Zato moramo ločevati med materialnim poljem, predmetnim vidikom in teoretsko integracijsko ravni. Materialno polje predstavlja izsek iz primarnega izkustva v svetu vsakdanjega življenja. Isto materialno polje naravno obravnava več strok, zato na tej osnovi ni mogoče opredeliti disciplinarnosti. Če torej vzamemo za izhodišče materialno polje »človek«, so tu najrazličnejše stroke: fiziologija, anatomija, psihologija, antropologija itn. Natančneje razločevanje omogoča predmetni vidik. Psihologija se npr. ukvarja z izoliranim posameznikom, anatomija z večno mrtvim, fiziologija pa z živim. Antro-

pologija se ukvarja z različnimi kulturami. Šele teoretska integracijska raven omogoči natančneje opredelitev stroke ob pomoči opisnih in pojasnjevalnih konstruktov.

Psihologija in teorija socialnega dela vsekakor delita bolj ali manj isto materialno polje, razlikuje pa se njun predmetni vidik. Rekla sem že, da je bila psihologija od vsega začetka zamišljena kot veda o izoliranem posamezniku. Zanima se zlasti za različne intrapsihične funkcije in procese. Te potem razdeli po področjih, kot npr. zaznavanje, učenje, mišljenje, čustvovanje, motivacija itn. Vsako od teh področij lahko na podoben način še naprej delimo, kot smo pač navajeni delati v znanosti. Ko so področja razmejena, lahko začnemo iskati povezave, seveda v okviru začetnih razdelitev. Tako se npr. lahko sprašujemo, kako vpliva fiziološko vzbujenje na emocionalne procese (kot da ne bi bilo že njihov del). S takimi vprašanji smo se seveda ujeli v past.

Med prvimi, ki je opozoril na nesmiselnost takega početja, je bil Jean-Paul Sartre (1933, 1966) v kritiki teorij emocij, ki so le skrajno absurden primer splošne tendence v psihologiji. Že pred njim je na to opozarjal Husserl (po Dragoš 1995). Kritiki se nanašata na neozaveščeno in nereflektirano izgrajevanje konstruktov ob zapiranju oči pred totaliteto, to je človekom v določenem času in prostoru. Seveda ni nič narobe graditi konstrukte, brez njih pač ne moremo. Tudi ne gre toliko za raven abstrakcije teh konstruktov, kot pravilno ugotavlja Dragoš (1997). Gre za *predpostavke*, na katerih abstrahiranje temelji. Tu ne mislim na t. i. »prizemljene teorije«, temveč na širino konteksta, ki je osnova predpostavkam.

Razmisliti je namreč treba, kaj vzeti kot temeljno enoto proučevanja. Oglejmo si primer.

V psihologiji vedno znova slišimo vprašanje, ali je bila psihologija sploh kdaj dobra ideja. Zgrajena je namreč na predpostavki o izoliranem posamezniku. Vsem je znano, da izolirani posameznik ne obstaja, a veda se je medtem že uveljavila. Proučevanje ljudi v laboratoriju je približno toliko smiselno kot proučevanje živali v živalskem vrtu. Je pa nedvomno lažje kot na terenu.

Sartre je menil, da izoliranega posameznika ni smiselno proučevati. V skladu z eksistencialističnim pojmovanjem naj bi bila temeljna enota človek-v-svetu. Ni treba biti ravno pravoveren eksistencialist, da vidiš, da je predlagana enota bolj *smiselna*, bolj *produktivna* in da pelje k *ustreznejšim aplikacijam*. Tudi spoznavno-teoretske prednosti so precejšnje. O njih je imel več povedati Husserl, začetnik fenomenologije. Poskušal je izgraditi ustreznejšo metodo od tiste, ki jo ponuja prirodna znanost in je primerna za odnos subjekt-objekt. Fenomenološka metoda upošteva temeljni odnos *intersubjektivnosti*, ki se kaže v vsem znanem dejstvu, da tako raziskovalec kot preizkušaneec sodita v isto vrsto (*species*) in torej oba tvorita svoje pomene in imata lastne intence. Husserl je, kot pravi Dragoš (1995), šel predaleč in se je skoz druga vrata vrnil k prirodni znanosti.

Nekaj podobnega se je zgodilo Kurtu Lewinu, ki je svoje zamisli lepo razvijal, poskusi, ki jih je delal, pa so bili na las podobni klasičnim psihološkim eksperimentom.

Veda, na kateri temelji socialno delo, ima enkratno priložnost, da se izogne tem spodrsrlajem. Priložnost je dobesedno enkratna, ker, če je ne bo izkoristila zdaj, ko je šele v nastanku, bo prepozno. Za to ugotovitev se moramo zahvaliti Sreču Dragošu (*ibid.*). Zato ne bo odveč, če citiram nekatere njegove misli:

- V kakšnem smislu je lahko fenomenologija uporabna za socialno delo (in za druge stroke, ki imajo neposredno opraviti z ljudmi)?
- [...] Socialno delo (je) pri nas na stopnji, ko se je končno ločilo od sorodnih strok in se osamosvojilo [...]

Drugi razlog za premislek o fenomenologiji pa je zrelost stroke. Če pomeni avtonomija stroke *možnost*, da se to naredi, pomeni njena zrelost (stopnja razvitosti) *nujnost* za tak razmislek.

[...] Če na taka vprašanja nismo pozorni, se nam lahko zgodi to, kar se je zgodilo z drugimi sorodnimi strokami, ki šele na vrhuncu svoje razvitosti opažajo, da so postale predvsem tehnike dela z ljudmi, in so prisiljene korigirati svoje postopke. Zato ponavljam: Socialno delo kot tehnika je vse bolj potrebno, a nezadostno – socialno delo *z golf* kot tehnika pa je nevarno [...] Prav na to nas opozarja fenomenološka metoda s svojim *napotovanjem k stvarim samim*. (*Ibid.*: 34.)

Le v takem okviru je mogoče postavljati *življenjska vprašanja*, ki se tičejo preživetja in razvoja posameznika in skupin znotraj določenega sistema. Ta okvir ne dovoljuje več enosmernih vprašanj v slogu, kako določeno okolje vpliva na osebo. Okolje je že vsebovano kot temeljno določilo osebe. Treba je le opisati njeno delovanje in odzive okolja, onstran vsakršnih diagnostičnih kategorij. Oziroma ta postopek odložiti vsaj toliko časa, da se prepričamo, kolikšen del »diagnoze« lahko pripišemo okolju. Diagnoza vedno vključuje tako značilnosti osebe kot okolja, je rezultat njune interakcije, kot so več kot prepričljivo dokazali Goffman (1961), Price (1973) in še mnogi drugi. Le z uporabo fenomenološke metodologije bomo že končno prenehali pripisovati nezaželene vidike obnašanja in doživljanja posameznikov njim samim, njihovi »subjektivnosti« (katere vpliv je toliko *manjši*, kolikor bolj so deprivilegirani, in je tako močno zožano polje njihovega svobodnega odločanja), njihovi »osebnosti« ali celo genom, ki jih bo znanost šele odkrila, mi pa mu jih za vsak primer pripišemo že zdaj.

Osnovno enoto proučevanja nove vede torej imamo. Opira se na predpostavko, da je človek psihosocialno bitje (ne morda psiho-socialno). To bi rada pojasnila s prisposodbo, saj se trditev morda zdi preveč samoumevna in ravno samoumevne stvari kaj radi pozabimo. Pozabimo jih upoštevati zato, ker to vsi vemo.

Zamislimo si torej psihosocialno okolje kot morje, v katerem plavajo naše človeške ribice. Morje je znotraj in zunaj njih, domnevamo lahko, da zajema kakih 90 odstotkov njihove »vsebine«. Med neizogibnim plavanjem v tem morju ribice razvijejo kakih 10 odstotkov lastnih vsebin, ki predstavljajo njihovo osebno identiteto, njihov koralni greben, lahko pa temu rečemo tudi bistvo. Če gre vse po sreči, so ti koralni grebeni razmeroma dobro zavarovani pred vdiranjem morja. V njih je izvor ribje samoučinkovitosti. Nekaterim ribicam se ne posreči zgraditi tako trdnih grebenov. Ali je morda v tistih predelih morje še posebej valovilo ali pa so bile ribice prešibke, da bi se mu uprle, ni predmet naše vede. Naša naloga je odkriti, kako ustvariti okolje, v katerem bodo ribice lahko zgradile svoje koralne grebene, pač iz materiala, ki je na razpolago. Kajti če jih ne zgradijo, jih bo premetavalo in vedno znova nosilo v objem socialnih služb. Poiskati je torej treba zametke koralnih grebenov in ustvariti pogoje, da bodo lahko naprej rastle.

Ribice, ki so povsem potopljene v socialno sargaško morje, so po eni strani nezaščitene pred neurji, ki jih niso same povzročile, hkrati pa je njihova samoučinkovitost dokaj nizka. Delati je torej treba hkrati na dveh ravneh, ki se vseskozi prepletata. Pri tem se seveda lahko zgodi, da so nekatere ribice hkrati tudi »pacienti« kake druge stroke, naročniki *Socialnega dela* itn. Močno narobe bi bilo, če bi jih gledali skozi oči drugih komitentov, kot nekoliko nespretno predlaga Srečko Dragoš (1997). Kajti če vidiš »pacienta«, se ti kaj lahko zgodi, da spregledaš človeka, ali v našem primeru, ribico. Razlog, zaradi katerega naj bi jih tako imenovali, namreč, da jih tako vidijo tudi drugi, pa je ravno razlog, zakaj jih ne smemo tako imenovati! Sicer jim bomo dajali le še več istega. Tu smo zato, da jim damo nekaj drugega.

Ker naša veda nima prave zgodovine, imamo torej možnost začeti od nič. To je velika prednost. Brkljamo lahko po psihologiji, fenomenologiji, antropologiji, sociologiji, pravu, managementu in še marsikje. Ponekod si lahko sposodimo spoznanja, drugod morda metodo. Predpostavke in

cilje moramo izdelati sami. Tako bomo zgradili svojo teoretsko integracijsko raven, ki je bistvo vsake stroke. A bojim se, da že malo prehitvam.

Na temelju predpostavk in ciljev (ki so bili doslej le metaforično nakazani, kar pa za trenutno fazo izvajanja zadostuje) torej začnemo brkljati in izbirati. Pri tem je zelo pomembno, da ne zamešamo ravnih abstraktnosti oziroma širine dometa izbranih »dobrot«. Prav lahko se namreč ujamemo v pasti, v katerih tičijo te stroke. Kako torej ločiti zrna od pelje?

Ne kaže nam drugega kot pomagati si s cilji. Z njimi si seveda ne moremo pomagati, dokler nam niso kristalno jasni. Torej jih moramo opredeliti. Verjetno se boste strinjali, da cilji vede in njene aplikacije niso le odkrivanje in mašenje lukenj v družbenem sistemu, skozi katere nekateri segmenti populacije popadajo ven. Prav tako ni njen namen odkrivanje poplavljenih predelov in metanje vode ven. Že res, da je morda socialno delo v svojih začetkih tako potekalo, a to nas v ničemer ne zavezuje. Kot utemeljitelji nove vede se moramo vrniti k »stvarim samim«.

In kakšne so »stvari same«? So tele. Povsem jasno je, da »nevtralni« ne moremo biti. Kot cilj si torej lahko izberemo le dvoje: opolnomočenje uporabnikov ali »strokovno« zatiranje. Ved, ki so se specializirale za »strokovno« zatiranje, imamo več kot dovolj in ni razloga, da bi jim dodali še eno. Torej smo »obsojeni« na emancipatorno usmeritev. To ni ideološko vprašanje, kot se morda zdi v prvem hipu, to je stvar logike. A o tem pozneje. Do tega sklepa pridemo celo, če popolnoma zanemarimo vse humanitarne, etične in druge dušebrižniške razloge.

Smo namreč na potapljujoči se ladji, ki ji lahko damo ime Slovenija ali pa kar Zahodna Civilizacija. Nesporno dejstvo je, da je vedno več ljudi »odveč«. Odveč so sistemu, ki je pozabil, da ni samemu sebi namen, in odveč so samim sebi, ker so pač odveč sistemu. Vse več je ljudi, ki delajo 10 ali celo 12 ur na dan, srečamo pa tudi take, ki delajo 20 ur. Otroci in mladostniki so zato, če upoštevamo količino in kvaliteto časa, ki jim ga posvetimo, zvečine prav tako odveč. Odveč so vsi, ki ne spadajo ravno v storilnostni vrh.

Odveč so nezaposleni, nezaposljivi, težje zaposljivi in upokojeni. Večina ljudi je torej že odveč. Odvečni ljudi so tipični uporabniki uslug socialnega dela. Ne bo šlo drugače, kot da jih po zgledu starega kitajskega pregovora začnemo učiti loviti ribe. Že res, da se morda zdi bolj enostavno dovažati pošiljke zmrznjenih rib, še zlasti, če jih sistem nima kje prodati. A dolgoročna rešitev to ni. Nova veda bo morala iskati rešitve tudi za te probleme. Morala bo, da si sposodim psihiatrično terminologijo, reševati sistem pred njim samim. Sociologija je v tem pogledu odpovedala, ker je prezrla posameznika. Tudi ekonomija tem zagatam ne bo kos.

Nova veda mora biti angažirana, če hoče dajati sistemu koristne povratne informacije. Največjo korist od nje bodo imeli prav politiki, čeprav ji ta hip morda še niso pripravljene prisluhniti. A ko bo v ladjo vdrlo dovolj vode, bodo morali tudi oni začeti plavati. Tudi oni so potopljeni v morju širše družbe in ta je potopljena v morju globalne ekonomije, po načelu ruskih babušk. Nihče ne bo ostal suh.

Tudi med samimi strokovnjaki si danes mnogi še ne upajo izreči misli o angažiranem, k opolnomočenju usmerjenem socialnem delu. To jim zveni kot nekaj prevratniškega. Pozabljajo, da danes prevratništvo sploh ni več mogoče. Socialno delo, ki ne dela drugega, kot maši luknje in odmetava vodo, ne služi ničemur in ne pelje nikamor. Slepo rine v pogubo, skupaj z vladajočimi strukturami. A te se bodo že rešile.

To pomeni, da mora biti socialno delo *inovativno*, ustvarjati mora nove možnosti. Ni tako pomembno, ali se to dogaja na ravni državnih struktur in ustanov ali v okviru nevladnih organizacij. Posameznikom mora omogočati več manevrskega prostora, da bodo lahko delovali v skladu s svojimi potrebami. Hkrati pa mora spodbujati in dajati oporo procesom notranjega opolnomočenja, na načine, ki so v dani situaciji najprimernejši. Šablonske rešitve se ne bodo obnesle. Odpraviti bo treba anahronizme, kot je plačevanje ustanov iz proračunskega denarja po glavi uporabnika samo zato, ker obstajajo. Tako kot nevladne organizacije bi morale tudi ustanove ponuditi progra-

me, namesto da se utapljuje v apatiji in jo prenašajo na uporabnike. Ne mislim, da lahko to dosežemo čez noč, pomembno pa je, da med tem ne izgubimo izpred oči ciljev. Prav tako ne mislim, da je mogoče kar koli radikalno spremeniti čez noč, a zato še ni treba, da si zatiskamo oči in se branimo vsake vizije.

Ciljev si ne izbiramo. Vsaj ne poljubno. Cilji izhajajo iz stvarnosti, ki je pred nami, in tiste, ki prihaja. Ko smo si enkrat na jasnem s cilji, seveda pogledamo, katere metode in spoznanja od koder koli nam lahko pomagajo pri njihovem uresničevanju. Tudi to ni le tehnična zadeva. Izbrati moramo metode, ki so skladne z našimi cilji, to je tiste, pri katerih uporabnik lahko igra aktivno vlogo in odloča o temeljnih vprašanjih v svojem življenju. Ta vprašanja je zelo lepo prikazala Jelka Škerjanec (1996):

- Kje bom živel(a)?
- Kaj bom delal(a)?
- Kdo me bo pri tem podpiral?

Ta vprašanja so videti na moč preprosta, a vedno več je ljudi, ki jim je odvzet glas, da bi odločali o sebi. Prebivalstvo se stara in takih bo še več (Cafuta 1997). Za večino ljudi prav gotovo ni najpomembnejši vidik demokracije sprostitev možnosti za naložbe kapitala. V imenu svobode ekonomskih vlaganj ne smemo žrtvovati drugih, mnogo pomembnejših pridobitev demokracije, sicer se bo sprevergla v svoje nasprotje. Tudi to je stvar stroke, katere aplikacija je socialno delo. Če to ni tisto socialno delo, kakršnega poznamo in smo ga vajeni, se bomo pač morali sprijazniti z dejstvom, da se časi spreminjajo. Če se s tem ne bomo sprijaznili, se bomo pač priključili množici nezaposlenih, nezaposljivih in upokojenih.

Skupaj s temi spremembami se nujno spreminja tudi lik strokovnjaka (Adams 1993, po Flaker 1996). Novega strokovnjaka odlikuje predvsem znanje, družbena moč stopa v ozadje. Povsem jasno je, da opolnomočenje uporabnikov vključuje zmanjšanje moči strokovnjakov. Ti naj bi z uporabniki delili ne le moči, temveč tudi znanje, in jih podpirali v njihovih prizadevanjih. Dokler tega ne bodo podprle tudi vodilne državne strukture, se seveda ne bo veliko spremenilo. V tujini se je že začelo premikati.

Pri nas pa še vedno velja, da državne strukture rade podeljujejo preveliko moč strokovnjakom. Ti lahko odločajo, ali se mora starejša oseba preseliti v dom, ali naj družini odvzamejo otroka, ali mora uporabnik na neprostoovoljno pridržanje v duševno bolnišnico. Oseba, za katere življenje gre, pri tem nima nobene besede, celo če bi bile mogoče manj drastične, alternativne rešitve. Tudi to je stvar stroke.

Na koncu bi želela poudariti še to, da nova veda nikakor ne more biti le *kombinacija* drugih ved, kot meni Dragoš (1997). Kdor dela, dela tudi napake. Omenjeni avtor je namreč praktično edini, ki se ukvarja tudi s temeljnimi vprašanji socialnega dela in ne le s statusom šole. Trdim, da mora nova veda *integrirati* spoznanja in metodologijo drugih ved, izhajajoč iz lastnih predpostavk in ciljev. Šele z izgradnjo teoretsko integracijske ravni bo zares postala samostojna veda. Hkrati bi to pomenilo protiutež vse večji fragmentaciji znanja, da ne rečem informacij, ki je značilno za sodobne družbene vede.

Namerno sem se sprehodila po člankih Socialnega dela, saj ugotavljam, da ostajajo brez vsakega odmeva. Bo že res, kot je rekel nekdo, da slovenski intelektualci pišejo sami sebi. Rada bi tudi opozorila na članke Sreča Dragoša, ki so nedvomno vredni pozornosti, saj se ukvarjajo s temeljnimi vprašanji. Tem pa se naše socialno delo še vedno zelo rado izogne.

Nimam se za kakšno posebno strokovnjakinjo socialnega dela in sem na to področje »padla« bolj ali manj naključno, kot stranski učinek različnih »kontingenc«, kot bi rekel Goffman (1961). Nisem prebrala veliko knjig o socialnem delu, kar utegne biti prednost. Veselilo bi me, če bi pričujoči članek zbudil kakšen odmev. Pa čeprav le nekaj vrstic, saj človeku ob opravljanju številnih tretjerazrednih nalog komaj ostane še kaj časa za razmišljanje, kaj šele za pisanje. Še zlasti pa me razveseli, če mi kdo dokaže, da nimam prav. Drugače pa naj psi kar lajajo, karavana bo šla dalje, pa čeprav v prepad.

Literatura

- I. J. CAFUTA (1997), Starost in starostniki v domovih za stare. *Socialno delo* 36, 2.
- S. DRAGOŠ (1995), Kako. *Socialno delo* 34, 1.
- (1996), Teorija in praksa VŠSD. *Socialno delo* 35, 5.
- (1997), Socialno delo in terminologija. *Socialno delo* 36, 4.
- V. FLAKER (1996), Robert Adams (1996), Social work and empowerment. *Socialno delo* 35, 6.
- E. GOFFMAN (1961), *Asylums*. London: Penguin.
- T. HRIBAR (1991), *Teorija znanosti in organizacija raziskovanja*. Ljubljana: FSPN.
- T. LAMOVEC (1994), Fenomenologija in duševno zdravje. *Socialno delo* 33, 3.
- R. H. PRICE, B. DENNER (1973), *The Making of a Mental Patient*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- J.-P. SARTRE (1966), Poskus teorije emocij. *Problemi* 37/38, 40/41.
- J. ŠKERJANEC (1996) Zgodba o ekologiji in moči. *Socialno delo* 35, 4.

Tanja Velkov, Alja Klobučar, Lorena Pahovič

(Komentarji: Blaž Mesec)

VPLIV INTERAKCIJSKIH IGER NA SPREJETOST IN MEDSEBOJNO VREDNOTENJE UČENCEV

Ideja za projekt se je porodila v šolskem letu 1995/96 v okviru prakse v tretjem letniku. Želele smo se čimbolj poglobiti v izvajanje socialnih iger in preskusiti njihov učinek, tako da bi tudi statistično prikazale njihov vpliv na otrokov razvoj, na delovanje in potrebe skupine otrok. To je pomenilo, da smo morale sistematično, redno, vsaj eno šolsko leto izvajati interakcijske igre in sproti zbirati podatke. V raziskavi smo poskušale ugotoviti, kako vplivajo interakcijske igre: na povezanost razreda in na morebitne spremembe strukture in klime v skupini; na morebitno vključevanje posameznih osamljenih učencev v razred; na povezavo med pozitivnim medsebojnim ocenjevanjem učencev in druženjem in na razliko med ocenjevanjem učiteljic in učencev.

PREGLED PROBLEMATIKE

POMEN INTERAKCIJSKIH IGER

Naš projekt je potekal na izobraževalnem zavodu, kjer so vedenjske težave v ospredju in se izražajo na več načinov. Nekateri učenci so sramežljivi in se ne vključujejo v razredno komunikacijo, spet drugi so agresivni in se pogosto zapletajo v prepire in spore. So tudi taki, ki svojo osamljenost in negotovost izražajo z nenavadnim vedenjem, kršitvijo pravil, ali kažejo druge

oblike socialne neuspešnosti. Nekateri se izogibajo šole in vsega, kar je z njo povezano, bodisi ker jih sošolci izzivajo, ali pa ker v šolski razred niso vključeni tako, kot bi si želeli.

Delo poteka v obliki »delavnic«, kar pomeni, da se v majhni skupini otrok izvajajo socialne igre, ki udeležence čustveno in intelektualno pritegnejo in jim omogočijo (pač odvisno od njihove motivacije) doživeti zabavne in koristne izkušnje. Ne gre za kakšne »izdelane odgovore«, pač pa za samostojno vključevanje in odkrivanje, spoznavanje sebe in drugih. Na dogajanje v skupini vpliva vsak posameznik, ne le vodje, iz česar sledi, da naj bi bila kakovost in obsežnost dogajanja odvisna od stopnje prizadevnosti in zanimanja vseh članov. Če kdo ni pripravljen sodelovati, mu ni treba pojasnjevati, zakaj. Vsak član sodeluje, kolikor je pripravljen. Temelj dela je zlasti poslušanje, podpora, razumevanje in dopuščanje individualnih razlik, sprejemanje edinstvenosti in drugačnosti posameznika. Pri izvajanju delavnic se svobodno in sproščeno poigravamo z idejami, pogledi in mnenji o življenju ter jih delimo z drugimi udeleženci skupine.

Raziskave kažejo, da svetovalni delavci zelo uspešno uporabljajo socialne igre pri delu z malo skupino.

Posebno primerne so tudi pri delu z vedenjsko težavnejšimi učenci in pri delu z

Avtorice, študentke 4. letnika Visoke šole za socialno delo (1996/97), se za pomoč zahvaljujejo Josipu Šerbetarju in Diani Cimprič. Izvedbo raziskave sta finančno podprla Mestna občina Ljubljana in Urad za preprečevanje zasvojenosti Ministrstva za šolstvo in šport. — Besedilo je popravil, priredil in mu dodal kritični komentar Blaž Mesec. Pripombe prirejevalca so v oglatih oklepajih.

razrednimi skupnostmi, kjer imajo učenci pogosto probleme. Zelo uporabne so za učence sedmih in osmih razredov (kjer bi jim lahko rekli »skupine osebnostne rasti«), ker prispevajo k razbremenjevanju cele vrste tisk in iskanju odgovorov na številna vprašanja, značilna za to obdobje. (Virk-Rode, Belak-Ožbolt.)

Vsi skupaj smo se učili socialnih veščin. Te namreč omogočajo primerno socialno sporazumevanje ob hkratnem upoštevanju lastnih potreb in potreb ljudi, ki nas obkrožajo. Ne učijo nas zgolj dejstev in ne poudarjajo znanja, temveč sodijo na področje socialnega v najširšem pomenu (na komunikacijsko, odnosno področje). Posamezniku omogočajo vstopati v zadovoljive socialne odnose. Obvladanje socialnih veščin omogoča, da posameznik učinkovito zadovoljuje svoje socialne potrebe, pri tem pa se ne okorišča z ljudmi, ki ga obkrožajo, temveč jih razume in spoštuje. Po mnenju Alenke Kobolt so postale socialne igre v zadnjih letih nepogrešljiva metoda, ki koristi razvoju posameznika in hkrati spodbuja primerno razredno klimo. Temeljne principe lepo ponazorita H. McGrath in S. Francey v knjigi *Prijazni učenci - prijazni razredi* (1996):

1. Socialne veščine so povezane z vsemi vidiki vedenja v šoli (številni učenci, ki ne dosegajo dobrega učnega uspeha, nimajo radi šole, kršijo pravila in izstopajo z vedenjem, v šoli se ne počutijo sprejeti. Če jih poskusimo naučiti, kako naj se bolje sporazumejo z drugimi, bo to zmanjšalo njihovo osamljenost, omililo ali odpravilo bo njihove vedenjske posebnosti in jih pripravilo, da bodo več energije namenili delu v šoli.

2. Z učenjem socialnih veščin pridobijo vsi učenci, ne le tisti, ki imajo težave. Uspeh na vseh področjih življenja je povezan s samozaupanjem in socialno kompetenco. Učenci, ki obvladajo socialne veščine, so kratko malo uspešnejši. To hkrati pomeni, da imajo od učenja socialnih veščin korist vsi učenci v razredu.

3. Učenci s posebnimi potrebami se bodo uspešneje vključili v razred, če se bodo učili tudi socialnih veščin (učencem

s posebnimi potrebami in ovirami v razvoju lahko učinkovito pomagamo pri vključevanju v razred in jih podpiramo pri šolskem delu, če jim zagotovimo tudi učenje socialnih veščin).

4. Samozaupanje se razvije na podlagi ugotovitve, da so nas drugi sprejeli, da sprejemamo sami sebe, imamo prijetne izkušnje in smo pripravljeni tvegati (učitelj mora pomagati vsem učencem pri pridobivanju zaupanja na vseh področjih šolskega življenja; to je mogoče dosegati s krepitvijo samozavesti na podlagi primernih izkušenj, ki jim bodo pomagale, da se bodo upali tvegati in se preskušali v zanje novih okoliščinah).

5. Učenje je najbolj učinkovito, kadar ga spremljata veselje in sproščenost in kadar imajo učenci možnost praktično preskusiti naučeno (učenci pri učenju socialnih spretnosti vedno uživajo; praktično izvajanje je pomemben del učnega procesa, zato naj bo čimbolj prijetno.

6. Socialnih veščin se lahko učimo v razredu, na igrišču in še kje.

Klaus W. Vopel je v uvodu svoje knjige *Interakcijske igre za otroke* (1996) takole povzel ugotovitve o interakcijskih igrah:

- interakcijske igre notranje motivirajo otroke za učenje, zbudijo njihovo radovednost in veselje do učenja z izkušnjami;
- s spodbujanjem pasivnih otrok lahko pripomorejo k izenačitvi dominantnih in manj aktivnih otrok;
- olajšajo osvajanje norm komuniciranja in vedenja, ki se jih v vsakdanjem okolju morda izogibamo;
- pomagajo otroku, da bolj celostno vidi sebe in druge;
- spodbujajo otroke, da se vadijo v psihosocialnih spretnostih: diferencirano spoznavati, odkrito komunicirati, postavljati zahteve, odločati, pomagati drugim, sodelovati, iskati pomoč, razvijati odpornost in osebno odgovornost;
- v ugodnem trenutku lahko spremenijo tudi stališča otrok, da npr. postanejo tolerantnejši do mnenj in vrednostnih predstav drugih; zvedo, da se lahko lažje in uspešneje učijo in k temu sami pomembno pripomorejo;
- interakcijske igre razbremenijo učence sicer običajnih obrambnih mehanizmov,

saj postanejo zaradi strukture igre in danih navodil upravičene tudi težje oblike ravnanja;

- uporabiti jih je mogoče tudi pri večjih skupinah, kjer omogočajo druge oblike učenja in ne le informativne procese;
- interakcijske igre zmanjšujejo (zlasti v začetni fazi nastajanja skupine) strah otrok in omogočajo oblikovanje kohezivne skupine.

DELOVANJE IN NAČIN IZVAJANJA PROJEKTA

Projekt smo izvedle v zavodu, kjer poteka vzgojni in učni proces otrok, ki so ob napotitvi na OŠ opredeljeni kot otroci s »funkcionalno mejnimi intelektualnimi sposobnostmi«. Praksa in testi sposobnosti kažejo, da ti otroci na navadni OŠ ne funkcionirajo, ne zaradi zmanjšanih primarnih sposobnosti, temveč iz drugih vzrokov. Med temi so najpogostejši neurejene družinske razmere, nizko vrednotenje izobrazbe v družini, socialno-kulturna prikrasnost, subkulturno okolje in čustvene in vedenjske motnje, ki so lahko posledica neurejenih razmer doma ali prevelikih zahtev v šoli.

Osnovno šolo in vsaka svojo skupino smo obiskovale enkrat tedensko, eno šolsko uro, celo šolsko leto. V skupinah vodimo delavnice oziroma interakcijske igre. V socialnih igrah se razvija intelektualna, emocionalna in socialna plat otrokove osebnosti in spodbuja ustvarjalnost. Po mnenju Koboltove so »interakcijske igre pripomoček pri vzgoji, ker so pomembne pri oblikovanju lastne identitete, izboljšajo komunikacijo s samim sabo in drugimi«. Vsaka izmed nas je imela svoj individualni pristop, ker se univerzalni, glede na posebnost in različnost vsake posamezne skupine, kakor tudi zaradi starostne stopnje, ni obnesel.

Način izvajanja projekta po posameznih razredih:

a) 3.b razred (Lorena): Na začetku je pripravljala delavnice glede na področja, ki jih je hotela obdelati. Začela je s področjem BITI POZITIVEN, v okviru katerega je izvedla več delavnic (tema meseca), nadaljevala

pa s področjem ZNATI ZMAGATI - PRENESTI PORAZ. Sčasoma pa je ugotovila, da je bolje, če se ne osredotoči na določeno področje, ampak naj bi delavnice predstavljale skup več področij. Z igrami, ki jih izvaja v skupini, utrjuje stare veščine in spoznava nove. Glede na tekoče dogajanje v skupini se odloča, kako delovati naprej. Pri pripravi delavnic poskuša biti fleksibilna in se prilagajati željam in potrebam skupine.

b) 7.b razred (Tanja): Kot vse izvajalke projekta je tudi Tanja izbirala igre s področja BITI POZITIVEN (5 delavnic). Delavnice je prilagajala željam učencev na podlagi svojih opažanj. Ko v razredu ni bilo več odziva na to področje, je prešla na področje ODNOSI MED LJUDMI (4 delavnice), vmes je dodala še delavnice, ki so sovpadale s tekočimi problemi v razredu. Njena odločitev je bila v največji meri odvisna od otrok samih in od idej, ki jih je dobivala od prijateljev in sodelavcev. Obdelano je bilo še naslednje: OPAZOVANJE, KOMUNIKACIJA, TELO, ZAUPANJE. Med letom je, zahvaljujoč boljšemu poznavanju razreda, lažje izbirala delavnice, ki so bile koristne in uspešno izvedene. Prebiral je ocene opravljenih delavnic ostalih izvajalcev in tudi odtod črpala ideje in gradivo za svoje delavnice.

c) 8.a razred (Alja): Njeno delo je potekalo v skupini, ki jo ima sama za zelo usklajeno in zainteresirano. Eden izmed njenih glavnih namenov delovanja je ta, da ima vsak izmed udeležencev priložnost, da se izraža kot individualno bitje, kakor tudi, da se nauči povezovati in delovati znotraj skupine. Največji poudarek pri izbiranju delavnic je posvetila temu, da je poslušala skupino in izbirala v skladu s tem, posvečovala pa se je tudi z mentorjem in kolegicami izvajalkama. Svoje delo je razdelila na naslednja področja: BITI POZITIVEN, ZASVOJENOSTI, SPOLNA VZGOJA, KREATIVNOST, SPROSTITVENE delavnice (vse leto). V maju je obdelala področje DRUŽBA, v juniju pa PRIHODNOST, planirani pa so tudi razni OBISKI (atelje akademskega slikarja, kino idr.). Poleg vseh teh področij pa se je (hote ali nehote) dotaknila še mnogo drugih: čustev, intuicije, zavedanja, sprejemanja odločitev, soočanja s konflikti,

sodelovanja znotraj skupine, sklopa zmaga-poraz, pozornosti, načinov učenja idr. Po opravljenih delavnicah je imela prijeten občutek uspešnosti, razvedrila, sproščenosti, iskrenosti, skratka, lepega sodelovanja.

PROBLEM IN HIPOTEZE

Z raziskavo smo želele ugotoviti, ali interakcijske igre vplivajo na udeležene otroke, in če vplivajo, kako in na katere značilnosti njihovega doživljanja, vedenja in položaja.

Naše hipoteze so:

1. *hipoteza*: Interakcijske igre vplivajo na *socialno sprejetost* učencev v razredu, tako da je sprejetost v tistih razredih, kjer so se učenci udeleževali interakcijskih iger (obravnavani razredi), po enem letu sodelovanja pri igrah boljša kot pred tem, pri čemer je ta razlika večja kot v razredih, kjer se učenci niso udeleževali iger (kontrolni razredi).

2. *hipoteza*: Interakcijske igre vplivajo na *vrednotenje sošolcev*, tako da je število pozitivnih vrednotenj pri obravnavanih razredih po obravnavi večje kot pred njo, pri čemer je ta razlika večja kot pri kontrolnih razredih.

3. *hipoteza*: Interakcijske igre vplivajo na *vključevanje osamljenih učencev* v razred, tako da se zmanjša število učencev, ki jih drugi zaznavajo kot osamljene; zmanjša se tudi povprečna ocena osamljenosti.

4. *hipoteza*: (a) Obstaja statistično pomembna razlika med višino učiteljskih *ocen socialne sprejetosti in vrednotenja učencev* in med višino ocen učencev samih; (b) obstaja korelacija med ocenami učencev in učiteljic pri ocenjevanju socialne sprejetosti in pri vrednotenju učencev; (c) obstaja korelacija med ocenami socialne sprejetosti in vrednotenja posameznikov, ki jih dajejo učenci.

METODA

VRSTA RAZISKAVE, MODEL RAZISKAVE

Raziskava je kvalitativna in kvantitativna.

(a) Kvalitativna analiza je narejena po

pregledu priprav in opazovanj, video posnetkov in analiz izvajalcev. Kvalitativna analiza posameznih delavnic je bila zapisana sproti v formular, na katerem so bile napisane priprave.

(b) Kvantitativno raziskavo smo izvedli po modelu eksperimenta z eksperimentalno (obravnavano) in kontrolno (neobravnavano) skupino in opazovanjem pred obravnavo in po njej. Obravnavane in neobravnavane skupine niso bile sestavljene po naključnem izboru, ampak smo prevzeli obstoječo delitev učencev na razrede. Kljub temu so bile obravnavane in neobravnavane skupine strukturno izenačene po nekaj relevantnih neodvisnih spremenljivkah.

Obravnavani razredi: 3.b, 4.b, 7.b, 8.a

Kontrolni razredi: 3.a, 4.a, 7.a, 8.b

Zaradi lažjega izvajanja interakcijskih iger smo se odločili, da ne bomo sestavili posebnih eksperimentalnih skupin, temveč bomo za osnovno skupino vzeli razred kot celoto in za eksperimentalno skupino paralelni razred. Za tak način smo se odločili po začetnem testiranju razredov, kjer smo ugotovili, da večjih razlik med razredi ni. Priročno nam je bilo tudi število učencev v posameznih razredih, ki se giblje od 7 do največ 14, kar je idealno število male skupine za izvajanje interakcijskih iger.

SPREMENLJIVKE

KVALITATIVNA ANALIZA

Po vsaki delavnici smo izpolnjevale Ocenjevalni list za opis poteka delavnice. Ocenjevalni list vsebuje naziv in področje delavnice, številko delavnice, datum, cilje, opis izvedbe delavnice, pripomočke pri izvedbi ter potek in opažanja in kvalitativno oceno delavnice. Ocenjevalni listi so nam pomagali pri kvalitativni analizi. Primer ocenjevalnega lista za opis poteka delavnice je v prilogi.

KVANTITATIVNA ANALIZA
(EKSPERIMENTALNI MODEL)

Neodvisne spremenljivke so:

- starost,
- spol,
- intelektualne sposobnosti.

Obravnane skupine so po strukturi izenačene z neobračnanimi po teh spremenljivkah.

Odvisne spremenljivke so:

- *socialna sprejetost*: število točk na modificirani lestvici »S kom se igraš?« (McGrath, Francey 1996),
- *vrednotenje sošolca*: število točk na modificirani lestvici »Kdo je kdo?« (prav tam),
- *ocena osamljenosti*: število točk v rubriki »večkrat je sam« na lestvici »Kdo je kdo«.

MERSKI INSTRUMENT

(a) Instrument za merjenje *socialne sprejetosti*: modificirana lestvica »S kom se igraš« (McGrath, Francey 1996). Učenec prejme list papirja, na katerem so imena njegovih sošolcev in navodilo: »S kljukico označi v predalčku, kako rad se igraš s posameznim sošolcem ali sošolko. Prepričaj se, da si pri vsakem označil le en predalček.« Vsak učenec je dobil svoj vprašalnik, nanj je napisal svoje ime in priimek in datum. Svoje ime na seznamu je učenec prečrtal in v to kategorijo ni napisal nič, saj sebe ni ocenjeval. Predalčki s pripadajočimi točkami so:

Postavka	Točke
Zelo rad se igram z njim/njo	2
Z njim/njo se rad igram le včasih	1
Z njim/njo se ne igram rad	0

Avtorici navajata naslednje možne interpretacije:

- nizka povprečna ocena socialne sprejetosti za celoten razred je eden izmed znakov, da se člani razredne skupnosti med seboj ne razumejo kaj preveč;
- učence, ki so dosegli rezultat socialne sprejetosti, nižji od razrednega povprečja,

sošolci slabo sprejemajo; nekateri, ki se nahajajo precej pod povprečjem razrednega povprečja, potrebujejo še dodatno pomoč pri učenju socialnih veščin, saj so »posebno ogroženi«;

- ne smemo pozabiti, da se v številnih primerih od prvega do šestega razreda kaj lahko zgodi, da dečki zelo slabo ocenjujejo deklice in narobe; to lahko umetno zniža ali zviša rezultate.

(b) Instrument za merjenje *vrednotenja sošolca*: modificirana lestvica »Kdo je kdo«. Učenec prejme list z naslovom »Kdo je kdo« in navodilom: »Naštej učence, za katere veljajo naslednji opisi: rad pomaga (spodaj je prostor za vpis imen); je prijazen; pogosto se prepira; pogosto se pretepa; pogosto je sam; med igro se krega. Učencu, ki je pripisan ob kakšnem od teh opisov, pripade po ena točka za vsak pripis; seveda se prvi dve značilnosti vrednotita pozitivno, naslednje štiri pa negativno.

Avtorici takole razlagata rezultate:

- zavedati se moramo, da so odgovori podani le kot subjektivno doživljanje posameznika in niso objektivna dejstva; čim več pa je vpisov v posamezni kategoriji, tem bolj zanesljivo lahko sklepamo, da se učenec res pogosto tako vede;

- oblikuje se lahko tudi slika o tem, kateri pozitivni ali negativni vedenjski opisi lahko vplivajo na priljubljenost posameznega učenca;

- stvari niso tako preproste, saj določeno vedenje še ne pomeni priljubljenosti ali neprijetnosti posameznega učenca; toda čim več je opisov negativnega vedenja, tem bolj verjetno je, da tudi to vpliva na raven sprejetosti posameznega učenca;

- pri delu z majhno skupino lahko ob pomoči te lestvice izberete učence, ki jih boste pridružili tistim, ki najbolj potrebujejo vadbo socialnih spretnosti (prijaznost, rad pomaga).

Obe lestvici smo priredili za učence, in sicer tako, da smo izbrali le najbolj splošne kategorije, ker smo predvidevali, da bi preveliko število podatkov zmedlo otroke in jim otežilo razumevanje preskušanj. Hoteli pa smo tudi narediti enako preskušnjo za nižje in višje razrede, zato smo morali paziti, da bo enako razumljiva za vse učence.

(c) Instrument za merjenje *osamljenosti*: postavka »pogosto je sam« na lestvici Kdo je kdo.

Preskušnji »S kom se igraš« in »Kdo je kdo« so izpolnile tudi učiteljice za svoj razred.

ZBIRANJE PODATKOV, TESTIRANJE

Učenci so bili obravnavani od oktobra 1996 do konca šolskega leta 1997. V obdobju, ko je bila izvedena vmesna raziskava, je bilo v eksperimentalnih razredih opravljenih 17-20 delavnic.

Zbiranje podatkov je potekalo na začetku šolskega leta, pred začetkom izvajanja interakcijskih iger, 26. in 27. septembra 1996. Testiranje je v 4 obravnavanih in 4 kontrolnih skupinah izvedel mentor na učni bazi. Za vmesno raziskavo smo zbirale podatke aprila (15. in 16. 4. 1997). Vmesne podatke smo zbirale Lorena, Alja in Tanja, in sicer vsaka v svojem eksperimentalnem razredu, pa še v kontrolnih razredih. Zbiranje podatkov je potekalo na enak način kot na začetku šolskega leta. Podatkov nismo zbrale za 4.a in 4.b razred. Testiranje smo ponovile na koncu šolskega leta, ko smo izvajanje interakcijskih iger končali. Preskušnje (vprašalnike) je *na začetku* apliciral psiholog. Vprašalnike so otroci izpolnjevali v svojih razredih, na razrednih urah. Prisostvovala je tudi razredničarka, ki ji je bil pojasnjen način izpolnjevanja vprašalnikov, ki so jih izpolnjevali učenci, ter vprašalnikov, ki jih je izpolnjevala sama. Učenci so izpolnili oba vprašalnika hkrati. Pred začetkom izpolnjevanja smo jim pojasnili pravila izpolnjevanja. Skupaj z učenci smo preverili vsako kategorijo posebej in se pri tem prepričali, da so razumljive. Skupaj smo opravili tudi nekaj primerov za boljše razumevanje.

Prosili smo jih, naj lestvico izpolnijo vsak zase in se prepričajo:

- ali so napisali svoja imena na liste;
- ali je vsak učenec ocenil vse druge v razredu, tudi tiste, ki so tisti dan manjkali;
- ali smo pomagali učencem, ki so imeli težave z branjem ali razumevanjem navodil pri izpolnjevanju.

Liste smo zbrali tako, da so rezultati ostali skriti. Učenci, ki so manjkali, so lestvico izpolnili pozneje.

POPULACIJA

Preskušanci so bili učenci 3., 4., 7. in 8. razredov. V nadaljevanju prikazujemo samo rezultate obdelave podatkov za 7. in 8. razred (v tretjih razredih je bilo malo učencev, v četrthih nismo zbirale podatkov).

OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV

Zbrane podatke smo obdelale kvantitativno in kvalitativno.

(a) Pri kvalitativni obdelavi smo iz Ocenjevalnih listov izpisale bistvene odgovore in opažanja.

(b) Kvantitativna obdelava. Zbrane podatke smo vnesle v tabele oz. zbirne liste. Kvantitativna obdelava je bila ročna in računalniška. Pri računalniški obdelavi smo uporabile računalniški program Microsoft EXCELL. Od statističnih postopkov smo uporabili:

- Pearsonov koeficient korelacije r (funkcija PEARSON) med ocenami učencev.

- Spearmanov koeficient korelacije ranga R med ocenami učencev in ocenami učiteljev. Range smo izračunali ročno, končni izračun pa je bil z računalnikom (funkcija PEARSON, ki avtomatsko upošteva korelacijo zaradi vezanih rangov).

- Pomembnost koeficientov smo računali s t-testom. Za t-test smo vnesli formulo: $t = r(\text{SQRT}((N-2)/(1-r^2)))$ – (glej Petz, 1985). Na katerem nivoju je koeficient korelacije pomemben, smo dobili s funkcijo TDIST (dvostransko testiranje).

- Pomembnost razlik med prvim in drugim testiranjem smo računali s t-testom in sicer s funkcijo TTEST, ki direktno izračuna nivo, na katerem je razlika pomembna (dvostransko testiranje). Prav tako smo računali tudi razlike med aritmetičnimi sredinami ES in KS, s tem da smo pri prvem primeru upoštevali, da gre za male odvisne vzorce, pri drugem pa, da gre za male neodvisne vzorce.

REZULTATI IN RAZPRAVA

REZULTATI KVALITATIVNE ANALIZE

Kratek povzetek analize je naslednji: Po analizi opazovanj ugotavljamo, da so se učenci na delavnice dobro odzvali, zlasti v 8.a razredu. Izvajalci so večino delavnic ocenili kot uspešne ali zelo uspešne. Interes za delavnice je bil velik, izjema so bili nekateri učenci, ki se nekajkrat niso odzvali na ponujene teme. V 7.b razredu so se najbolj obnesle delavnice v sklopu Odnosi med spoloma in delavnice, ki so potekale zunaj šole (kino, železniška postaja, policijska postaja). Največja ovira za učinkovitejše vodenje delavnice so bile vzgojne posebnosti, zlasti težnja k iskanju pozornosti nekaterih učencev ne glede na trenutek in interes ostalih v skupini. Na učinkovitost delavnic je pozitivno vplivala varianta vodenja v paru, ki smo jo vpeljali ob polletju zaradi zahtevnosti skupine. Po mnenju izvajalke in pomočnika so, kljub temu da je razred veljal za najbolj težavnega na šoli, vsi učenci našli svoje mesto vsaj pri nekaterih delavnicah. V tej skupini je redko uspela diskusija na koncu delavnice. Vzgojno zahtevnejši učenci so se na splošno bolje odzivali na dinamične delavnice z več gibanja in na tekmovalne igre. Posebnost tega razreda je bila, da se je dogajalo veliko sprememb: odhod dveh učencev in učiteljice. Po odhodu učiteljice so se mesec dni učiteljice menjavale, takoj zatem je prišla nova, ki je ostala do konca leta, a učenci so potrebovali prav veliko časa, da so se navadili nanjo. Tudi o tem smo, na njihovo željo, debatirali na delavnicah. To dokazuje, da so delavnice doživljali tudi kot prostor, v katerem lahko izrazijo aktualne zadeve.

Nekatere delavnice so pri izvedbi delovale zelo konfuzno. Eno od takih smo snemali in zanimivo je, da je ob analizi posnetka videti, da delavnica teče kar kontinuirano. Ugotovili smo, da so bile motnje manj intenzivne, kot se nam je zdelo med izvedbo, ter da učenci nanje niso intenzivno reagirali.

Delavnice v 8.a razredu so bile praviloma ocenjene kot zelo uspešne. Potekale so v zelo sproščenem vzdušju in atmosferi medsebojnega sodelovanja. Učenci so sami

predlagali določene teme, ki smo jih obravnavali, dokler je obstajal interes. Zlasti dobro so se odzvali na teme o zasvojenosti, ki jim je bilo namenjeno namesto predvidenih štirih delavnic kar šest. Naravnost izvajalke v tem razredu ni bila storilnostna, izhajala je iz interesov udeležencev in jih je poskušala motivirati na pozitivne načine. Učenci so jo dobro sprejeli in radi so sodelovali.

Delo s tem razredom se je pokazalo kot nasprotje stereotipnega mnenja o učencih šole s prilagojenim programom:

- veliko so debatirali o različnih temah;
- uspešno in z interesom so opravljali »pedagoške« obveznosti (vprašalniki, delovni listi);
- argumentirano so zagovarjali svoje mnenje;
- nepričakovano dobro so se odzvali na temo kreativnost (izvedene 4 delavnice);
- dokazali so, da se znajo družiti brez konfliktov in umetnih stimulansov.

Naš namen je bil delati z *vzgojno težavnnejšimi razredi*, ker po našem mnenju najbolj potrebujejo pomoč pri razvijanju medsebojnih odnosov. Učenci osmega razreda so se pokazali kot dovolj zreli in zainteresirani za nove izkušnje in poglede. Nekateri učenci sedmega razreda pa so velikokrat ozko gledali le svoje trenutne interese. Kljub vsemu menimo, da so eni in drugi pridobili nekaj izkušenj, vpogledov ali znanja o temah, ki smo jih obravnavali. Na nekatera odstopanja posameznikov smo reagirali tako, da smo se z njimi individualno pogovarjali, k sodelovanju pa smo pritegnili tudi starše.

REZULTATI KVANTITATIVNE ANALIZE

1. hipoteza: Interakcijske igre vplivajo na *socialno sprejetost* učencev v razredu, tako da je sprejetost v tistih razredih, kjer so se učenci udeleževali interakcijskih iger (obravnavani razredi), po enem letu sodelovanja pri igrah boljša kot pred tem, pri čemer je ta razlika večja kot v razredih, kjer se učenci niso udeleževali iger (kontrolni razredi).

Tabela 1. Preglednica rezultatov za »S kom se družiš«
 (V debelo občrtanem delu tabele so navedene povprečne vrednosti točk,
 ki so jih dobili učenci na tej preskušnji)

SKUPINE	PRED	PO	RAZLIKA	T-TEST P*	POMEMB
OBRAVNAVANE (O)					
7 razred	14,45	13,27	-1,18	0,09	>0,05
8 razred	17,93	15,14	-2,79	0,02**	<0,05
KONTROLNE (K)					
7 razred	15,69	14,08	-1,61	0,04**	<0,05
8 razred	13,5	11,67	-1,83	0,04**	<0,05
RAZLIKA (O7-K7)	-1,24	-0,81			
T-TEST *	0,26	0,66			
POMEMBNOST	>0,05	>0,51			
RAZLIKA (O8-K8)	4,43	3,48			
T-TEST *	0,004**	0,03**			
POMEMBNOST	<0,05	<0,05			

* Tabelirane vrednosti T-TEST P pomenijo verjetnost, povezano z danim t, to je proporc v t-distribuciji nad dobljeno vrednostjo t (ki je v tabeli ne navajamo) ali verjetnost, da se pojavi t s tako vrednostjo.

** Tako so označene verjetnosti napake pri zavračanju ničelne hipoteze, ki so manjše od dogovorjene verjetnosti tveganja 0,05. Te razlike so statistično pomembne pri stopnji 0,05.

Ugotavljale smo, ali interakcijske igre vplivajo na večjo *socialno sprejetost* v razredih. Primerjale smo povprečno število točk, ki so jih dobili učenci pri preizkušnji »S kom se igraš?« na začetku leta in na koncu leta.

V obravnavani skupini sedmega razreda (7.b) je bilo v začetku obravnave dane povprečno 14,4 točke, na koncu leta pa 13,3 točke. Razlika je z vidika namena raziskave negativna (zmanjšanje socialne sprejetosti), a ni statistično pomembna. V kontrolni skupini sedmega razreda (7.a) pa je bilo v povprečju dane 15,7 točk na začetku leta in 14 na koncu leta, kar je tudi zmanjšanje (nekoliko večje kot v obravnavani skupini in statistično pomembno). V obravnavani skupini osmega razreda (8.a) je bilo v začetku leta dane 17,9 točke in 15,1 na koncu leta, kar je statistično pomembna razlika. V kontrolni skupini (8.b) je bilo na začetku leta dane 13,5 točke, na koncu pa

11,7, kar je tudi pomembna razlika. V vseh skupinah je torej prišlo do zmanjšanja socialne sprejetosti. V eni obravnavani skupini (»težji« 7.b razred) zmanjšanje ni statistično pomembno; v drugi (»sproščeni« 8.a razred) je znižanje večje in pomembno.

Velja torej: V eni obravnavani in v dveh kontrolnih skupinah lahko z manj kot 5 % tveganjem, da se motimo, zavrremo ničelno hipotezo, ki trdi, da ni razlik v socialni sprejetosti učencev v začetku leta in na koncu. Razlike so in kažejo na poslabšanje socialne sprejetosti. Toda teh razlik v obravnavani skupini ne moremo pripisati le vplivu interakcijskih iger, saj je do poslabšanja prišlo tudi v kontrolnih skupinah.

2. hipoteza: Interakcijske igre vplivajo na *vrednotenje sošolcev*, tako da je število pozitivnih vrednotenj pri obravnavanih razredih po obravnavi večje kot pred njo, pri čemer je ta razlika večja kot pri kontrolnih razredih.

[V poročilu ni ugotovitev, ki bi se nanašale na to hipotezo, iz osnovnih tabel, ki tu niso priložene, pa lahko ugotovimo naslednje.]

Pri obravnavani skupini sedmega razreda (7.b) je povprečno število pozitivnih točk pri vrednotenju sošolcev na koncu leta večje (v začetku 3,09, na koncu 4,45). Hkrati pa je večje tudi število negativnih točk (v začetku 5,18, na koncu 7,73), tako

ravnanih.

3. hipoteza: Interakcijske igre vplivajo na vključevanje osamljenih učencev v razred, tako da se zmanjša število učencev, ki jih drugi zaznavajo kot osamljene; zniža se tudi povprečna ocena osamljenosti.

Če iz vprašalnika »Kdo je kdo« obdelamo le odgovore »pogosto je sam«, dobimo tabelo 2.

Ugotovile smo, da je v sedmem razredu

Tabela 2. Povprečno število ocen osamljenosti v skupini

	Povprečna ocena osamljenosti		Število učencev, ki so prejeli vsaj eno oceno osamljenosti	
	PRED	PO	PRED	PO
OBRAVNAVANE				
7.b	1,38	1,82	6	4
8.a	1,64	1,79	4	4
KONTROLNE				
7.a	0,92	1,23	4	6
8.b	1,17	1,00	6	5

da je skupni učinek najbrž zanemarljiv. Pri neobravnavani skupini sedmega razreda (7.a) je položaj smiselno enak. [Zaradi nerodnega sistema točkovanja se zdi, da učenci pripisujejo sošolcem več negativnih kot pozitivnih točk, a to je posledica dejstva, da sta med vnaprej navedenimi le dve pozitivni lastnosti in štiri negativne. Ob ustreznih korekciji bi se izkazalo, da pripisujejo manj negativnih kot pozitivnih točk.] Pri obravnavani skupini osmega razreda (8.a) je pri drugem testiranju malenkost nižje povprečje pozitivnih točk kot pri prvem, pa višje število negativnih. Pri kontrolni skupini pa je pri drugem testiranju povprečje obojih vrst točk višje. Vse te razlike niso statistično pomembne.

Izidi so torej v sedmem razredu usmerjeni delno nasprotno izidom v osmem; splošna slika je neskladna, razlike pa so tako ali tako nepomembne.

Sklenemo lahko: Ne moremo zavreči hipoteze, da je vrednotenje sošolcev v obravnavanih skupinah enako kot v neob-

prišlo do razlik v eksperimentalni in kontrolni skupini. Statistične pomembnosti teh razlik nismo preskušale. V eksperimentalni skupini je bilo v začetnem testiranju večje število učencev, za katere so sošolci ocenili, da so osamljeni, to število se je zmanjšalo za 2 učenca; v kontrolni skupini pa se je število učencev, ki so bili ocenjeni kot osamljeni, povečalo. V osmem razredu v eksperimentalni skupini razlik med testiranjem ni, v kontrolni pa je na koncu leta en osamljen učenec več. Povprečna ocena osamljenosti pa se je povečala v obeh obravnavanih skupinah. To oboje skupaj pomeni, da se je povečala skladnost ocen več učencev glede tega, kdo je osamljen. V kontrolnih skupinah pa ni enotnega trenda: v sedmem razredu se je povprečna ocena osamljenosti nekoliko povečala, v osmem pa nekoliko zmanjšala.

Lahko bi torej sklenili: Hipotezo, da interakcijske igre ne vplivajo na število osamljenih v skupini, lahko v splošnem obdržimo. Kaže pa, da igre vplivajo na

skladnost presoj učencev o tem, kdo je osamljen.

4. hipoteza: (a) Obstaja statistično pomembna razlika med višino učiteljičinih ocen socialne sprejetosti in vrednotenja učencev in med višino ocen učencev samih; (b) obstaja korelacija med ocenami učencev in učiteljic pri ocenjevanju socialne sprejetosti in pri vrednotenju učencev; (c) obstaja korelacija med ocenami socialne sprejetosti in vrednotenja posameznikov, ki jih dajejo učenci.

Glede na to, da ta hipoteza ni v središču naše pozornosti, tabel korelacij ne navajamo. Ugotovitve pa so:

(a) Povprečne ocene učencev in učiteljic po razredih se pri socialni sprejetosti bistveno ne razlikujejo. Učiteljice praviloma dajejo nekoliko nižje ocene kot učenci sami.

Pri vrednotenju učencev povprečna ocena učiteljice v 7.a (kontrolna skupina) bistveno odstopa navzgor glede na vse druge ocene, kar je presenetljivo, saj imajo učenci v tem razredu po medsebojni oceni najmanj pozitivnih točk. Povprečne ocene učiteljev in učencev so najbolj podobne v 7.b in 8.a (obravnavane skupine). Najmanj pozitivnih točk daje učiteljica v 8.b. Glede negativnih točk je podobna situacija: Ocena učiteljice v 7.a bistveno odstopa navzgor, učenci pa so si dali najmanj pozitivnih točk po medsebojni oceni. Povprečne ocene učiteljev in učencev so najbolj podobne v 7.b in 8.a in so, kot smo že prej povedali, v korelaciji. Najmanj negativnih točk daje učiteljica v 8.b. Torej so odstopanja, ki so opazna pri oceni pozitivnih točk, enaka pri ocenah negativnih točk. To velja za učence in učitelje.

(b) Na temelju preskusov, ki so bili narejeni na začetku šolskega leta, smo izračunali korelacije med ocenami učencev in učitelja posameznega razreda za socialno sprejetost in vrednotenje učencev. Zanimalo nas je, koliko se ujemanje njihove ocene glede tega, kateri učenci so bolj priljubljeni, ter ali pripisujejo istim učencem pozitivne oziroma negativne lastnosti. Korelacije so v glavnem statistično nepomembne. Največje ujemanje je glede negativnih točk. Pomembna korelacija na nivoju 5% je v 7.b ($R=0,82$) in 8.a. ($R=0,68$), temu se še

približuje korelacija v 8.b ($R=0,53$). Največje ujemanje med učenci in učiteljem je v 7.b, kjer je še pomembna korelacija med pozitivnimi točkami, kar pa je verjetno posledica tega, da so v razredu učenci, ki izrazito odstopajo glede negativnih oz. pozitivnih lastnosti (dve učenki).

Majhno ujemanje med ocenami je verjetno posledica različnega gledanja učencev in učiteljice na obnašanje učencev oz. na njihovo priljubljenost. Do objektivnih kriterijev, kako so učinkovite delavnice v socialnem smislu, je težko priti, ker, kot vidimo, učenci in učitelji različno gledajo na nekatere osnovne elemente socialnega delovanja – pozitivnega in negativnega.

(c) Na temelju omenjenih preskusov smo izračunali še korelacije med rezultati učencev na lestvici socialne sprejetosti in pozitivnih točkah na lestvici vrednotenja lastnosti. Nepomembna korelacija je le v 7.a. Učenci višjih razredov očitno že izbirajo prijatelje po pozitivnih lastnostih – da je povezava v to smer, trdimo zato, ker so tudi učitelji dajali več pozitivnih točk istim učencem. Korelacije med pozitivnimi točkami, ki so jih dali učenci in učitelji, pa ni, ker so učitelji le dali največ točk mirnim učencem.

Sklenemo lahko: (a) Hipoteze, da se ocene učencev in učiteljic glede socialne sprejetosti ne razlikujejo, ne moremo zavreči. Prav tako v splošnem ne moremo zavreči hipoteze, da se ne razlikujejo ocene učencev in učiteljic glede vrednotenja posameznikov. (b) Ne moremo zavreči domneve, da ni korelacije med ocenami učencev in učiteljic glede socialne sprejetosti in vrednotenja posameznikov. (c) Zavrnilo lahko hipotezo, da ni korelacije med ocenami socialne sprejetosti in ocenami lastnosti posameznikov, ki so jih dali učenci.

SKLEPI

Ničelnih hipotez torej v splošnem nismo mogli zavrniti. To pa ne pomeni, da interakcijske igre nimajo učinka, ampak le, da ga z uporabljenimi postopki nismo mogli ugotoviti.

1. Obravnavane in kontrolne skupine niso bile popolnoma izenačene po vseh kriterijih. Obravnavana skupina 8.a se razlikuje od kontrolne skupine 8.b glede števila točk na lestvici »S kom se družiš?«

2. Razlike med rezultati na začetku (prvo testiranje) in na koncu (drugo testiranje) vendarle kažejo določene trende: Splošni trend je zmanjšanje števila točk na lestvici »S kom se družiš?« v obeh vrstah skupin. To je verjetno posledica tega, da so se v razredih formirale trdnejše vezi v parih in manjših podskupinah (bi bilo treba kontrolirati s sociogrami). Na naši preskušnji se to kaže kot padec števila izbir v stolpcu »z njim se rad družim«. Ker je bila ta izbira točkovana z dvema točkama, je končni seštevek pri drugem testiranju zaradi tega nižji. Razlike med 1. in 2. testiranjem so statistično pomembne na nivoju 5% v kontrolnih skupinah in eni obravnavani skupini (8.a); v drugi kontrolni skupini (7.b) je razlika pomembna na nivoju 10%. Manjšo razliko v obravnavani skupini 7.b pa verjetno ne moremo pripisati samemu učinku delavnic, temveč tudi spremembam v strukturi razreda in zamenjavi učiteljice.

3. Glede števila pozitivnih točk pri ocenjevanju lastnosti ni opazen noben trend. Vse razlike so tudi statistično nepomembne. Opazen je trend zvišanja

števila negativnih točk v vseh skupinah. Razlika je statistično pomembna le v kontrolni skupini 7.a. V obravnavani skupini 8.a je število negativnih točk najmanj poraslo. Število pozitivnih točk pa se je najbolj povečalo v obravnavani skupini 7.b, kar je gotovo posledica že omenjenih sprememb v sestavi razreda in zamenjavi učiteljice. *Če upoštevamo vse tri nakazane spremembe v obravnavanih skupinah, lahko sklepamo, da je le šlo za vpliv delavnic na medsebojne odnose v ES.*

4. Preskušnje »S kom se igraš?« in »Kdo je kdo?« so se pokazale dovolj diskriminativne, saj so vidni določeni trendi. Korelacije med rezultati prvega in drugega testiranja so visoke in statistično pomembne, kar tudi kaže na zanesljivost preskušanj. To velja za 7.a, 7.b, 8.a in 8.b, ki so opravili enake preskušnje.

5. Razloge za to, da ničelnih hipotez ni mogoče zavrniti, razen v nekaterih primerih, vidimo v tem,

- da je projekt trajal le eno šolsko leto, navade in medsebojni odnosi pa se spreminjajo bolj dolgoročno;
- da so bili učenci osmih razredov skupaj že drugo šolsko leto in so zaradi tega odnosi v razredu bolj utrjeni;
- da je bilo merjenje preveč posredno. Delavnice so bile naravnane na širino in se večinoma niso neposredno ukvarjale z odnosi v samem razredu.

Literatura

- Z. MAKSIMOVIC (1991), *Mladinska delavnica*. Ljubljana: Sekcija za preventivno delo pri Društvu psihologov Slovenije.
- H. McGRATH, S. FRANCEY (1996), *Prijazni učenci, prijazni razredi*. Ljubljana: DZS.
- B. PETZ (1985), *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Zagreb: SNL.
- J. VIRK-RODE, J. BELAK-OŽBOLT (1991), *Razred kot socialna skupina in socialne igre*. Ljubljana: Zavod za šolstvo.
- K. VOPEL (1996), *Interakcijske igre za otroke*. Piran: Center za socialno delo.

KOMENTAR

Splošno. Raziskava je ena prvih pri nas opravljenih evalvacij prostovoljnega dela na področju socialnega dela z otroki in mladino v osnovni šoli, izvedena po modelu eksperimenta z eksperimentalno (obravnavano) in kontrolno skupino. Priporočili smo jo za objavo, zato da bi pokazali, da je evalvacija po tem modelu v praksi mogoča in smiselna ne le na tem področju, ampak tudi na drugih področjih socialnega dela; da bi pokazali, kako se jo da izvesti; pa tudi, da bi opozorili na metodološke pasti, ki se jim v veliki meri lahko izognemo z boljšim načrtovanjem raziskave.

s kontrolnima oziroma primerjalnima. Avtorice omenijo, da so v obravnavo vključile težavnejše razrede. 7.b razred je celo »veljal za najbolj težavnega na šoli«. Pravijo: »Naš namen je bil, da delamo z vzgojno težavnejšimi razredi, ker po našem mnenju najbolj potrebujejo pomoč pri razvijanju medsebojnih odnosov.« To pomeni, da so bile v obravnavo namerno vzete težavnejše skupine, kar pomeni, da obravnavane skupine niso bile izenačene s kontrolnimi glede na začetno stanje na odvisnih variablah. Na uporabljenih merah se to niti ne odrazi, kar pomeni, da imamo poleg problema s sestavo skupin tudi problem konceptualizacije in merjenja.

Tabela 3. Stanje na odvisnih spremenljivkah pri obravnavanih in kontrolnih skupinah ob začetku obravnave

	OBRAVNAVANA		KONTROLNA	
	7. RAZRED	8. RAZRED	7. RAZRED	8. RAZRED
S kom se družiš	14,45	17,93	15,69	13,50
Kdo je kdo (pozit. točke)	3,09	4,86	3,00	4,67
Kdo je kdo (negat. točke)	5,18	6,86	3,69	5,25

Načrt. Načrt raziskave sledi modelu eksperimenta z eksperimentalno (obravnavano) in kontrolno skupino in merjenjem odvisnih spremenljivk pred obravnavo in po njej. Če zanemarimo del raziskave, ki je bil opravljen na učencih nižje stopnje (tretji in četrti razred) in ki se v poročilu le omenja, izidi pa niso navedeni in analizirani, se celotna raziskava zvede na primerjavo dveh obravnavanih skupin z dvema kontrolnima v sedmem in osmem razredu. V vseh skupinah je bilo merjenje izvedeno po začetku dela, po začetku drugega polletja in ob koncu šolskega leta. Obravnavani skupini sta bili s kontrolnimi v grobem strukturno izenačeni po spolu, starosti in intelektualnih sposobnostih. Preskušanci niso bili razporejeni v skupine na naključen način (skupine niso randomizirane), zato bi bilo bolj primerno, ko bi kontrolni skupini imenovali primerjalni skupini.

Dva podatka pričata o tem, da obravnavani skupini nista bili popolnoma izenačeni

Konceptualizacija. Osnovna težava te raziskave je v izboru odvisnih spremenljivk, njihovi konceptualizaciji in merjenju. Odvisni spremenljivki sta *socialna sprejetost* in *vrednotenje sošolca*. (Tema spremenljivkama se nato pridruži še *osamljenost*, o kateri v začetku ni govora.) Zdi se, da sta ti spremenljivki le precej posredno povezani z deklariranimi smotri interakcijskih iger in vsebino iger, ki so jih izvajali. Če so se otroci igrali igro opazovanja, bi uspeh igre merili s preskušnjo njihovega opazovanja in zaznavanja doživljanja drugih. Če so se igrali igro o komuniciranju, bi uspeh te igre merili s preskušnjo komuniciranja. Če so se pogovarjali o spolnosti, bi uspeh tega pogovora merili s pridobljenim znanjem o spolnosti in spremembo stališč do spolnosti. Če so se učili namerno sproščati napetost, bi uspeh tega učenja merili s preskušnjo zmožnosti sproščanja. Itn.

Če so se učili »diferencirano spoznavati, odkrito komunicirati, postavljati zahteve,

odločati, pomagati drugim, sodelovati, iskati pomoč, razvijati odpornost in osebno odgovornost«, bi morali meriti te značilnosti. Nekje v prepleteni shemi odnosov med vsemi temi in drugimi variablami, ki jih nismo omenili, ima gotovo svoje mesto tudi *sociometrični status* (kar je ustrežnejši naziv za spremenljivko »socialna sprejetost«, saj gre za število prejetih pozitivnih izborov, kot pri klasični sociometrični anketi), kakor tudi zaznavanje značilnih vedenj drugega (*vrednotenje sošolca*) in na koncu samozavest, učni uspeh ipd. Namesto sedanje preskušnje »Kdo je kdo« bi bilo bolje, ko bi otroke prosili, naj navedejo, česa si npr. njihov sošolec najbolj želi ali česa se najbolj boji. Tako bi ugotavljali, ali so drugega kaj bolje spoznali, ali so se naučili življenja v položaj drugega.

Interakcijske igre so usposabljanje v socialnih veščinah, spretnostih. Veščine je mogoče meriti, preskusiti in zabeležiti, do katere mere otrok obvlada večšino, npr. večšino prijaznega pozdravljanja z »Dober dan« ali večšino verbaliziranja jeze. Pomankljivost te raziskave je, da v teoretskem uvodu ni ekspliciran hipotetični model povezav med ključnimi odvisnimi spremenljivkami, bolj neposrednimi domnevnimi učinki posameznih iger, bolj posrednimi učinki iger in skupinskega dogajanja in končnimi učinki, kot so socialna vključenost ali sprejetost, samozavest, zadovoljstvo, učni uspeh.

Merjenje. K merjenju *socialne sprejetosti* nimam pripomb, saj gre za preprosto točkovanje, podobno sociometrični anketi. Pač pa je prav nerodno formulirano merilo *vrednotenja sošolca* »Kdo je kdo«, saj sta otrokom na razpolago dve pozitivni lastnosti za opisovanje sošolcev (pomaga, prijazen) in kar štiri negativne (se prepira, pretepa, je sam, krega se). Tako ni čudno, da je toliko negativnih točk. Poskusimo to neravnotežje med pozitivnimi in negativnimi lastnostmi odpraviti preprosto tako, da bomo upoštevali, kot da so učenci lahko navedli poleg dveh pozitivnih le še dve negativni lastnosti. Torej bomo število negativnih točk delili z 2 in tako dobljeno število odšteli od pozitivnih točk. Tako bomo dobili eno samo neto mero *vredno-*

tenja sošolca. Da bi se izognili možni negativni vsoti točk, bomo najnižjo vsoto izravnali na 0 in ostalim vsotam prišteli razliko med 0 in najnižjo (negativno) vsoto.

Primer: Muslim je dobil 2 pozitivni točki in 20 negativnih, ko ga je ocenjevalo 13 sošolcev. Popravek zaradi dvakrat večjega števila vnaprej navedenih negativnih lastnosti: 20 deljeno z 2 je 10. Popravljen število točk: 2 minus 10 je minus 8. Če se hočemo izogniti negativni številki in napišemo sedaj, da ima Muslim 0 točk, moramo vsem ostalim prišteti k njihovem popravljenemu rezultatu 8 točk. Arnim, ki bi imel $8 - (2 : 2) = 7$ točk, bo sedaj imel $7 + 8 = 15$ točk. Tako bo ohranil pravo razdaljo do Muslima (tabela 3).

Vidimo, da je v obeh obravnavanih skupinah prišlo do *poslabšanja vrednotenja* sošolcev (razlika je v eni skupini, sproščanjem in lepo sodelujočem 8.a razredu, statistično pomembna). Isti trend opazimo v eni od kontrolnih skupin, a razlika ni statistično pomembna. Pri tej spremenljivki se ponovi podobna situacija kot pri socialni sprejetosti: velika razlika v povprečnem številu točk v prid obravnavani skupini osmega razreda v primerjavi s kontrolno skupino istega razreda tako ob začetku obravnave kot na koncu. Ugotovili pa smo že, da je obravnavana skupina osmega razreda v teku leta poslabšala svoje rezultate.

Prikazi. Ko poročamo o raziskavi, se ve-lja potruditi in množico podatkov na koncu vendarle zvesti na nekaj preprostih in razumljivih števil. Če na papirju združimo obe obravnavani skupini (7.b in 8.a razred) na eni strani, na drugi pa obe kontrolni in izračunamo tehtano aritmetično sredino rezultatov, dobimo naslednje vrednosti (tabela 4).

Mera kaže, da se je socialna sprejetost pri obravnavanih skupinah znižala; ker se je znižala tudi v kontrolnih, je neto znižanje, to je znižanje, ki ga – opirajoč se na logiko eksperimentalnega modela – lahko pripišemo učinku interakcijskih iger, -0,36 točke. Mera vrednotenja sošolcev pa kaže znižanje v obravnavanih skupinah in zvišanje v kontrolnih. Neto razlika – razlika med »naravnim« gibanjem v kontrolni skupini in »umetno povzročenim« v obravnavani

Tabela 4. Preglednica rezultatov za »Kdo je kdo«

(V debelo občrtanem delu tabele so navedene povprečne transformirane vrednosti točk, ki so jih dobili učenci na tej preskušnji)

SKUPINE	PRED	PO	RAZLIKA	T-TEST P*	POMEMB
OBRAVNAVANE					
7 razred	8,00	7,59	-0,41	0,75	>0,05
8 razred	12,57	8,38	-4,19	0,02**	<0,05
KONTROLNE					
7 razred	9,62	9,83	0,22	0,35**	>0,05
8 razred	5,04	6,73	1,69	0,16	>0,05
RAZLIKA (O7-K7)	1,62	-2,24			
T-TEST P	0,57	0,23			
POMEMBNOST	>0,05	>0,05			
RAZLIKA (O8-K8)	7,53	1,32			
T-TEST P	0,003**	0,60			
POMEMBNOST	<0,05	>0,05			

* Tabelirane vrednosti T-TEST P pomenijo verjetnost, povezano z danim t, to je proporc v t-distribuciji nad dobljeno vrednostjo t (ki je v tabeli ne navajamo) ali verjetnost, da se pojavi t s tako vrednostjo.

** Tako so označene verjetnosti napake pri zavračanju ničelne hipoteze, ki so manjše od dogovorjene verjetnosti tveganja 0,05. Te razlike so statistično pomebne pri stopnji 0,05.

Tabela 5. Tehtane aritmetične sredine rezultatov obravnavanih in kontrolnih skupin na merah socialne sprejetosti in vrednotenja sošolcev

	PRED	PO	RAZLIKA
SOCIALNA SPREJETOST			
OBRAVNAVANA	16,40	14,32	-2,08
KONTROLNA	14,64	12,92	-1,72
NETO RAZLIKA (O-K) (VPLIV IGER)			-0,36
VREDNOTENJE SOŠOLCEV			
OBRAVNAVANA	10,56	8,03	-2,53
KONTROLNA	7,42	8,34	0,92
NETO RAZLIKA (O-K) (VPLIV IGER)			-3,45
OSAMLJENOST			
OBRAVNAVANA	1,53	1,80	0,27
KONTROLNA	1,04	1,12	0,28
NETO RAZLIKA (O-K) (VPLIV IGER)			-0,01

skupini – je torej -3,45 točke. Prišlo je torej do splošnega znižanja socialne sprejetosti tako v obravnavanih skupinah kot v kontrolnih, zato je neto znižanje »zaradi obravnave« le malenkostno: za -0,36 točke. Pri vrednotenju sošolcev je razlika skoraj desetkrat večja kot pri socialni sprejetosti, saj se je v eksperimentalnih skupinah vrednotenje poslabšalo, v kontrolnih pa izboljšalo.

Koliko je to, izraženo relativno? Lestvica socialne sprejetosti je omogočala točkovanje na razponu od 0 do 2 točki. Če bi torej vsak učenec dal vsakemu drugemu ($n - 1$) najvišjo oceno 2 točki, bi vsak dobil $2 * (n - 1)$ točk. V skupini 11 članov (7.b razred) bi bilo največje možno število točk torej $2 * (11 - 1) = 20$ točk. Aleksandra iz 7.b razreda, ki je dobila 19 točk na preskušnji druženja, je torej dobila $(19 * 100)/20 = 95\%$ možnih točk. Naše skupine štejejo v povprečju 12,5 članov. Največje možno število točk v taki skupini bi bilo: $2 * (12,5 - 1) = 2 * 11,5 = 23$ točk. Povprečnih 16,4 točke na lestvici druženja v obravnavanih skupinah pomeni $(16,4 * 100)/23 = 71,3\%$ točk. Neto razlika 0,36 točke pomeni torej 1,56% točke – komaj dober odstotek.

Lestvica vrednotenja sošolcev je – potem ko smo jo z računsko operacijo korigirali – prav tako omogočala doseči od 0 do 2 pozitivni točki. Vsakdo je lahko drugega ocenil z največ dvema pozitivnima točkama in z največ dvema negativnima točkama, pri čemer smo negativne točke odštevali, nato pa največjo negativno razliko v skupini prištevali vsem ocenam. Aleksandra iz 7.b je tako dosegla 17,5 točke ali $(17,5 * 100)/20 = 87,5\%$ točk. V najugodnejšem primeru, ko bi kdo dobil od vsakega drugega samo po dve pozitivni točki in nič negativnih, bi dobil (v povprečno veliki skupini) 23 točk. Razlika -3,45 točke pomeni torej 15% najvišjega možnega števila točk, kar še vedno ni veliko. Vemo pa, da gre to znižanje na račun znižanja samo v eni od dveh obravnavanih skupin.

Pri osamljenosti, ki je v nasprotju s prej omenjenimi negativna lastnost, pomeni pozitivna razlika povečanje osamljenosti. V obeh vrstah skupin se je osamljenost povečala (upoštevaje povprečno število ocen osamljenosti in ne števila osamljenih

otrok), a ne vemo, ali je to povečanje statistično pomembno. Neto razlika je -0,01, kar pomeni, da se je v obravnavanih skupinah osamljenost nekoliko manj povečala kot v kontrolnih. Vendar je razlika tako majhna, da lahko rečemo, da ni razlik med obravnavanimi in kontrolnimi skupinami.

Sklep. Ugotovitve te analize so protislovne. Kvalitativna analiza kaže, da potekajo igre v splošno zadovoljstvo učencev, izvajalk in učiteljic. Iz opisov vedenja učencev sklepamo, da igre pomembno prispevajo k njihovemu zorenju. Kvantitativna analiza pa, nasprotno, kaže, da je pod vplivom iger prišlo do malenkostnega »neto« poslabšanja socialne sprejetosti (v splošnem trendu poslabšanja v obeh vrstah skupin); do relativnega poslabšanja vrednotenja učencev, v glavnem zaradi poslabšanja v enem od obravnavanih razredov, in do splošnega, a malenkostnega povečanja povprečne osamljenosti v vseh skupinah oziroma do pojava »koncentrirane« osamljenosti v nasprotju z »razpršeno«. Za to protislovje sta morda dva razloga. Prvi razlog so zelo posredne mere učinka iger, kar omenjajo tudi avtorice. Drugi razlog pa je ocenjevanje pod vplivom konteksta. Domnevamo, da so se učenci na koncu leta, spomladi, ocenjevali bolj sproščeno kot pred obravnavo. Med letom (in med obravnavo) se je tudi bolj pokazal celoten razpon posameznikovega vedenja; več agresivnosti in drugih neprijetnih potez. V začetku leta pa so ocenjevali bolj »prijudno« in tudi bolj prizanesljivo, »vljudno«.

Iz vsega tega ne izhaja, da interakcijske igre nimajo nikakršnega učinka, sploh pa ne ugodnega, ampak le, da se bo treba še malo truditi, da bi ga prepričljivo dokazali tudi tistim, ki niso neposredno udeleženi.

Epilog: o pomenu raziskovanja. Raziskava, v katero je bilo vložena precej truda in znanja, je v svojem »tršem«, kvantitativnem delu, ki se ne opira le na samoocene izvajalk o uspehu posameznih iger in o njihovem končnem zadovoljstvu in dobrem vtisu, dala torej nične rezultate. Ohranitev ničelne hipoteze sicer ne bi smela veljati za ničen rezultat, saj je pri raziskovanju te vrste negativen rezultat prav toliko vreden kot pozitiven. Pa vendar si marsikdo misli: Čemu toliko truda, da na koncu ugotoviš,

da tvoje delo ni imelo nobenega učinka, ali vsaj, da nisi mogel dokazati, da ga je imelo? Mar ne bi bilo bolje, ko bi dekleta preprosto verjela svojim pozitivnim vtisom, namesto da so si šla pokvarit dober občutek s preverjanjem? Vsekakor je mogoče ohraniti dober občutek tako, da si zatisneš oči pred stvarnostjo. Pred stvarnostjo? Zakaj naj bi bili tisti t-testi stvarnost, dobri občutki izvajalk pa ne? Pomislek sprejet. Oboje je enako stvarno, vendar protislovno. Protislovja pa težko prenašamo. Kličejo po razrešitvi, uskladitvi, neprotislovnem od-

govoru. To je notranji motiv za nadaljnje raziskovanje. Je pa tudi zunanji motiv. Lepega dne bo kdo rekel: Lepo, da ste zadovoljne, a mene zanima, kakšen je učinek vsega tega. Vem, da vsak trgovec svoje blago hvali, zato ne zaupam vaši samohvali, ampak bi rad, da me *prepričate* o pozitivnih učinkih, drugače ne vidim potrebe, da bi vas še spustil v šolo. Trdo, a prav mogoče. Raziskava, ki smo jo spoznali, je prvi korak v pravi smeri; naj mu sledi drugi.

Blaž Mesec

SOCIALNO DELO V DELOVNIH ORGANIZACIJAH

PRIMER IRSKE RADIO TELEVIZIJE

Ob koncu evropskega seminarja šol za socialno delo, ki je bil v Dublinu zadnji teden avgusta letos (1997), smo udeleženci in udeleženke imeli priložnost obiskati ustanove, v katerih izvajajo socialno delo. Edina sem se prijavila za »occupational social work«, socialno delo v delovnih organizacijah. Gostitelji so mi omogočili razgovor z gospo Moiro Higgins, socialno delavko na Irski RTV. Časa ni bilo veliko, zato nisem mogla vprašati vsega, kar me je zanimalo. Izvedela pa sem veliko praktičnih podrobnosti, ki bi utegnile koristiti tistim, ki se ukvarjajo s socialnim delom za zaposlene.

Sogovornica je najprej poudarila razliko med poklicnim socialnim delom v delovnih organizacijah (*occupational social work*) in programi pomoči zaposlenim (*employee assistance programs*), ki jih uvajajo nekatere podjetja po ameriškem vzorcu. Tovrstne programe so razvili najprej za preprečevanje in zdravljenje alkoholizma, nato pa so jih razširili na pomoč delavcem, ki zaradi osebnih ali družinskih težav ne dosegajo pričakovanih delovnih rezultatov. Delavca po pomoč napoti neposredno nadrejeni. Glavni namen je ugotoviti težavo in delavca poslati na pravi naslov: k zdravniku, psihologu, pravniku... Pogosto je taka pomoč ponujena kot alternativa pred uvedbo disciplinskega postopka.

Socialno delo v delovnih organizacijah je sogovornica opredelila kot zagotavljanje virov pomoči zaposlenim (*providing helpful resources for employees*) ob različnih stiskah in težavah, za katere ni nujno, da so v zvezi z delom. Zaposleni se na svojo željo oglasijo pri socialni delavki, ki jim svetuje ali posreduje, da dobijo pomoč od drugod.

Gospa Higginsova je svoje delo razdelila na tri sklope: informiranje, svetovanje in napotitve k drugim strokovnjakom.

Zanimivo je, da se največ ukvarja z informiranjem. Zaposleni se zanimajo za pravice iz delovnega razmerja, socialne varnosti, zdravstvene storitve, otroško varstvo, nego ostarelih staršev. V internem časopisu gospa Higginsova piše o zadevah s socialnega področja, o spremembah v pokojninskem sistemu, obvešča o novih socialnih službah in programih.

Za delavce pred upokojitvijo pripravlja sestanke, na katere so vabljeni tudi družinski člani. Upokožitev namreč povzroči spremembo za vso družino. Obravnavajo psihološke in praktične zadeve, kakršne so vloga za pokojnino, oporoka. Zaposleni ob upokojitvi prejmejo precejšnjo odpravnino (višina je odvisna od delovnega mesta in trajanja zaposlitve). Socialna delavka v pripravo na upokožitev vključi finančnega strokovnjaka, ki pomaga najti čim bolj varen in čim manj obdavčen način za naložbo odpravnine.

Socialna delavka sodeluje pri vpeljevanju novo sprejetih delavcev. Seznanji jih s svojim delom, poudari zaupnost in pove, v kakšnih zadevah jim lahko svetuje. Zanimivo je opozarjanje na prepoved spolnega nadlegovanja sodelavk in sodelavcev. Novo zaposlenim pojasni, kaj v njihovi ustanovi velja za spolno nadlegovanje. To je vsako ravnanje v delovnem okolju, ki ga druga oseba občuti kot neprijetno, ogrožujoče, nezaželeno in enostransko. S primeri ilustrira, kaj bi veljalo za spolno nadlegovanje, npr. dotikanje, verbalno nadlegovanje, pa tudi neprimerni plakati. Novo sprejetim svetujejo, naj primere morebitnega spolnega nadlegovanja zabeležijo, naj storilca posvarijo, povedo jim tudi, na koga se lahko obrnejo v primerih spolnega nadlegovanja. To je socialna delavka ali kdo drug, vendar ne neposredno nadrejeni, ker je prav med

njimi precej kršiteljev. Za morebitne storilce je pomembno, da vedo, da je spolno nadlegovanje sankcionirano. Sankcije so premestitev na drugo delovno mesto (vedno je premeščen storilec, ne žrtev), odstranitev z delovnega mesta za določen čas brez plače, odpust. Delodajalec je odgovoren za ravnanje zaposlenih, če se utemeljeno predpostavlja, da je zanj vedel.

Na novo zaposleni so seznanjeni tudi s postopki ustanove v primeru alkoholizma. Informacija o postopkih in samoumevna doslednost pri izvajanju sta dobra preventiva nedovoljenega ravnanja v delovnem okolju.

Sogovornica je poudarila, da poleg spolnega nadlegovanja obstajajo druge oblike neprimerne vedenja v delovnem okolju: kričanje, grožnje, nespoštljivo ravnanje, kar je prav tako treba preprečevati. Za tako ravnanje se je v angleščini uveljavil izraz »bullying« (mučenje, zatiranje, strahovanje). Nestrpnost, stres, negotovost in podobni občutki pri zaposlenih so zaradi hude konkurence v tržnem sistemu posledice pritiskov na podjetja in druge organizacije.

Strokovno svetovanje socialne delavke se nanaša na problem alkoholizma pri zaposlenih oz. v njihovih družinah. Narava dela je namreč taka, da so nekateri zaposleni pogosto v situacijah, ko se pije. Uživanja trdih drog pri zaposlenih še ni opaziti, svetuje pa tistim, katerih otroci uživajo drogo. Pomaga tudi ob smrti in žalovanju, če umre zaposleni ali družinski član.

Socialna delavka razpolaga z določeno vsoto denarja, da lahko zaposlene, ki nimajo dovolj lastnih sredstev, napoti po ustrezno pomoč k drugim strokovnjakom, npr. k družinskemu terapevtu ali terapevtki.

Po mnenju sogovornice je vloga socialnih delavcev in delavk v kadrovskih službah pomembna tudi zaradi tega, ker so bolj nagnjeni in bolje usposobljeni za reševanje problemov s pogajanjem namesto s konflik-

tom. Do zaposlenih imajo bolj pozitiven odnos kot drugi strokovnjaki v kadrovski službi.

Gospo Higginsovo sem vprašala tudi o varstvu podatkov. To vprašanje se je namreč pojavilo na seminarju, a je ostalo brez zadovoljivega odgovora. Rekla je, da managerji upoštevajo naravo socialnega dela, vendar nekateri preveč kontrolirajo podrejene in se počutijo ogroženi, če opazijo, da se je zaposleni oglasil pri njej. Praviloma gre za osebne zadeve, redko za delovne spore ali industrijska razmerja. Uporabnikom vedno pove, da brez njihovega soglasja ne bo dajala o njih nobenih podatkov. Nikoli ne intervenira pri managerju brez izrecnega soglasja prizadetega zaposlenega. Ne dela nepotrebnih zapiskov. Dokumentacija pripada podjetju. Nujne podatke o nekaterih najbolj občutljivih zadevah hrani doma, ker ne ve, kaj bi se s podatki zgodilo npr. v primeru njene nenadne smrti.

Izrecne pravne podlage za socialno delo v organizacijah na Irskem ni. Imajo zakon o zdravju in varnosti pri delu, ki obravnava zlasti fizično zdravje in varnost, a se uporaba vedno bolj širi na stres pri delu in podobne težave zaposlenih.

Koliko socialnih delavcev je na Irskem zaposlenih v podjetjih in drugih organizacijah, nisem izvedela. Organizatorji obiska so omenjali, da socialne delavce zaposluje legendarni Guinness, da delajo v banki, v nekaterih drugih podjetjih in v irski vojski. Dobila sem vtis, da socialno delo v delovnih organizacijah ni zelo razširjeno; obstaja zlasti tam, kjer se vodstvo zaveda odgovornosti do zaposlenih in pomena njihovega prispevka k uspehu organizacije. Dejstvo, da je bil »*occupational social work*« razpisan kot ponudba za obisk udeležencev evropskega seminarja, pa kaže, da ima svoje mesto med drugimi področji socialnega dela.

Andreja Kavar Vidmar

LJUDEM V STISKI JE POMAGAL ŽIVETI DRUGAČE

OB SMRTI DR. JANEZA KLOBUČARJA (1933-1997) IN IZIDU ALMANAHA
 UČILI SMO SE ŽIVETI DRUGAČE. LJUBLJANA: KZA TABOR-STARA LJUBLJANA 1997, 268 STRANI.

*Pustite me oditi samega,
 kot sem prišel.
 Pustite me oditi tihega,
 kot sem živel.
 Pustite me oditi srečnega,
 kot sem vse kratke dni vesel
 prebrodil svoj čas in hitel
 zajeti duh in moč srca človeškega.*

(Janez Klobučar)

V najhujši julijski vročini letošnjega poletja se je sredi počitniškega miru zbrala na ljubljanskih Žalah tisočglava množica, da bi se v zbranem molku poslovila od človeka, kakršnih je malo: od dr. Janeza Klobučarja. Dan prej, ko je bila v časopisu osmrtnica, so pri njegovih kolegih zvonili telefoni, ko smo drug drugega spraševali: »Pa menda to ni osmrtnica za našim Janezom!?« Zvonilo je res njemu; umrl je nenadoma, sredi dela, 27. julija 1997, v nas pa odzvanja praznina izgube in obenem polnost njegovega bogatega življenja. Koliko »zlatih zrn« – tak je naslov zbirke njegovih aforizmov – je rodil njegov duh! Svojim pesmim, kjer si podajata roko živahen nemir ustvarjalca in spokojni mir modreca, pa je dal značilen naslov »Nemir snovi«. Kako posrečena oznaka za njegovo življenje in delo.

Prijatelji, ki smo ga poznali, smo od nekdaj občudovali njegove vsestranske zmožnosti. Sleherno delo, ki ga je poprijel, mu je uspevalo: klavir ali harmonika sta mu ubrano pela, beseda se mu je zlivala v pesem in modrostni rek, v smeh in nasvet, barve in materiali v umetniško sliko ali kip, pogovor z vsakim človekom v harmonijo medsebojnega sožitja. Na pot v življenje mu je bilo dano res mnogo talentov in od malega naprej jih je dobro razvijal.

Najbolj smo spoštovali njegovo pošte-

nost. Ta ni nikomur dana. Janez Klobučar je sebe od začetka oblikoval v pokončnega človeka, ponosnega in srčno dobrega, v poštenjaka. V tem je bil vsakomur, ki ga je poznal, neprekosljiv vzor. Živel je v časih, ki so ga velikokrat postavljali pred razpotje med pošteno pokončnostjo in zunanjim dobičkom, udobjem, ugledom... Vedno se je brez oklevanja odločil za pošteno pokončnost. Zato je bilo njegovo življenje naporno in skromno v ozadju, pred ljudmi, ki so prišli z njim v stik, pa je vedno bil in ostaja modrec in poštenjak.

Človek se sprašuje, kje je skrivnost za tako lepo in bogato človeško življenje, za tako uspelo strokovno delo z ljudmi v stiski. Je odgovor v morda v genih in značaju? Ali v okoliščinah, v katerih je živel? Morda v njegovi volji do učenja?

Njegov življenjepis ne da odgovora. Pokaže pa nam dejstva, seveda če bi pogledali v podrobnostih, kakšen človek in strokovnjak je bil Klobučar. Ali – kar je še bolj v Klobučarjevem duhu – spodbudi nas lahko, da vprašanje zastavimo sami zase in nanj odgovarjamo. Preletimo vsaj bežno njegovo življenje.

Janez Klobučar se je rodil 21. 2. 1933 v vasi Veliki Nerajec pri Dragatušu v Beli Krajini. Kmečko poreklo mu je ostalo v krvi in vse življenje je ubrano resoniral z naravo. V rodni družini je podedoval visoko kulturo medčloveškega sožitja, trda vojna leta v otroštvu so mu odstirala zavese človeške tragike ter ga učila iznajdljive resnosti in stvarnega gledanja na vsako situacijo. Bil je vedrega značaja – že kot otrok je s svojo harmoniko zabaval svate na porokah. Imel je izjemen energetski potencial in potrpežljivo vztrajnost v prizadevanju za zastavljene cilje. V rodno Belo Krajino se je vse življenje rad vračal.

Po vojni se je l. 1949 vpisal na vojaško medicinsko šolo in jo 1953 končal kot najboljši dijak. To mu je v vojski odprlo vsa vrata in v prvo službo so ga poslali na vojaško medicinsko akademijo v Beogradu. Toda bil je preveč pokončen in samostojen človek, da bi se prilagajal trenutnemu vetru časa. Po enem letu se je vrnil v Ljubljano in delal kot vojaški zobotehnik. Kljub silni želji po študiju mu tega niso dovolili. Šele leta 1960 se je lahko vpisal na stomatološki oddelek Medicinske fakultete in v najkrajšem možnem roku doštudiral. Zanimanje za psihologijo osebnosti ga je gnalo, da je končal tudi štiri semestre psihologije.

Njegova glavna šola pa je bila »trinajsta šola pod mostom« (Cankar), učenje iz življenjske prakse, zlasti pri delu z ljudmi v stiskah: svetovalnem, terapevtskem in organizacijskem. Že od začetka je veliko delal pri Rdečem križu. Po invalidski upokojitvi l. 1970 zaradi okvare vida pa si je poiskal več kakor polno zaposlitev v socialnem urejanju zasvojenecv in njihovih družin. Prva leta je imel svetovalno ordinacijo, terapevtske skupine alkoholikov in njihovih družinskih članov ter klube zdravljenih alkoholikov pri dr. Janezu Ruglju na Bohoričevi v Ljubljani, pozneje se je preselil v Zdravstveni dom Center. Zadnja leta je poprijel tudi na področju drog, bil je pravi učitelj in svetovalec staršem, ki se združujejo v društvu Up. Svoj drugi dom, ki si ga je zgradil za stara leta v miru narave pri Polhovem Gradcu, je preuredil v center za ljudi v stiski, ki so se »učili živeti drugače«; poimenoval ga je z značilnim imenom Vedrina. Pri kavi po kosilu je sredi dela na Vedrini nenadoma omahnil mrtev ženi v naročje.

Komaj dober mesec prej, 6. junija, je njegov klub zdravljenih alkoholikov Tabor praznoval 20-letnico. V glasbeni šoli Trnovo so pred polno dvorano družinski člani kluba v glasbi in besedi predstavili prekrasno kulturno doživetje: to je bila resnična lepota in bogastvo vsakdanjega človeškega življenja in sožitja, doživljanja narave in kulture, daleč stran od vsakega terapevtskega ozračja.

Klobučarjev klub Tabor ima edinstveno izkušnjo družinskega socialnega urejanja.

Po prvih letih osnovne terapije so skupaj s Klobučarjem delali »osemletko življenja«. Nato jih je terapevt pustil eno leto povsem same; češ, če želite, se lahko srečujete sami, dovolj ste zreli za življenje. Kakor je obljubil, se je po enem letu vrnil v skupino na obisk. In dogovorili so se, da se bodo sestajali naprej kot prijatelji in se izpopolnjevali zlasti v medčloveških odnosih in v kulturnem bogatenju. Eden od njihovih vidnih rezultatov je skladovnica revije *Taborci*, ki so jo izdajali zase in za svoje prijatelje.

Ob 20-letnici so izdali almanah *Učili smo se živeti drugače*, s podnaslovom »Izbrani prispevki članov kluba zdravljenih alkoholikov Tabor-Stara Ljubljana«. To je razkošna, krasno opremljena, 268 strani obsežna knjiga. Je dokument, ki kaže, kako visoko lahko pridejo ljudje, ki so bili povsem na tleh, če poteka njihovo socialno učenje v pravo smer in na pravi način. Almanah ima sistematično razporejene prispevke, tako da bralec spremlja socialni in človeški napredek avtorjev – teh je več deset – od začetka do dvajsete obletnice skupnega socialnega učenja v skupini za samopomoč. Prispevki si sledijo po naslednjih »poglavjih«, ki jim je Klobučar napisal kratke uvodne besede: odločitev, težave, učenje in spreminjanje, družinska ura, spoznanja, smisel, razpoloženja, spomini na otroštvo, odraščali so z nami, žena-mati, pisma (partnerki/ju), portreti, zaključne naloge, in memoriam (umrlim članom), potopisi, kaj mi polepša dan, humor.

Menim, da v prihodnje specializiran socialni delavec za področje zasvojenosti ne bo mogel mimo izziva te knjige. Kakor tudi ne mimo drugih Klobučarjevih izvirnih prispevkov naši stroki, na primer družinski uri kot sredstvu za urejanje partnerske in družinske komunikacije.

Ob koncu naj poudarim, da je pokojni kolega dobro poznal tudi pomen nevsiljive, toda trdne medsebojne povezanosti strokovnih delavk in delavcev. Brez nje ni napredka stroke. Socialnim delavkam in delavcem, ki delajo z zasvojenici in njihovimi svojci, pa je nujna tudi za lastno poklicno higieno. Janez Klobučar je bil v našem poklicnem združenju, Socialnem forumu za zasvojenosti in omame, do smrti

član izvršnega odbora. Strokovni tovariši in prijatelji ga bomo zelo pogrešali; za njim je ostala vrzel, ki nam je nihče ne bo mogel zapolniti, kakor je ne more njegovi dragi ženi, hčerki, sinu in vnukom.

»Grobe stvari prijemaj nežno,« je eden od Klobučarjev izrekov, ki se mu je utrnil ob dolgoletnem delu z zasvojenimi ljudmi in z njihovimi družinami. Tako je delal sam

in neštete ljudi obogatil, mnogim rešil življenje, vrnil družinsko srečo. Veliko kolegic in kolegov se je pri njem učilo svojega poklicnega dela z ljudmi v stiski. Za vse te in mnoge druge prijatelje ostaja to, kar je bil: strokovni prijatelj – vzornik in slovenski poštenjak, kakor ga je opisoval Trstenjak.

Jože Ramovš

INDEKS

OBJAV V SOCIALNEM DELU V L. 1997 (LETNIK 36)

- Ellen Bass, Laura Davis: Pomoč za okrevanje: Priročnik za ženske, ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu (Odlomek iz knjige) **5-6: 427-448** [branje]
- Silke Bercht: "Ker nisem mogel najti jedi, ki bi mi dišala" (O izgubi neke svobode) **5-6: 363-374**
- Viktorija Bevc: Priprava zakoncev na nadomestno starševstvo v programu preventivne pomoči otrokom **3: 229-238**
- Andreja Čufer: Ženske v razmerju do prostora in družbe **5-6: 347-362**
- Srečo Dragoš: Politična zgodovina revščine na Slovenskem (I. del) **2: 125-124**
- : Politična zgodovina revščine na Slovenskem (II. del) **3: 181-194**
- : S. Čandek, V. Leskošek, J. Bras (1996), *Ko u Lublan te stiska stiska* **1: 75-76** [recenzija]
- : Socialno delo in terminologija **4: 259-274**
- Vito Flaker: Paolo Freire **3: 239-242** [in memoriam]
- : Stanovanjske skupine in druge oblike skupnostnega rezidenčnega varstva ljudi z dolgotrajnimi psihosocialnimi tiskami (Okrogla miza) **2: 153-158** [poročilo]
- : Timi kot način interdisciplinarnega sodelovanja **1: 3-12**
- Vera Grebenc, Jelka Zorn: Prva poletna mednarodna šola socialnega dela v Berlinu (junij 1996) **2: 159-166** [poročilo]
- Stanija Ivajnsič: Model in vpliv prostovoljnega socialnega dela srednješolcev v domu upokojencev **2: 147-152**
- Ivan Janko Cafuta: Starost in starostniki v domovih za stare **2: 141-146**
- Diana Jerman: Primer iz prakse ženske svetovalnice **5-6: 399-406**
- Zoran Kanduč: Nekaj pripomb v zvezi z domnevno krizo družine **4: 275-288**
- Andreja Kavar Vidmar: Nicolaus MILLS (ur.) (1994), *Debating Affirmative Action* **2: 167-170** [recenzija]
- : Peti evropski kongres za delovno pravo in socialno varnost **3: 243-246** [poročilo]
- Damjan Korošec: Poklicna skrivnost v slovenski kazenski zakonodaji (Med prepovedjo in dolžnostjo izdaje podatka) **3: 195-204**
- Danijela Kukovec: Trening na temo svetovanje tistim, ki so preživele zlorabe **5-6: 411-414**
- Tanja Lamovec: Cilji in dejavnosti evropskih organizacij uporabnikov psihiatrije **3: 205-214**
- : Razvoj zagovorništvaja za uporabnike psihiatrije v Sloveniji **1: 53-60** [esej]
- Vesna Leskošek: Teorija in praksa na področju spolnih zlorab **5-6: 375-382**
- Bogdan Lešnik: Epistemološke težave z vsakdanjim življenjem **4: 309-321**
- Nataša Magister: Refleksija s strokovne ekskurzije in srečanja Alpen-Rhein FICE regional na Nizozemskem **3: 247-249** [poročilo]

- Blaž Mesec: Nega na domu: razvoj in inovacije (mednarodna konferenca, Jeruzalem, 13.-15. maja 1996) **1: 61-72** [poročilo]
- Zorica Mršević: Posledice spolne zlorabe otrok incestnega tipa **1: 23-34**
- Magdalena Paleczny-Zapp: Tranzicija in položaj žensk na Poljskem **2: 135-140**
- Brigita Peršak: Spraševali so me, zakaj ne odidem, nihče pa ni povedal, kam naj grem... (Ob prvi obletnici delovanja varne hiše) **5-6: 409-410**
- Francka Premzel: Ena od mnogih **5-6: 407-408** [razmišljanja]
- Prešernove nagrade Visoke šole za socialno delo **2: 171-172** [dokumenti]
- Jože Ramovš: Ob smrti Vladimirja Hudolina **1: 73-74** [nekrolog]
- Peter Stefanoski: Razmišljanja o strokovnih izhodiščih za delo z uživalci drog na centru za socialno delo **3: 215-228**
- Lea Šugman Bohinc: Epistemologija socialnega dela **4: 289-308**
- Vesna Švab: Analiza uspešnosti skupnostnih služb na območju mesta Ljubljana (Poročilo o raziskavi) **2: 111-124**
- Učenje veščin za delo z ženskami in otroci, ki preživljajo nasilje (Izbrano gradivo s seminarja Moire Walker) **5-6: 415-426** [seminar]
- Mojca Urek: Od feministične socialne akcije k feminističnemu socialnemu delu **5-6: 383-398**
- Cveto Uršič: Zaposlovanje invalidov v invalidskih podjetjih **1: 35-42**
- Jože Valenčič: Kje smo po štirih letih **1: 81-87** [dokumenti]
- Darja Zaviršek: Birgit Rommelspacher (1995), *Dominanzkultur: Texte zu Fremdheit und Macht* **1: 77-80** [recenzija]
- : Diskurzi o nasilju in pomoči **5-6: 329-346**
- : Krizni tim kot oblika preprečevanja psihiatrične hospitalizacije **2: 101-110**
- : Socialno delo v Sloveniji (V objemu globalizacijskih konceptualnih premikov) **1: 43-52**
- Sonja Žorga: Odprte dileme ob izvajanju profesionalne supervizije (Funkcije supervizije in kako jo izvajati) **1: 13-22**

Srečo Dragoš

PRAVIČNOST V TRANZICIJI

Sociolog dr. Srečo Dragoš je asistent za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Utemeljitev pravičnosti ni isto kot njena operacionalizacija. Zato so pomembne različne vrste realizacije pravičnosti, od katerih je odvisno učinkovanje tega splošnega načela na strukturo družbenih razmerij. Med posameznimi vrstami sta najpomembnejši menjalna in socialna pravičnost, še zlasti pa razmerje med njima. O tem se je prvič pri nas začelo govoriti po zaslugi socialne doktrine katoliške cerkve. Zaradi nedorečenosti te doktrine pa se je zgodovina socialne in menjalne pravičnosti na Slovenskem sprevrgla v zgodovino sporov med katoliškimi akterji, kar je predmet tega prispevka. Iz primerjave pravičnosti, kakor so jo razumeli predvojni oficialni predstavniki katoliške cerkve in kakor je bila aplicirana v povojnem socializmu, je razvidno, da gre za iste predpostavke, ki so bile povsem nefunkcionalne. Zato imata glede realizacije pravičnosti Kardelj in Ušeničnik, čeprav ideološko nasprotna, več skupnega kot npr. Ušeničnik in Gosar, ki sta izhajala iz istega nazora. Zakaj je ta vidik zgodovine še danes pomemben, pojasnjuje avtor v petih točkah, podanih v uvodu.

Walter Lorenz

SOCIALNO DELO IN POLITIKA EVROPSKE INTEGRACIJE

Dr. Walter Lorenz je profesor na oddelku za uporabne družbene vede, Univerza Cork, Irska.

Socialno delo je v obliki pomoči pri stabiliziranju meja družbene solidarnosti odigralo pomembno vlogo pri oblikovanju evropskih nacionalnih držav. Procesi evropskega združevanja bodo z odločanjem o tem, kdo upravičeno pripada bolj integrirani Evropi in koga je mogoče izključiti iz družbene varnosti, verjetno reaktivirali to njegovo tradicionalno vlogo. Socialno delo se mora kritično ozreti na svojo zgodovino, kako je zagotovilo orodja za razlikovanje med »zaslužnimi« in »nezaslužnimi«, in se naučiti kljubovati potencialno rasističnim implikacijam politike »evropske trdnjave«. Socialno delo je pred izzivom, da se polno zave kritičnega potenciala, ki ga vsebujejo njegove intelektualne in ideološke tradicije, in da zagotovi državljanske in socialne pravice klientom, ne glede na njihovo nacionalno državljanstvo. To bi pomenilo sodelovanje pri kreptitvi evropske civilne družbe, ki priznava različnost, se je sposobna pogajati o neizključujočih kolektivnih identitetah in zagovarjati enakost možnosti in pravic.

Gregor Adlešič

PO VRLINI ALI NAZAJ K NJEJ?

Filozof mag. Gregor Adlešič se ukvarja s filozofijo morale in etike na VŠSD.

Tekst je prikaz in poskus kritike osnovnih predpostavk MacIntyreove komunitaristične kritike sodobnega liberalnega »moralnega škandala« oziroma njegove historične analize vzrokov za breztemeljnost in nezmožnost razsvetljenske utemeljitve sodobne nihilistične »emotivistične« morale, v katerem vidi glavnega krivca za izginotje aristotelske etike vrlin oziroma morale skupnega družbenega dobrega. Ob tem prikazu kontroverze med vsebinsko aristotelsko etiko skupnega dobrega in proceduralno individualistično liberalno moralo pravičnosti pa se zastavlja tudi vprašanje, ali je dandanes res še mogoče imeti vrednote za proizvod družbenih praks, utemeljevati moralo substancialno s pomočjo uniformnega skupnega dobrega in identiteto (Jaz) posameznika s skupnostjo kot celoto, socialno pravičnost pa z arhaičnim aristotelskim pojmom zasluge, kot to počne MacIntyre. Zdi se, namreč, da je njegov prikaz tako imenovanih samovsebnih praks in na

njih utemeljenem pojmu odličnosti, ki mu služi za neizprosno kritiko sodobnega utilitarizma, pragmatizma in egoizma, nedopustna idealizacija, njihova utemeljitev pa ne kaj dosti več kot slabo utemeljen historicizem.

Tanja Lamovec

O VEDI, KI NIMA DOVOLJ DOBREGA IMENA

Psihologinja dr. Tanja Lamovec je redna profesorica na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, in predsednica društva uporabnikov duševnega zdravja Paradox.

Članek poskuša orisati nekatere temeljne predpostavke in cilje vede, na kateri temelji praksa socialnega dela. Primerja jo s predmetnim vidikom psihologije ter opozori na razliko v teoretski integrativni ravni. S fenomenološko metodo poskuša opredeliti temeljno enoto proučevanja in opozarja na previdnost pri ustvarjanju konstruktov. Veda je šele na začetku in ni potrebno, da ponavlja napake že uveljavljenih družbenih ved. Okvirno sta začrtana domet nove vede in potreba po anagažiranem pristopu. Ob tem se avtorica navezuje na različne članke, ki so izšli v reviji Socialno delo v zadnjih letih, in se zavzema za večji odmev na temeljna vprašanja teorije in prakse.

Tanja Velkov, Alja Klobučar, Lorena Pahovič (& Blaž Mesec)

VPLIV INTERAKCIJSKIH IGER NA SPREJETOST IN MEDSEBOJNO VREDNOTENJE UČENCEV

Avtorice so absolventke Visoke šole za socialno delo (mentor dr. Blaž Mesec je izredni profesor za metodologijo na Visoki šoli za socialno delo).

Avtorice so preverjale učinek interakcijskih iger (ali usposabljanja v socialnih veščinah), izvajanih med šolskim letom z učenci dveh zaključnih razredov osnovne šole, po modelu eksperimenta s primerjavo eksperimentalnih (obravnavanih) in kontrolnih skupin, ki so bile izenačene v sestavi po spolu, starosti in inteligentnosti. Na vseh treh odvisnih variabljah, socialni sprejetosti (sociometričnem statusu), ocenjevanju lastnosti sošolcev in percepciji osamljenosti sošolcev, so ocene ob koncu leta nižje, to je, manj ugodne kot v začetku (v glavnem statistično pomembno), čeprav je neto znižanje po odštetju razlik v kontrolnih skupinah relativno zelo majhno (od 1,5 do 15% možnih točk) in *praktično* nepomembno. Ti rezultati, ki so v nasprotju s pričakovanji, so v nasprotju tudi z ugotovitvami kvalitativne analize poročil voditeljic skupin, ki so opazile pozitivne spremembe in ki poročajo, da so učenci, učiteljice in one same zelo zadovoljni s potekom iger in njihovimi učinki. Možni razlog za to protislovje so preveč posredne mere odvisnih spremenljivk in spremembe v kontekstu merjenja od pretesta do posttesta.

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

EDITORIAL NOTES

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

Editor's Notes

The present issue is dedicated to the subject of equity. This is certainly a very paradoxical concept, for we can quickly show its ideological nature, while at the same time, without it we cannot even conceive a society worth living in. Srečo Dragoš discusses the concept as it was developed in Slovenia by Catholic authors; it seems to have been treated so »politically« that it became useless. Though Walter Lorenz in his paper (written for the international issue of this journal) does not deal with the subject itself, it does concern one of the main issues of European Union, which is not only how to »unify« considerable differences in the conceptions of justice from one country to another, but also how to make it operative for anti-discriminative social work. From the philosophical point of view – through a critique of its idealisation – the subject of equity is approached by Gregor Adlešič.

The issue is further elaborated by Tanja Lamovec in her reflection of the place occupied by social work in the general dispositive of sciences, referring to several papers published in this journal. One of its most important characteristics, in her view, is its political engagement or commitment which is usually not considered a necessary condition in science, but often as a rather disturbing one.

The final paper is to a great extent an innovation; it is not the first time a research conducted by students (Tanja Velkov, Alja Klobučar, Lorena Pahovič), but what seems useful is the addition by Blaž Mesec, in which he points out some typical methodological errors.

Srečo Dragoš
EQUITY IN TRANSITION

Dr. Srečo Dragoš is assistant lecturer of sociology at University of Ljubljana School of Social Work.

The substantiation of equity is not the same as its operationalisation. Thus, what is important are the different types of the realisation of equity, upon which depend the effects of this general principle on the structure of social relations. Among those types, the most significant are exchange and social equity, and in particular the relation between them. This has become the public topic in Slovenia due to the social doctrine of the Catholic Church. But because of its nebulosity the history of social and exchange equity has turned into the history of arguments among Catholic actors, which is the subject of this paper. It is evident from the comparison of how equity was understood by the official representatives of the Church before WW II and how it was applied by socialism after war that the assumptions are the same, both completely dysfunctional. Therefore with regard to the realisation of equity, Kardelj (the ideologist of the Communist Party) and Ušeničnik (a Catholic philosopher), even though ideologically apart, have more in common than, say, Ušeničnik and Gosar (a Catholic sociologist) who belonged to the same ideological camp. Why this aspect of history still carries weight is explained in the introductory part of the paper.

Walter Lorenz
SOCIAL WORK AND THE POLITICS OF EUROPEAN INTEGRATION

Dr. Walter Lorenz is Professor at Department of Applied Social Studies, University College, Cork, Ireland

Social work played an important role in the formation of European nation states by helping to stabilise the boundaries of social solidarity. European unification processes are likely to reactivate this traditional role in deciding who can rightly belong to a more integrated Europe and who can be excluded from social and political protection. Social work has to look critically at its own history, how it provided the tools for distinguishing »the deserving« from »the undeserving«, and learn to challenge the potentially racist implications of a »Fortress Europe« policy. Social work is being challenged to fully realise the critical potential contained in its various intellectual and ideological traditions which aims at insuring the civil and social rights of clients irrespective of their national citizenship. This would mean participating in the strengthening of a European civil society which recognises the value of diversity and is capable of negotiating non-exclusive collective identities while advocating equality of opportunities and rights.

Gregor Adlešič
AFTER OR BACK TO VIRTUE?

Gregor Adlešič, M. A., is working on philosophy of morals and ethics at the University of Ljubljana School of Social Work.

The paper surveys and criticises the basic assumptions of MacIntyre's communitarian critique of contemporary liberal »moral scandal«, that is, his historical analysis of the causes of the lack of foundations and the rationalist incapacity to substantiate the modern nihilist »emotivist« morals which is seen as bearing the chief responsibility for the vanishing of Aristotelian ethics of virtue or the morals of the common good. In view of the controversy between the latter and the procedural individualist liberal morals of equity the question may be raised as to whether it is indeed

ABSTRACTS

possible today to take values as the product of social practices, to substantiate the morals on a uniform common good, the individual's identity (Ego) on community as a whole, and social equity on the archaic Aristotelian concept of merit, as MacIntyre does. His presentation of the so-called self-contained practices and of the concept of excellence based upon them, which serves him for his merciless critique of modern utilitarianism, pragmatism and egotism, would namely seem an unacceptable idealisation, and his argument not more than badly founded historicism.

Tanja Lamovec

ON THE SCIENCE WHOSE NAME IS NOT GOOD ENOUGH

Dr. Tanja Lamovec is professor at University of Ljubljana Faculty of Art, Department of Psychology, and Chair of Paradox, an association of mental health users.

The objective of this paper is to elucidate some basic assumptions and goals of the new discipline on which social work is based. A comparison is made between the theory of social work and psychology, and some differences in their respective theoretical integrative level are pointed out. Phenomenological method is used to define the basic unit of observation and caution in the formation of constructions is recommended. The discipline is still new and there is no need to repeat the mistakes of other branches of social science. The scope of activities is briefly outlined and the need for the empowering approach is explained. Several articles that have appeared in the present journal in the last few years are reviewed and appeal is made for the readers to join the discussion on basic issues of theory and practice of social work.

Tanja Velkov, Alja Klobučar, Lorena Pahovič (& Blaž Mesec)

THE IMPACT OF INTERACTION GAMES ON ACCEPTANCE AND MUTUAL EVALUATION OF PUPILS

The authors are senior students of University of Ljubljana School of Social Work (their tutor, Dr. Blaž Mesec, is associate professor and Dean of the School).

The effects of social skills training, performed during the school year in two final classes of an elementary school in Ljubljana were tested using the comparison of experimental (treated) and control (untreated) groups, equalised in structure by gender, age and intelligence. At the end of the school year on all the three dependent variables, social acceptance (sociometric status), classmates' behaviour rating and perception of classmates' isolation, the ratings are lower, i. e., less favourable as at the beginning (the differences are mostly statistically significant). But after the subtraction of the differences in control groups, the pure lowering is very small (from 1,5 % to 15 % of highest possible number of points) and practically unimportant. These results are in contradiction with the expectations concerning the effect of the »games«, and in contradiction with the results of the qualitative analysis of the self-reports of the leaders of the groups, who stress the positive changes and the satisfaction of children, teachers and themselves. The possible reason of the contradiction is to be seen in the too indirect measures of the effects and in the changes in the context of measurement from pretest to posttest.

Na zalogi:

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly,
Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolno nasilje

Feministične raziskave za socialno delo

Predgovor Darja Zavišek

Zbirka Ženske in duševno zdravje

Cena 2500 SIT

Traudi Mihalič, Milan Ambrož

Samorazvoj za konkurenčnost organizacije

Zbirka Management v socialnem delu

Cena 2940 SIT

Knjigi lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo (nova, popravljena navodila)

- Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi. Izpis naj ima *dvojen razmak* med vrsticami.
- Disketa naj bo standardna »mala«, tj. 3,5 palčna disketa. Besedilo na njej naj bo zapisano v enem od standardnih programov za DOS ali Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt (vendar *brez preloma vrstic*).
- Besedilo na disketi naj bo *neformatirano*, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. *Ne* uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov! Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo pripisane med znamenjema <>. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte *samo* za poudarjeno besedilo, v referencah kakor pri zgledih spodaj (za naslove knjig in revij) in za tuje besede v besedilu, *ne* pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.
- Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z *malimi črkami*, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi iz kakšnega posebnega razloga želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, pripišete »<z velikimi črkami!>«. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki je že pisano tako.
- Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene *na konec besedila*. *Ne* uporabljajte računalniškega formata opomb (*ne* pod črto *ne* na koncu)! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript*. V tej pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe.
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom.
- Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako (pri *reviji* navedete strani, kjer se članek nahaja, za *dvopičjem*, pri *zborniku* pa v *oklepaju*):

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), *The innate and the experiential*. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

J. Chaseguet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A psychoanalytic essay on the malady of the ideal*. New York: Norton.

— (1991), *Sadomasochism in the perversions: Some thoughts on the destruction of reality*. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čacinovič Vogrinčič (1993), *Družina: pravica do lastne stvarnosti*. *Socialno delo* 32, 1-2: 54-60.

Didier-Weil et al. (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicott (1949), *Mind and its relation to the psyche-soma*. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books (77-98).

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. Podnaslov se piše za *dvopičjem* po glavnem naslovu. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil et al. 1988)..., in sicer *enako*, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, *navedite tudi stran v viru*, npr. ... (Miller 1992: 121)... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. ... (Chaseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87)... Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ...po Millerjevi (*ibid.*) je... Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe, oklepaja ne pišite. Če navajate zaporedoma isti vir, uporabite »op. cit.«, npr.: ... (op. cit.: 121)...

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... *igra [play]*...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo...«, »... [...]...«.

• Posebna datoteka naj vsebuje *povzetek* v 10-15 vrsticah. Omembe avtorja naj bodo v *tretji osebi*.

• Posebna datoteka naj vsebuje *kratko informacijo o avtorju* (v tretji osebi), npr.: *Dr. XY je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce*. Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko!

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite med <>.

social work

Vol. 37, February 1998, Part 1

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Board

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Editor

Bogdan Lešnik

Deputy Editors

Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editors

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si

Editorial Board (cont.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

contents

Srečo Dragoš EQUITY IN TRANSITION	3
Walter Lorenz SOCIAL WORK AND THE POLITICS OF EUROPEAN INTEGRATION	19
Gregor Adlešič AFTER OR BACK TO VIRTUE?	33
Tanja Lamovec ON THE SCIENCE WHOSE NAME IS NOT GOOD ENOUGH	43
Tanja Velkov, Alja Klobučar, Lorena Pahovič (& Blaž Mesec) THE IMPACT OF INTERACTION GAMES ON ACCEPTANCE AND MUTUAL EVALUATION OF PUPILS	49
EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS	73

članki

Srečo Dragoš PRAVIČNOST V TRANZICIJI	3
Walter Lorenz SOCIALNO DELO IN POLITIKA EVROPSKE INTEGRACIJE	19
Gregor Adlešič PO VRLINI ALI NAZAJ K NJEJ?	33
Tanja Lamovec O VEDI, KI NIMA DOVOLJ DOBREGA IMENA	43
Tanja Velkov, Alja Klobučar, Lorena Pahovič (& Blaž Mesec) VPLIV INTERAKCIJSKIH IGER NA SPREJETOST IN MEDSEBOJNO VREDNOTENJE UČENCEV	49

poročilo

SOCIALNO DELO V DELOVNIH ORGANIZACIJAH: PRIMER IRSKE RADIO TELEVIZIJE • Andreja Kavar Vidmar	65

nekrolog

LJUDEM V STISKI JE POMAGAL ŽIVETI DRUGAČE: OB SMRTI DR. JANEZA KLOBUČARJA (1933-1997) IN IZIDU ALMANAHA UČILI SMO SE ŽIVETI DRUGAČE • Jože Ramovš	67

dokumenti

INDEKS OBJAV V SOCIALNEM DELU V L. 1997 (LETNIK 36)	71

povzetki

SLOVENSKI	73
ANGLEŠKI	75